TÁRKI-UNICREDIT

EURÓPAI TÁRSADALMI JELENTÉS

Budapest, 2008.

TÁRKI–UNICREDIT EURÓPAI TÁRSADALMI JELENTÉS 2008

TÁRKI–UNICREDIT EURÓPAI TÁRSADALMI JELENTÉS 2008

TÁRKI

UniCredit Bank

Budapest, 2008

A tanulmánykötet hátterében álló kutatást a Tárki Alapítvány
végezte a UniCredit Bank Hungary Zrt. megrendelésére.
A kötetben közölt kutatási eredmények és következtetések a szerzők
álláspontját tükrözik, nem köthető hozzájuk a két intézmény véleménye
vagy állásfoglalása.

Szerkesztette: Tóth István György

Az elemzést készítették:
Bernát Anikó (4. FEJEZET)
Fábián Zoltán (4. FEJEZET)
Gábos András (1. FEJEZET)
Horváth Hedvig (2. FEJEZET)
Kopasz Marianna (1. FEJEZET)
Medgyesi Márton (3. FEJEZET)

ISBN: 978-963-06-4358-0

A szöveget gondozta: Sík Júlia
Statisztikai asszisztencia: Keller Tamás
Grafikai tervezés: László Zsuzsi
Nyomdai előkészítés: SL és Társa Bt.
Nyomás: Duna Palota Kulturális Kht.

TÁRKI Alapítvány
1112 Budapest, Budaörsi út 45.
Tel.: 309 7676, fax: 309 7666
E-mail: tarki@tarki.hu
Internet: www.tarki.hu

Tartalom

Vezetői összefoglaló 7

Demográfiai folyamatok 9
Foglalkoztatottság, inaktivitás és munkaerőpiac 10
Jövedelemeloszlás 11
Anyagi életkörülmények és lakáshelyzet 12

1. Demográfiai folyamatok *(Gábos András – Kopasz Marianna)* 15

1.1. Bevezetés 16
1.2. Az Európai Unió demográfiai helyzete – makrofolyamatok és előrejelzések 16
1.2.1. Termékenység 16
1.2.2. Halandóság 22
1.2.3. Vándorlás 26
1.3. A demográfiai folyamatok társadalmi-gazdasági következményei 27
1.3.1. A népesség csökkenése és idősödése 27
1.3.2. Társadalmi és gazdasági következmények 30
1.4. A demográfiai változások közvetítői: a háztartások szerkezete 33
1.4.1. Háztartásméret 33
1.4.2. Együtt (nem) élő generációk 38
1.4.3. Gyermekes háztartások 41
1.5. Háztartásszerkezet és jövedelem 44

2. Munkaerő-piaci helyzetkép *(Horváth Hedvig)* 49

2.1. Bevezetés 50
2.2. Aktivitás, foglalkoztatottság és munkanélküliség 51
2.2.1. A munkapiaci aggregátumokban megfigyelhető folyamatok 51
2.2.2. Aktivitási és foglalkoztatottsági esély 57
2.3. A háztartások és az egyének munkaintenzitása 61
2.3.1. Háztartások, ahol senki sem dolgozik 61
2.3.2. A háztartások munkaintenzitása 64
2.3.3. Ledolgozott munkaórák – egyéni munkaintenzitás 69
2.4. Iskolázottság és munkapiac 75
2.4.1. Iskolázottság és iskolázottsági egyenlőtlenségek 76
2.4.2. Iskolázottsági egyenlőtlenségek és munkaerő-piaci jellemzők 79

3. A jövedelmek eloszlása *(Medgyesi Márton)* 85

3.1. Bevezetés 86
3.2. A jövedelmi egyenlőtlenségek és a szegénység jellemzése: adatok és módszerek 86
3.3. Jövedelmi egyenlőtlenségek és szegénység: eredmények 88
3.3.1. Jövedelmi egyenlőtlenségek 88
3.3.2. Szegénység 93
3.3.3. Összeurópai jövedelemeloszlás 95
3.4. Az életkor, az iskolázottság és a foglalkoztatottság szerepe az egyenlőtlenségek meghatározásában: a dekompozíciós elemzés módszere 96
3.5. Az életkor, az iskolázottság és a foglalkoztatottság szerepe az egyenlőtlenségek meghatározásában: a dekompozíciós elemzés eredményei 99
3.5.1. Az egyenlőtlenségek szintjének tényezőkre bontása 99
3.5.2. Az egyenlőtlenségek változása 102

4. Lakáskörülmények és a tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottság *(Bernát Anikó – Fábián Zoltán)* 105

4.1. Bevezetés 106
4.2. Lakásjellemzők 106
4.2.1. Lakáskörülmények – lakhatási integráció 106
4.2.2. A lakások jellege és tulajdonviszonya 107
4.2.3. A lakhatás megfizethetősége – a lakás fenntarthatósága 108
4.2.4. A lakások mérete 109
4.2.5. A lakások minősége 110
4.2.6. A lakhatási integráció mértéke 113
4.2.7. Substandard lakások, minőségi problémák és jövedelmi viszonyok 115
4.3. A tartós fogyasztási cikkek elterjedtsége 116

Hivatkozások 125

VEZETŐI ÖSSZEFOGLALÓ

E tanulmány célja, hogy Magyarország társadalmi-gazdasági helyzetét az egységesülő Európa kontextusában mutassa be. A vizsgálódás empirikus alapját az Eurostat által 2005-ben elvégzett EU „Community Statistics on Income and Living Conditions" (EU-SILC) vizsgálat adja.[1] Ez az első olyan alkalom, amikor lényegében a teljes, 2004-ben kibővült Európai Unióra rendelkezésre állnak egységes módszertannal készített lakossági vizsgálatok adatai.

Tanulmányunkban az EU-SILC-adatbázis 2005. évi adatait használjuk fel. Az adatfájlban 26 ország felmérésének adatai vannak (n = 196 686 háztartás). Az EU régebben csatlakozott 15 állama mellett, Málta kivételével, megtalálható a tíz, 2004-ben csatlakozott tagország, valamint Izland és Norvégia. Ez utóbbi két országot ebből az elemzésből kihagytuk, így csak az Európai Unió tagállamaira fókuszálunk. Az elemzésben használt adatbázis az EU 24 tagországára terjed ki, Málta nem szerepelt a vizsgálatban, Románia és Bulgária pedig akkor még nem voltak tagországok. Az adatok a magánháztartásokban élő népességre terjednek ki, az intézményekben élő népesség nem szerepelt a mintában. A vizsgálat háztartási mintán készült az országok többségében, kivételt ez alól csak a skandináv országok és Szlovénia jelentettek. Az elemzésünk alapegysége általában a háztartás; a súlyozott adatok közel 190 millió európai háztartást reprezentálnak. Bizonyos fejezetekben egyéni adatokat használunk (például a munkaerő-piaci elemzések esetén). A kutatás során az EU-SILC-adatbázison kívül minden témában igyekszünk az elérhető egyéb adatforrásokat is felhasználni, hogy az elemzéseink minél kiegyensúlyozottabbak és megalapozottak lehessenek.

Mint jeleztük, az elemzés egyedi lehetőséget használ ki azzal, hogy először van lehetőségünk valóban összehasonlító elemzést adni a vizsgált országokról. Az egyes fejezetek ugyanakkor számos módszertani innovációt is tartalmaznak. Ezek közül a legfontosabb, hogy ahol az adatok engedik, az Európai Unió országainak lakosságát mint egységes társadalmat igyekszünk bemutatni. Ahol lehetett, olyan elemzéseket készítettünk, amelyek például nem egyszerűen egymás mellé teszik az EU társadalmait, hanem a különböző országokban élőket igyekeznek a teljes EU kontextusába helyezni. Ezáltal például nemcsak azt tudjuk meg, hogy egyik vagy másik országban mekkorák az egyenlőtlenségek, hanem azt is, hogy egy adott egyén vagy háztartás az „összeurópai társadalmon" belül milyen relatív pozíciót foglal el. Másik fontos innovációnk az, hogy a munkaerő-piaci elemzésben az egyes országokon belüli iskolázottsági egyenlőtlenségekből is megpróbáljuk megmagyarázni a foglalkoztatási szintek különbözőségeit. Tudomásunk szerint ilyen típusú elemzést az országok ilyen széles körére még senki nem végzett. Harmadik – az adatok révén most először lehetővé tett – módszertani újításunk az, hogy a demográfiai elemzést kombináljuk a jövedelemeloszlás vizsgálatával. Ezáltal egységes módszertan segítségével tudjuk vizsgálni a különböző típusba tartozó háztartások relatív jövedelmi helyzetét. Végezetül az anyagi életkörülményeket és a lakáshelyzetet elemző fejezet új mutatót vezet be a lakhatási integráció témakörében. Ezeknek az újításoknak a segítségével lényeges, az eddigi szórványos elemzésekben nem tapasztalható mélységben tudjuk formálni az Európai Unió különböző országaiban lévő háztartások helyzetéről kialakult tudásunkat.

[1] Az elemzésre a TÁRKI és az Eurostat között 2007. január 31-én kötött adathasználati szerződés teremt lehetőséget (a szerződés száma: EU-SILC 2006/23). Az empirikus elemzések az EU-SILC 2005/2 felhasználói adatbázis 2007. június 27-én megjelent verziójának felhasználásával készültek (Európai Bizottság, Eurostat, EU-SILC UDB 2005/2 ver 2007/06/27). A fent említett szerződés alapján az adatokon elvégzett statisztikai módszertani vizsgálatok és a belőlük levont következtetések helyénvalóságát a TÁRKI garantálja, azokért sem az Eurostat, sem pedig az egyes országok statisztikai hivatalai nem tehetők felelőssé.

Demográfiai folyamatok

- Az európai társadalmak korábban nem tapasztalt demográfiai kihívás előtt állnak, melynek fő jellemzői az öregedés és a várható népességcsökkenés. A kontinens súlya a Föld népességén belül csökken, és a jelenleg előre jelezhető időtávon belül mind abszolút, mind pedig relatív értelemben csökkenni is fog. A népességen belül az aktív korosztályok aránya egyre alacsonyabb lesz az inaktívakhoz, elsősorban az idősekhez viszonyítva.
- Ezeket folyamatokat alapvetően a termékenység, a várható élettartam és a vándorlás alakulása határozza meg. Az európai országokat alacsony, helyenként rendkívül alacsony termékenység jellemzi. Ez magas és egyre növekvő várható élettartammal párosul, míg a kontinens vándorlási egyenlege pozitív. A demográfiai előrejelzések alacsony, 1,6-es teljes termékenységi arányszám körül konvergáló gyermekvállalási hajlandósággal, növekvő várható és egészséges várható élettartammal, valamint a jelenleginél nagyobb mértékű bevándorlással számolnak. Mindezek következtében a népességcsökkenés, az öregedés és a gazdaságilag aktív népesség arányának csökkenése várható.
- Magyarország a nagyon alacsony termékenységű, kedvezőtlen mortalitási viszonyokkal rendelkező országok közé tartozik, ráadásul a népesség csökkenése itt kezdődött legkorábban Európában. Bár az elvándorlásról keveset tudunk, a becslések szerint az ország vándorlási egyenlege pozitív, a mértéke pedig alacsony.
- Az európai népesség öregedése és várható csökkenése nem marad társadalmi, gazdasági és politikai következmények nélkül. A demográfiai folyamatok hatása kiterjed a gazdasági fejlődésre, a munkaerőpiacra, a nagy jóléti rendszerekre is (nyugdíjrendszer, egészségbiztosítási rendszer, tartós ápolást biztosító intézmények). Mindez szükségessé teszi nemcsak a nemzeti, hanem az uniós szintű szakpolitikai beavatkozásokhoz kapcsolódó stratégiai gondolkodást is.
- A háztartások száma általában gyorsabb ütemben növekszik, mint a népességszám, a háztartások átlagosan egyre kisebb létszámúak lesznek. Az EU-15 országaiban az 1960-ban jellemző 3,2 fős átlagos háztartásméret 2001-re 2,4 főre apadt. Azokban a tagállamokban, ahol a termékenység csökkenése később kezdődött el (Írország és a dél-európai országok), még mindig nagyobb az egy háztartásban élők átlagos száma. Országonként változó életkorra tehető a szülői ház elhagyásának ideje, és eltérően szerveződik a házastárs halála után egyedül maradó idősek élete is.
- Az Európai Unió országaiban domináns trend az egyszemélyes háztartások súlyának növekedése: az EU-15 országokban arányuk 16 százalékról 28 százalékra gyarapodott 1960 és 2001 között. Az egyszemélyes háztartások aránya az EU tagországaiban 16 és 43 százalék között szóródott 2004-ben. Dániában és Svédországban tíz háztartásból több mint négy egyszemélyes. A másik végletet Ciprus, Spanyolország és Portugália képviseli, ahol arányuk mindössze 16 százalék körüli. Magyarországon az egyszemélyes háztartások aránya az összes háztartás 29 százalékát (1 millió 167 ezer háztartás) teszi ki.
- Az egygenerációs háztartások aránya 40 százalék és 70 százalék között alakult 2004-ben. Markáns különbség mutatkozik a régi és az új tagállamok között az egy- és többgenerációs családok súlyában. Az újak esetében az egygenerációs háztartások aránya nem haladja meg számottevően az 50 százalékot, a többgenerációsoké pedig megközelíti a 10 százalékot. Az EU-15-ök országaiban az egygenerációs családok aránya általában magasabb, de jelentős a szóródás. A három- és többgenerációs háztartások aránya viszont a kontinens északi felén a háztartások egy százalékát sem teszi ki.
- Az alacsony termékenység, a gyermekvállalási kor kitolása és az együttélési minták változása a gyermekes háztartások összetételének és népességbeli súlyának változásával is jár. A gyermekes háztartások aránya főként az új tagállamokban, Portugáliában és Írországban a legmagasabb (40–45%), a legalacsonyabb (25–30%) az Egyesült Királyságban, az észak-európai országokban és Németországban. A gyermekes háztartások átlagos gyermekszáma 1,5 és 2,0 között alakul.
- Az európai társadalmak öregedése miatt egyre növekvő súlyú egyszemélyes háztartások relatív jövedelmi helyzete minden vizsgált tagállamban rosszabb az átlagosnál. A legkedvezőbb helyzetben a 2–4 fős, tehát legfeljebb kétgenerációs, kevés gyermeket nevelő háztartások vannak.

- A férfiak mindenhol relatíve jobb helyzetben vannak, mint a nők. Az idős egyedül élők közül a férfiak szinte mindenhol jobb jövedelmi helyzetűek, mint a nők. Az egyszemélyes háztartásokon belül egyértelműen a 65 év feletti nők vannak a legrosszabb helyzetben.
- Az EU-SILC adatai szerint az egyszülős háztartások az EU általunk vizsgált 24 tagállamának egyikében sincsenek még az átlagos jövedelmi helyzet közelében sem. A nukleáris típusú, két szülővel élő gyermekes háztartástípuson belül a jövedelmi helyzet a gyermekszámmal romlik.
- Magyarországon a háztartások egyharmadában élnek 18 évnél fiatalabb gyermekek. A helyzetük abban a tekintetben egyedi, hogy az egy gyermekkel együtt élő két felnőtt jövedelmi helyzete sem jobb az átlagosnál. Emellett azonban azt is megfigyelhetjük, hogy az egy- és kétgyermekesek relatív helyzete között alig van eltérés. A háztartásfő iskolai végzettsége hazánkban is meghatározó a három- és többgyermekesek helyzetét tekintve, de a hatás nem hasonlítható az egyszülős háztartások esetében megfigyelthez.

Foglalkoztatottság, inaktivitás és munkaerőpiac

- Bár az aktivitás és a foglalkoztatás szinte mindenhol növekszik, a volt szocialista új tagállamok körében a rendszerváltás még mindig érezteti a hatását a munkaerőpiacon. Ez több ország, például Magyarország esetében is megnyilvánul az aktivitásnak és a foglalkoztatásnak az EU-átlagnál alacsonyabb szintjében. Magyarország európai összehasonlításban különösen rosszul áll: az Eurostat adatai szerint nálunk a legalacsonyabb az aktivitási ráta (62%), és a második legalacsonyabb a foglalkoztatási ráta (57,3%) – a dinamikusan fejlődő Lengyelország mögött.
- A munkaerő-bővülés szerkezete Európa-szerte hasonló: az aktivitást, ha az növekszik, a nők és az 55–64 éves korosztály aktivitási növekedése húzza. Igaz ez az új tagállamokban is, ahol részben a nyugdíjkorhatár kitolása vezérli a folyamatot, részben pedig az, hogy a rendszerváltással elavult humán tőkéjű tömegek helyére aktívabb korosztályok lépnek.
- Két dolog is okot adhat azonban aggodalomra: a (legtermelékenyebb korukban lévő) 25–54 éves férfiak foglalkoztatottsága az utóbbi években több országban csökkent, valamint a fiatal (15–24 éves) korosztály munkanélküliségének növekedése több országban is komoly fejtörést okoz.
- Az aggregált mutatók mögött a munkakínálatot közelítő háztartási munkaintenzitás elemzésekor azt találtuk, hogy az Európai Unióban 20 százalék körüli azoknak a háztartásoknak az aránya, ahol senki sem dolgozik. Ez azt jelenti, hogy ilyen háztartásokban él a lakosság mintegy 10 százaléka; ők az idősekkel is bíró gyermektelen vagy gyermekét egyedül nevelő háztartástípusban koncentrálódnak leginkább. Azon háztartások aránya, akik elméleti munkahónapjaik egészét ténylegesen munkára fordítják, alig 50 százalék. Legtöbbet dolgoznak a gyermekes családokban élő munkaképes korúak. A két tény, melyek szerint a háztartások 50 százalékában nem dolgozik mindenki, illetve 20 százalékukban senki sem dolgozik, arról árulkodik, hogy van munkaerő-tartalék az európai gazdaságban.
- A munkakínálat mögötti foglalkoztathatóságot az iskolázottság vizsgálatával közelítjük. Következtetéseink szerint a magasabb átlagos végzettség, a felsőfokú végzettségűek magasabb aránya pozitív összefüggésben áll a foglalkoztatottsággal, csakúgy, mint az alacsonyabb iskolázottsági egyenlőtlenségek. Mindazonáltal jelenleg beazonosíthatók olyan rezsimek (az új tagállamoknak jó része, köztük Magyarország is), amelyek esetében az (EU-24 átlagához képest) az alacsony foglalkoztatás – alacsony egyenlőtlenség párosítás áll fenn, az oktatási rendszer sajátosságainak köszönhetően. Ezeknek az országoknak arra kell figyelniük, hogy ne az alacsony foglalkoztatottság – magas egyenlőtlenségek (a mediterrán szcenárió) felé mozduljanak el, hanem a fejlettek, a magas foglalkoztatottság – alacsony egyenlőtlenségek útjára lépjenek.

Jövedelemeloszlás

- A tanulmányban az EU-tagországokat hasonlítjuk össze a jövedelmi egyenlőtlenség és a szegénység szempontjából, valamint a jövedelmi különbségeket meghatározó legfontosabb egyéni jellemzők: az életkor, az iskolai végzettség és a foglalkoztatottság szerepét vizsgáljuk. A jövedelmi egyenlőtlenségek és a szegénység vizsgálata során az Európai Tanács 2001. decemberi, laekeni ülésén elfogadott indikátorrendszer módszertani ajánlásait követjük.
- Elemzésünk szerint egyértelműen Portugáliában legmagasabb az egyenlőtlenség mértéke, a Gini-index értéke 41 százalék, de Litvánia, Lettország és Lengyelország esetében is 35–36 százalékos a Gini-index értéke. A relatíve magas egyenlőtlenséggel jellemezhető országok harmadik csoportjában dél-európai országokat (Spanyolország, Görögország és Olaszország), angolszász országokat (Egyesült Királyság és Írország) és Észtországot találjuk. A Gini-index szerinti egyenlőtlenségi országrangsor másik végén Svédország, Dánia és Szlovénia található, 25 százalék alatti Gini-index értékkel.
- A legmagasabb szegénységi ráta az EU-ban a kelet- és a dél-európai országokat jellemzi. Egyötöd a mediánjövedelem 60 százalékánál alacsonyabb jövedelemből élők aránya Lengyelországban, Litvániában, Spanyolországban, Portugáliában, valamint Írországban. A szegénységi ráta más kelet-európai és dél-európai országokban is magas: Lettországban, Görögországban és Olaszországban 19 százalék, Észtországban 18 százalék a szegények aránya. A rangsor másik végén az északi országok találhatók 10 százalék körüli szegénységi rátával. A relatíve alacsony szegénységi rátával jellemezhető országok közé tartozik még a kelet-európai országok közül Csehország, továbbá Hollandia, mindkettőben egytized a szegények aránya. A többi európai ország, közöttük a nyugat-európai kontinentális országok zöme, a közepes szegénységi rátával jellemezhető országok közé sorolható a 12 és 16 százalék közötti szegénységi rátával.
- Az EU-tagországok között jelentős jövedelmi különbségek vannak, az európai uniós polgárok közötti jövedelmi egyenlőtlenségeknek számottevő része az országok közötti jövedelmi különbségekből származik. Az EU tagországai közül Litvániában legalacsonyabb az életszínvonal, és általában a volt szocialista országok alkotják a legalacsonyabb átlagjövedelmű országok csoportját. A volt szocialista országok jövedelemeloszlásának legfelső tizede él átlagosan azon az életszínvonalon, amely a fejlett nyugat-európai országok (Franciaország, Németország) esetében a középosztályt jellemzi. A legmagasabb átlagjövedelemmel rendelkező Luxemburgban több mint ötszörös az átlagjövedelem, mint a legalacsonyabb életszínvonalú országban.
- Amennyiben az EU-tagállamok egyesített jövedelemeloszlásán belül vizsgáljuk a háztartások helyzetét, azt látjuk, hogy Szlovénia és Csehország kivételével a volt szocialista országok lakóinak többsége az összeurópai jövedelemeloszlás alsó ötödéhez tartozik. A balti országok lakóinak mintegy 70 százaléka az összeurópai mediánjövedelem felénél kevesebb jövedelemből él, de például Magyarország háztartásainak is 56 százalékára jellemző ez a helyzet. Luxemburgban és Dániában viszont két százalék alatti azok aránya, akiknek jövedelme az összeurópai jövedelemeloszlás mediánjának felénél is kevesebb.
- Az abszolút jövedelemszintek eltérését mutatja az is, hogy toronymagasan az EU-hoz újonnan csatlakozott volt szocialista tagországok esetében legmagasabb az egységes szegénységi küszöb alapján számított szegénységi ráta. Ha az egyesített jövedelemeloszlás mediánjának 60 százalékában határozzuk meg a szegénységi küszöböt, akkor Litvániában legmagasabb a ráta értéke 82 százalékkal, de még öt másik ország (Lettország, Szlovákia, Lengyelország, Magyarország és Észtország) hasonlóan magas rátával „büszkélkedhet". Csehország 48 százalékos rátája már közel van Portugáliáéhoz; a „régi" EU-15 tagországok között itt a legmagasabb a szegénységi ráta. A legalacsonyabb rátákat Szlovéniában és Luxemburgban mérték, ahol 3 százalék alatti a szegények aránya. Ausztria és Dánia szegénységi rátája 4–5 százalékos, Finnországé, Svédországé és Hollandiáé 6 százalék körüli.
- Az egyenlőtlenségek tényezőkre bontásával megvizsgáltuk a jövedelmi egyenlőtlenségeket alakító főbb egyéni jellemzők szerepét is. Mivel a háztartások jövedelmeiben a munkajövedelmek aránya a legmagasabb, ezért a foglalkoztatottság és a kereseteket meghatározó legfontosabb változók, az iskolai végzettség és az életkor szerepét vizsgáltuk.

- Az angolszász és a balti országokban hasonló az egyenlőtlenségek szerkezete: az iskolai végzettség és a foglalkoztatottság szerepe jelentős az egyenlőtlenségek alakításában, az életkoré viszont nem az. Az észak-európai országok alkotnak egy másik jól elkülöníthető csoportot, ahol mind az életkor, mind az iskolai végzettség és a foglalkoztatottság hasonló mértékben alakítja az egyenlőtlenségeket. Mindhárom változó az egyenlőtlenségek mintegy egytizedét magyarázza. A nyugat-európai, a kelet-közép-európai és a mediterrán országok hasonlítanak egymáshoz abban, hogy az iskolai végzettség az egyenlőtlenségeket legerősebben befolyásoló tényező, ugyanakkor a nyugat-európai országokban valamivel gyengébb az iskolai végzettség hatása, mint a másik két országcsoportban. A nyugat-európai és a kelet-közép-európai országokban a foglalkoztatottság is fontos meghatározója az egyenlőtlenségeknek, míg a mediterrán országokban a foglalkoztatottság az életkorhoz hasonlóan az egyenlőtlenségeknek 5 százaléknál kisebb részéért felelős.
- A jövedelmi egyenlőtlenségek legnagyobb mértékű emelkedését Portugáliában, Írországban és Olaszországban regisztráltuk. Portugáliában az egyenlőtlenségek növekedése a csoportokon belüli egyenlőtlenségek növekedésének volt az eredménye. Olaszország esetében az életkori és iskolázottság szerinti jövedelmi különbségek változása jelentős hatással volt az egyenlőtlenségek változására. A különböző iskolai végzettséggel rendelkezők közötti jövedelmi különbségek növekedése az egyenlőtlenségek növekedésének 28 százalékáért felelős, míg az életkori csoportok közötti jövedelmi különbségek fokozódása az egyenlőtlenség növekedésének 18 százalékát magyarázza. Írország esetében a népességcsoportok közötti jövedelmi különbségek megváltozásának a foglalkoztatottság esetében van jelentősége: a foglalkoztatottság szerinti jövedelmi különbségek növekedése az egyenlőtlenség növekedésének 49 százalékáért felelős.

Anyagi életkörülmények és lakáshelyzet

- Magyarországon európai összehasonlításban magas azon háztartások aránya, amelyek önálló családi házban, illetve 10 lakásnál nagyobb társasházban élnek. Magas a lakásukat tulajdonosként használók aránya is.
- A lakásfenntartási költségek Magyarországon a családok kb. egynegyedének jelent saját bevallása szerint nagy nehézséget. Ez az arány azonban korántsem sem tekinthető kimagaslónak.
- A lakások minőségi jellemzői sok tekintetben nem érik el az európai átlagot. Magas a lakóépületek szerkezeti problémáinak aránya és a komfort nélküli lakások aránya.
- A magyarországi lakások átlagos szobaszáma nem éri el az EU régebbi tagállamaiét, de a laksűrűség vonatkozásában nem tér el a 2004-ben csatlakozott országokétól. Más szóval: kisebb – kevesebb lakószobával rendelkező – lakásokban élünk, de a zsúfoltság tekintetében, tehát az egy szobára jutó személyek számában nem térünk el a hozzánk hasonló országoktól.
- Magyarország összességében a lakhatási integráció (housing integration) szempontjából Európában kedvezőtlen helyzetben van. Ez a már említett lakásminőségi mutatókból fakad, vagyis magasabb a komfort nélküli és a felújításra szoruló lakások aránya, mint az európai átlag.
- Ami a tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottságot illeti, az alapvető háztartási eszközük közül a színes tévével (97%), telefonnal (92%) és mosógéppel való ellátottság (96%) terén a magyar háztartások az EU-s átlag körüli szintet hozzák. Ezzel az EU itt vizsgált 24 tagállama közül jellemzően csak a mezőny felénél, kétharmadánál találjuk Magyarországot, általában az újonnan csatlakozott volt szocialista országok környezetében, ám lemaradásunk a régi tagországoktól nem számottevő.
- Ennél jelentősebb mértékben szakadunk le az európai átlagtól és a gazdagabb régi tagállamoktól a számítógép-penetráció és a motorizáció tekintetében. Az otthoni PC-ellátottság terén azt találtuk ugyanis, hogy amíg átlagosan az európai háztartások több

mint felében van számítógép, addig Magyarországon csak tízből négy háztartásban, amivel az európai rangsor végére kerültünk a balti államok, Görögország, Lengyelország és Szlovákia társaságában.

- Még markánsabb a leszakadásunk a motorizáció terén, amit több indikátor is alátámaszt: Európa sereghajtói vagyunk az ezer főre jutó személygépkocsik számában (287 autó), és a háztartások 46 százalékában van csupán autó (szemben az EU-24-ek 73 százalékos átlagával). A magyarok utaznak a legkisebb részben autóval, míg az összes megtett utaskilométerből a magyarok vonatoznak (és buszoznak) a legtöbbet.

A vizsgált országok listája és az országok betűjele

AT	Ausztria	Österreich
BE	Belgium	Belgique/Belgïe
CY	Ciprus	Cyprus
CZ	Csehország	Czech Republic
DE	Németország	Deutschland
DK	Dánia	Danmark
EE	Észtország	Estonia
ES	Spanyolország	España
FI	Finnország	Suomi
FR	Franciaország	France
GR	Görögország	Ellada
HU	Magyarország	Hungary
IE	Írország	Ireland
IT	Olaszország	Italia
LT	Litvánia	Lithuania
LU	Luxemburg	Luxembourg
LV	Lettország	Latvia
NL	Hollandia	Nederland
PL	Lengyelország	Poland
PT	Portugália	Portugal
SE	Svédország	Sverige
SI	Szlovénia	Slovenia
SK	Szlovákia	Slovak Republic
UK	Egyesült Királyság	United Kingdom

1. DEMOGRÁFIAI FOLYAMATOK

1.1. Bevezetés

CÉLUNK AZ, HOGY A MAKRO-STATISZTIKAI ADATOKBÓL KIRAJZOLÓDÓ EURÓPAI DEMOGRÁFIAI KÉPET ÁRNYALJUK A SZEMÉLYI, ILLETVE HÁZTARTÁSSZINTŰ ADATOK HASZNÁLATÁVAL.

Ebben a fejezetben – a vonatkozó irodalom, a fontosabb indikátorok és saját empirikus elemzés segítségével – az Európai Uniót jellemző demográfiai folyamatokkal foglalkozunk. Először bemutatjuk az Európát jellemző demográfiai helyzet három meghatározóját: a termékenységet, a halandóságot (mortalitást) és a vándorlást (1.2. alfejezet). Ezután e folyamatok közvetlen és tovagyűrűző következményeivel foglalkozunk, és röviden érintjük a negatív következmények enyhítését vagy elkerülését célzó társadalompolitikai alternatívákat is (1.3. alfejezet). A demográfiai folyamatok hatással vannak a társadalmak háztartásszerkezetére is, melynek változása, átalakulása – mikroszintű közvetítőként – hatással lehet a társadalmi-gazdasági-politikai folyamatokra. Ezért ezt követően megvizsgáljuk, hogy miként jelentkezik a makrofolyamatok hatása a háztartások szintjén, és ennek milyen eltérései figyelhetők meg az Európai Unió országainak összehasonlításában (1.4. alfejezet), végezetül pedig a háztartásszerkezet és a jövedelmi helyzet kapcsolatát elemezzük (1.5. alfejezet). A tanulmány empirikus része az EU-SILC-adatfelvétel 2005-ös, keresztmetszeti hullámán alapul. Mivel demográfiai események okainak és következményeinek vizsgálata keresztmetszeti adatok alapján csak nagyon korlátozottan lehetséges, erre nem is törekszünk. Célunk az, hogy a makrostatisztikai adatokból kirajzolódó európai demográfiai képet valamelyest árnyaljuk a személyi, illetve háztartásszintű adatok használatával.

1.2. Az Európai Unió demográfiai helyzete – makrofolyamatok és előrejelzések

1.2.1. Termékenység

Trendek és előrejelzések

AZ EURÓPAI KONTINENS LAKOSSÁGA A KÖZELJÖVŐBEN CSÖKKENÉSNEK INDUL, ABSZOLÚT ÉS RELATÍV ÉRTELEMBEN EGYARÁNT.

Miközben a Föld népessége jelentős ütemben növekszik, az európai kontinens lakossága – a bevándorlás gyakorlatában bekövetkező radikális változás hiányában – abszolút és relatív értelemben egyaránt csökken majd. A népességszám növekedési ütemének lassulása mögött nagymértékben a termékenységi mutatóknak az utóbbi időszakbeli jelentős, a korábban előre jelzettnél nagyobb ütemű visszaesése áll.

A teljes termékenységi arányszám azt fejezi ki, hogy ha egy adott női kohorsz az adott évi korspecifikus arányszámoknak megfelelően szülne, akkor egy, a kohorszhoz tartozó nő átlagosan hány gyermeknek adna életet. A népesség egyszerű reprodukcióját, a női népesség korösszetételétől függően, a 2,1–2,2 körüli érték biztosítaná. Egyértelművé kell azonban tennünk, hogy a mutató nem egy valós, hanem egy fiktív kohorsz termékenységi magatartását jellemzi, és az adott naptári éves termékenységi mintákat írja le.

A befejezett termékenység (végső gyermekszám) a nők által életük folyamán összesen szült gyermekek számát jelenti. Jellemzően a szülőképes, 15–49 éves kor időtartamára számítják.

A teljes termékenységi arányszám (továbbiakban TTA) alakulását mutató *1.1. ábrán* jól látható, hogy a termékenység csökkenése az 1970-es évektől globálissá vált, csupán az észak-amerikai kontinensen fordult meg a trend az 1980-as évek első felében. A termékenység szintjét és csökkenési ütemét tekintve azonban jelentős eltérések vannak a fejlett és a fejlődő országok, észak és dél között. A fejlődő országok esetében új jelenséggel van dolgunk, a termékenység hosszú távú csökkenő trendje, nagyságrendjét és az időszak hosszát tekintve eltérő mértékben ugyan, de minden fejlett ország esetében megfigyelhető.

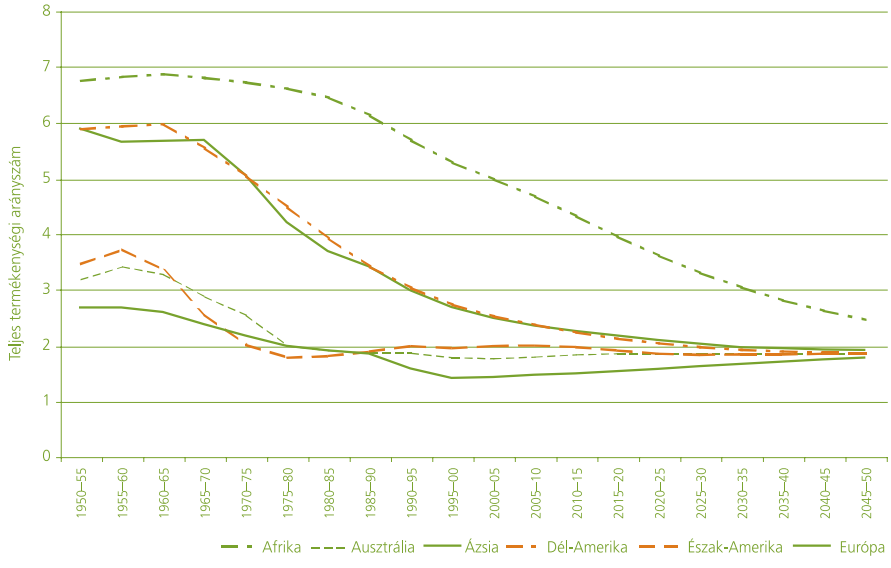

1.1. ábra: A teljes termékenységi arányszám alakulása kontinensenként, 1950–2050

Forrás: UN Population Division… (2006).

Megjegyzés: 2000 és 2050 között előreszámítások, közepes forgatókönyv (medium variant) alapján (lásd a forrásnál). Dél-Amerika magában foglalja a Karibi-térséget is.

Az általános európai tendencia jelentős regionális és országonkénti eltéréseket takar *(1.2. ábra)*.[2] Jelenleg a régiók két nagyobb csoportba sorolhatók: a magasabb termékenységű nyugat- és észak-európai régió alkotja az elsőt, míg az alacsony termékenységű dél- és kelet-európai a másodikat. A helyzet kialakulása mögött azonban eltérő történetek húzódnak meg. Az észak- és nyugat-európai régiók mintái nagyon közel állnak egymáshoz, a dél- és kelet-európai minták azonban mind az előbbi kettőtől, mind egymástól eltérnek. A nyugat- és észak-európai országok mintái a *baby boom* és a *baby dust* (a *második demográfiai átmenet* időszaka[3]) hullámvasútját követően elváltak egymástól: Nyugat-Európában a nyolcvanas évek első fele a növekedésé, a második viszont a csökkenésé volt, míg Észak-Európát átlagosan a stagnálás jellemezte. A nyugat-európai országok-

AZ EU ORSZÁGAI KÉT NAGYOBB CSOPORTBA SOROLHATÓK: A MAGASABB TERMÉKENYSÉGŰBE A NYUGAT- ÉS ÉSZAK-EURÓPAI RÉGIÓ ORSZÁGAI TARTOZNAK, AZ ALACSONYABB TERMÉKENYSÉGŰBE A DÉL- ÉS KELET-EURÓPAIAK. A JELENLEGI HELYZET KIALAKULÁSA MÖGÖTT ELTÉRŐ TÖRTÉNETEK HÚZÓDNAK MEG.

[2] A világszervezet besorolása (lásd az 1.2. ábra jegyzetét) némileg eltér attól, amit az Európával, illetve az Európai Unióval foglalkozó társadalomtudományi elemzésekben általában használnak.

[3] Lesthaeghe (1983), van de Kaa (2001).

ban a termékenységi szint az 1990-es évek közepére stabilizálódott, majd 2005-ig emelkedett. Az észak-európai régiót ezzel szemben lassú visszaesés jellemezte a kilencvenes években.

A dél- és kelet-európai régiók az itt vizsgált időszak elején magasabb termékenységűek voltak, mint az észak- és nyugat-európai országok, míg az időszak végén a helyzet fordítottá vált. A csökkenés mindkét országcsoport esetében gyakorlatilag folyamatos, ám csak a vizsgált időszak elején és végén érnek össze, a köztes időszakban a trend eltérő alakot mutat. Az államszocialista berendezkedésű kelet-európai országok viszonylag stabil termékenységi mintát mutattak a hatvanas és a nyolcvanas évek vége közötti időszakban, a politikai és gazdasági rendszerváltást követő évtizedben azonban egy rendkívül gyors csökkenési fázis látható. Ezzel szemben a dél-európai országokban a termékenység összességében azonos mértékű csökkenése egyetlen hosszú, elnyújtott trend eredménye volt.

1.2. ábra: A teljes termékenységi arányszám alakulása Európában régiónként, 1950–2050

Forrás. UN Population Division… (2006).

Regionális besorolás: Észak-Európa: Dánia, Észtország, Finnország, Izland, Írország, Lettország, Litvánia, Norvégia, Svédország, Egyesült Királyság; Nyugat-Európa: Ausztria, Belgium, Franciaország, Németország, Luxemburg, Hollandia, Svájc; Dél-Európa: Albánia, Bosznia és Hercegovina, Horvátország, Görögország, Olaszország, Málta, Montenegró, Portugália, Szerbia, Szlovénia, Spanyolország, Macedónia; Kelet-Európa: Fehéroroszország, Bulgária, Csehország, Magyarország, Lengyelország, Moldova, Románia, Oroszország, Szlovákia, Ukrajna.

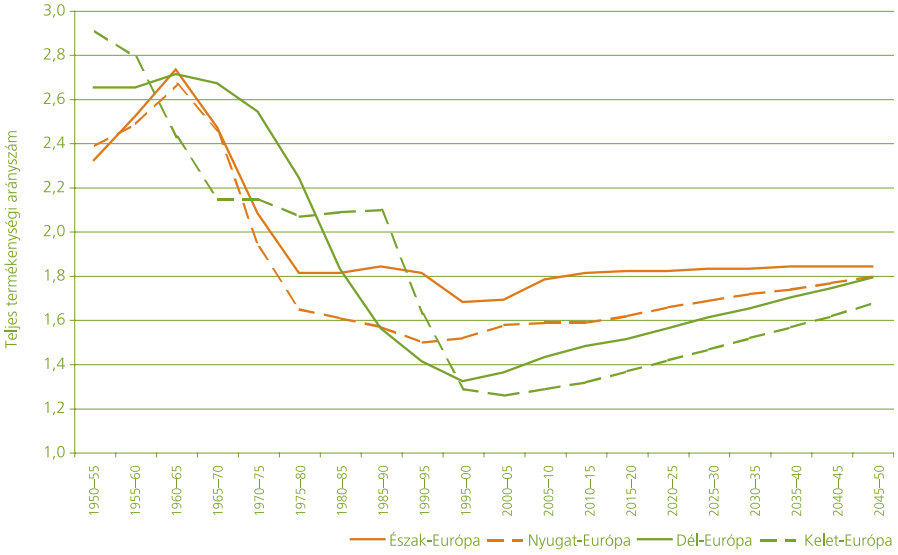

A TELJES TERMÉKENYSÉGI ARÁNYSZÁM ÉRTÉKE KELET- ÉS DÉL-EURÓPÁBAN 1,3 KÖRÜL, MÍG ÉSZAK- ÉS NYUGAT-EURÓPÁBAN 1,6 KÖRÜL ALAKUL, A NÉPESSÉG EGYSZERŰ REPRODUKCIÓJA AZONBAN AZ EU EGYETLEN ORSZÁGÁBAN SEM BIZTOSÍTOTT. AZ ELŐREJELZÉSEK ALAPJÁN A GYERMEKVÁLLALÁSI KEDV KONVERGENCIÁJÁRA LEHET SZÁMÍTANI 2050-IG, A TTA 1,6-OS ÉRTÉKE KÖRÜL.

A TTA értéke – az arányszám az egyes régiókba besorolt országok átlagában – Kelet- és Dél-Európában 1,3 körül, míg Észak- és Nyugat-Európában 1,6 körül alakul. A megfigyelt különbségek ellenére megállapítható, hogy a népesség egyszerű reprodukciója a kontinens egyetlen nagyobb régiójában és így az EU egyetlen országában sem biztosított. A világszervezet előrejelzésének közepes variánsa szerint 2050-ig a termékenységi trendek konvergenciájára lehet számítani az európai országok esetében, a TTA 1,6-os értéke körül. Ettől várhatóan kismértékben elmarad majd a kelet-európai országok átlagos termékenysége. Az Eurostat által készített demográfiai előrejelzések nagyban átfednek az ENSZ becsléseivel (EC, 2007a).

Az *1.2. ábra* trendjeinek országonkénti vizsgálatakor megfigyelhetjük, hogy a legmagasabb TTA az 1950 és 2005 közötti időszakban Írországot jellemzi, értéke egyetlen időszakban sem volt 1,9 alatt. Ugyancsak magas naptári éves termékenységet figyelhetünk meg – kisebb-nagyobb hullámzások mellett – Franciaországban, Dániában és Svédországban. Ezekben az országokban a TTA mindvégig 1,6 felett volt (Dánia kivételével az 1980-as évek első felében). Az elmúlt évek átlagában

a legalacsonyabb mutatókkal Csehország (1,18), Szlovákia (1,22), Lettország (1,25), Görögország (1,28), Olaszország és Spanyolország (1,29–1,29) rendelkezik.

Magyarországon a TTA az 1950-es évek első felében 2,5 felett volt, köszönhetően elsősorban a Ratkó-korszak hullámhegyének. A csökkenő trendet a hetvenes évek közepi újabb hullámhegy törte meg. A termékenység csökkenése – a többi volt államszocialista országhoz hasonlóan – a rendszerváltást követő évtizedben felgyorsult, az utóbbi években pedig 1,3 körül stabilizálódott. Ezzel ma Magyarország az alacsony termékenységű országok közé sorolható.

A termékenységi trendek meghatározói

A gyermekvállalási trendek alakulásának meghatározói összetettek. A közvetlen, jellemzően demográfiai természetű okok mögött (mint pl. az együttélési minták alakulása, a szülések időzítése) alapvetően a gyermekvállalás és gyermeknevelés költségének növekedése áll. E költségeket – főként a közgazdasági alapú elméletek megállapításaiból kiindulva (pl. Willis, 1973, 1979; Becker, 1981; Easterlin, 1968) – olyan, az elmúlt évtizedeket jellemző társadalmi-gazdasági természetű folyamatok határozták/határozzák meg, mint az intergenerációs szolidaritáson alapuló jóléti rendszerek kialakulása, a humán tőke szerepének jelentős felértékelődése vagy a női reálbérek és ezzel összefüggésben a női foglalkoztatottság növekedése. Jelen tanulmány keretei között nincs lehetőség mindezek bemutatására, ezért valamivel részletesebben csak a gyermekvállalás időzítésének és a női munkavállalásnak a termékenységre gyakorolt hatásaival foglalkozunk.[4]

A GYERMEKVÁLLALÁSI TRENDEK ALAKULÁSA MÖGÖTT ALAPVETŐEN A GYERMEKVÁLLALÁS ÉS GYERMEKNEVELÉS KÖLTSÉGÉNEK NÖVEKEDÉSE ÁLL.

A születések időzítése. A TTA uniós átlaga 2005-ben 1,5 körül alakult. Ez két, a naptári éves termékenységi mutatók alapján elkülönülő országcsoportot takar, ám külön-külön is érvényes a megállapítás, hogy a gyermekvállalási hajlandóság elmarad az egyszerű reprodukciót biztosító 2,1-es szinttől. Az első csoportba azok az országok tartoznak, melyek esetében a TTA 1,6–1,9 körül alakul (döntően az észak-európai és nyugati-európai országok), míg a másik országcsoport (a mediterrán és a volt államszocialista országok) esetében a mutató 1,5 alatt marad (EC, 2007a). Egyes kutatók feltételezése szerint a tényleges termékenységi helyzet jobb, mint ami a most megfigyelt naptári éves termékenységi mutatókból látszik.[5] Az 1980-as évek közepe óta tartó trend szerint a szülőképes korú nők kitolják az első gyermek vállalásának időpontját, és folyamatosan növekszik a gyermekvállalás átlagos életkora is *(1.3. ábra)*. Ez a jelenség befolyásolja mind a szülések időzítését *(tempo effect),* mind pedig a gyermekszámot *(quantum effect),* és két, egymással ellentétes módon érintheti a naptári éves termékenységet. A szülési életkor kitolódása miatt a naptári éves termékenység gyors csökkenése nem feltétlenül jár együtt a végső gyermekszám csökkenésével. Elképzelhető, hogy mindössze a szülések időzítése kerül későbbre a propagatív életszakaszon belül. Többek között ez a feltételezés alapozza meg a – korábban bemutatott – népesség-előrejelzések közepes variánsaiban használt növekvő termékenységi trendet.

FELTÉTELEZÉSEK SZERINT A GYERMEKVÁLLALÁSI KOR NÖVEKEDÉSE MIATT ELKÉPZELHETŐ, HOGY MINDÖSSZE A SZÜLÉSEK IDŐZÍTÉSE KERÜL KÉSŐBBRE, A VÉGSŐ GYERMEKSZÁM NEM VÁLTOZIK…

Ezzel ellentétes várakozásaink lehetnek akkor, ha arra számítunk, hogy az időzítésbeli változások a végső gyermekszámot is befolyásolják. Könnyen belátható ugyanis, hogy minél később születik meg az első gyermek, annál kevesebb idő marad további gyermekek vállalására. Ezt a feltételezést

…DE VALÓSZÍNŰBB, HOGY MINÉL KÉSŐBB SZÜLETIK MEG AZ ELSŐ GYERMEK, ANNÁL KEVESEBB IDŐ MARAD TOVÁBBI GYERMEKEK VÁLLALÁSÁRA.

[4] A folyamatok részletes elemzésével találkozhatunk átfogó demográfiai munkákban, lásd RAND Europe (2004), SSO (2005), EC (2007).

[5] A vitát Bongaarts és Feeney (1998) tanulmánya indította el.

támasztja alá Frejka és Calot (2001) elemzése is, akik a 20. század harmincas és hatvanas éveiben született női kohorszok befejezett termékenységét hasonlították össze az alacsony termékenységű országokban. Hasonló feltételezéssel él Lutz, Skirbekk és Testa (2005) is, akik az *alacsony termékenység csapdája* elméletet dolgozták ki. Eszerint a most megfigyelhető alacsony termékenységi szint több mechanizmuson keresztül is a gyermekvállalási kedv további csökkenéséhez vagy alacsony szinten maradásához vezet.

1.3. ábra: A nők átlagos életkora gyermekeik születésekor az Európai Unióban országonként (év)

Forrás: EC, 2007a.

Megjegyzés: Az ábrákon az új tagországokhoz tartozó oszlopokat szaggatott szegélyvonallal jelöltük.

A kérdésre pontos választ csak a befejezett termékenység vizsgálata adhat. Ezt azonban nagyban korlátozza az a tény, hogy egy adott időpillanatban legfeljebb az akkor 40 éves nők végső gyermekszáma ismert, a fiatalabb korosztályoké értelemszerűen nem. Így ma elmondható, hogy – az EU-25-ök átlagában – az 1960-as évek közepén született nők befejezett termékenysége számottevően alacsonyabb, mint a II. világháború után közvetlenül születetteké, ám arról egyelőre nincs tudásunk, hogy a később született generációk átlagosan hány gyermekkel fejezik be szülőképes életszakaszukat.

Magyarországon a befejezett termékenység jelenleg rendelkezésre álló jelzőszámai nem mutatnak a naptári éves termékenységhez hasonló variabilitást. Az 1940-es években született női korosztályok elért végső gyermekszáma az eddig ismert legalacsonyabb (1,87 körüli), a később születettek azonos mutatói – nagyon lassú – emelkedő tendenciát mutatnak. Az adatok azonban csak az 1960-as évek elején születettekkel bezáróan elemezhetők, és kérdéses, hogy a fiatalabb generációk esetében a végső gyermekszám hasonlóan magas marad-e.

A GYERMEKVÁLLALÁS ÉS -NEVELÉS KÖLTSÉGÉNEK LEGFONTOSABB ÖSSZETEVŐJE AZ ANYA KIESŐ MUNKAJÖVEDELME. A TERMÉKENYSÉG ÉS A NŐI MUNKAVÁLLALÁS KÖZÖTTI NEGATÍV KAPCSOLAT NEM VÁLTOZOTT MEG, DE ERŐSSÉGE CSÖKKENT.

Munkavállalás és gyermekvállalás. A gyermekvállalás és -nevelés költségének legfontosabb összetevője az anya kieső munkajövedelme *(opportunity cost),* amit a nők foglalkoztatottsága és munkakeresete határoz meg. A közgazdasági elméletek előrejelzése szerint a női reálbérek emelkedése növeli a nők foglalkoztatottságát és csökkenti termékenységüket. Az elmúlt években a női foglalkoztatottság és a termékenység kapcsolatának előjeléről azonban vita alakult ki a szakirodalomban. A kutatók egy része – keresztmetszeti és makroszintű adatokra épülő korrelációszámítások alapján – amellett érvel, hogy az elmélet alapján várt negatív kapcsolat az 1980-as évek

végétől kezdődően megfordult (Ahn és Mira, 2002; Rindfuss, Guzzo és Morgan, 2000; Billari et al., 2002 ; Del Boca et al., 2003; d'Addio és d'Ercole, 2005). Ezt az eredményt gyakran úgy értelmezik, mintha az a két tényező közötti oksági kapcsolatra is kiterjeszthető lenne. Más – aggregált adatok idősoros elemzésével, valamint egyéni adatok vizsgálatával nyert – empirikus eredmények szerint a kapcsolat továbbra is negatív, de ereje csökkent a vizsgált időszakban (Engelhardt, Kögel és Prskawetz, 2001; Engelhardt és Prskawetz, 2002; Kögel, 2004, 2006). Ebben a csökkenésben jelentős szerepe van a közösségi programoknak, mindenekelőtt a szülési szabadság intézményében bekövetkező változásoknak, a háztartáson kívüli gyermekgondozás bővülésének és a munkaerőpiacok rugalmasságának. Nem várhatjuk tehát, hogy a nők munkaerő-piaci részvételének növekedése egyben a termékenységet is növelje, de egyidejű növekedésük – harmadik változó hatásaként – lehetséges. E feltételek között említhetjük a háztartáson kívüli gyermekgondozáshoz való hozzáférés lehetőségét, amennyiben annak költsége alatta marad a nők által elérhető reálbérnövekménynek, vagy annak költsége a közösségi finanszírozás révén csökkenthető.

A közösségi programok mozgástere a termékenység befolyásolásában

A gyermekvállalási döntések kormányzati eszközökkel való befolyásolása nem általános az Európai Unió országaiban. Néhány ország (pl. Franciaország, Svédország, a volt államszocialista országok) hosszú időn keresztül élt vagy jelenleg is él az anyagi és nem anyagi ösztönzők adta lehetőségekkel, de az országok többsége szándékolt célként nem fogalmazta meg a termékenység növelését (bár szinte mindegyik fenntart olyan intézményrendszert, melynek ilyen hatása lehet). Az utóbbi években azonban ez a semleges magatartás megfordulni látszik, és már az EU szintjén is egyre nyíltabban keresik a negatív termékenységi trend megfordításának/lassításának lehetőségét, úgy is mint a közösségi emberi tőke beruházás egyik formáját (EC, 2007a). Kérdésként merül fel, hogy a közösségi programok alkalmasak-e a termékenységi döntések befolyásolására, illetve, hogy mely policy-kombinációk a leghatásosabbak?

AZ EU-BAN IS EGYRE NYÍLTABBAN KERESIK A NEGATÍV TERMÉKENYSÉGI TREND MEGFORDÍTÁSÁNAK/LASSÍTÁSÁNAK LEHETŐSÉGÉT.

A közösségi programok termékenységre gyakorolt hatásának vizsgálatakor az elméleti kereteket a közgazdasági modellek biztosítják. A gyermekvállalási döntések modellezése során a gyermek jellemzően két módon jelenik a közgazdasági szakirodalomban: fogyasztási jószágként (Becker, 1960, 1981) vagy tőkejószágként (Willis, 1979; Cigno, 1993). Míg a családtámogatások termékenységet befolyásoló hatását vizsgáló ökonometriai elemzések a fogyasztásijószág-modellre épülnek, a tőkejószág-elmélet jellemzően a nyugdíjrendszer termékenységi hatásainak vizsgálatához nyújt kereteket.

A gyermekekhez kötött közösségi programok termékenységi hatásainak empirikus, ökonometriai modelleket használó irodalma arról tanúskodik, hogy a mikroszintű, racionális döntéseken alapuló megközelítések előrejelzései a pozitív hatás tekintetében helyesnek bizonyulnak. A családtámogatási rendszer pénzbeli ellátásaiból képzett változók rendszerint szignifikáns és mindig pozitív kapcsolatot mutattak a termékenységi magatartás változóival. A téma empirikus irodalmának összegzését adja Gauthier és Hatzius (1997), Sleebos (2003), Del Boca et al. (2003), d'Addio és d'Ercole (2005), valamint Björklund (2007). Az eredmények azt is megmutatták, hogy a készpénzes családtámogatások befolyása nem túl jelentős. A gyermek születésében szerepet játszó tényezők között a fejlett társadalmak által – közvetlenül vagy közvetve – e célra újraosztott jövedelmek csak

AZ EMPIRIKUS SZAIRODALOM SZERINT A KÉSZPÉNZES CSALÁDTÁMOGATÁSOK RENDSZERINT SZIGNIFIKÁNS ÉS MINDIG POZITÍV KAPCSOLATOT MUTATTAK A TERMÉKENYSÉGGEL, HATÁSUK AZONBAN KORLÁTOZOTT.

egyet jelentenek a sok közül, és viszonylag szűk teret engednek a kormányzatoknak a termékenység befolyásolásában.

A LEGGYAKRABBAN JAVASOLT KÖZÖSSÉGI PROGRAMOK: A HÁZTARTÁSON KÍVÜLI GYERMEKGONDOZÁS INTÉZMÉNYEINEK FEJLESZTÉSE, A RUGALMAS MUNKAVÁLLALÁSI FORMÁK ÖSZTÖNZÉSE ÉS A SZÜLÉSI, ILLETVE A GYERMEKGONDOZÁSI SZABADSÁG FŐ PARAMÉTEREINEK OPTIMÁLIS BEÁLLÍTÁSA.

Az előzőekben már utaltunk arra, hogy a mikroökonómiai elmélet előrejelzése szerint a nők munkaerő-piaci részvétele és termékenysége között negatív kapcsolat van. Amennyiben a munkaerő-piaci részvétel hatását feltételezzük a gyermekvállalási döntésre, a negatív kapcsolat legfontosabb oka, hogy az anya munkavállalása jelentősen növeli a gyermek költségét, a kieső munkajövedelem és a munkaerő-piaci távollét nyomán elszenvedett humántőke-veszteség révén. Ezért a policy-próbálkozások egyik fő iránya a munkavállalás és a családi élet összeegyeztetése *(work-life balance, work-family conflict).* Ebben a kontextusban a leggyakrabban javasolt policy-kombinációk a skandináv országok gyakorlatával csengenek össze: a háztartáson kívüli gyermekgondozás intézményeinek fejlesztése, a rugalmas munkavállalási formák ösztönzése és a szülési, illetve a gyermekgondozási szabadság fő paramétereinek optimális beállítása (pl. Del Boca et al., 2003).

Magyarországi adatokon végzett elemzést Gábos, Gál és Kézdi (2005), melynek eredménye szerint a magyar családtámogatási rendszer készpénzes ellátásainak is pozitív termékenységi hatásai mutathatók ki az elmúlt öt évtizedben. Bálint és Köllő (2008) elemzése szerint a hazai családtámogatási rendszer anyasági elemeinek (szülési szabadság, készpénzes anyasági támogatások) komoly ellenösztönző hatása van az anyák munkaerő-piaci részvételére. Ennek következtében, miközben a magyar nők foglalkoztatottsága az OECD-átlag körül alakul, a kisgyermekes anyák aktivitása a legalacsonyabbak közé tartozik.

1.2.2. Halandóság

Trendek és előrejelzések

AZ EU ÚJ TAGÁLLAMAIBAN TOVÁBBRA IS ALACSONYABB A SZÜLETÉSKOR VÁRHATÓ ÉLETTARTAM, MINT A RÉGI TAGORSZÁGOKBAN.

A halandóság trendjei a háborút követő évtizedekben eltérően alakultak Európa különböző régióiban. A fejlettebb észak-európai és a kevésbé fejlett dél- és kelet-európai országok között nagy különbségek voltak a népesség születéskor várható élettartamában. Az 1950–60-as évek folyamán a különbségek jelentősen mérséklődtek. A halandóság javulása a hatvanas években megtorpant, de a hetvenes években ismét folytatódott. Ez idő tájt néhány nyugat-európai, illetve dél-európai ország (Svájc, Franciaország, Görögország, Spanyolország) felzárkózott az északi országokhoz. A kelet-európai országok halandósági trendjei ugyanakkor ettől eltérően alakultak. A hetvenes évektől kezdve a legtöbb államszocialista országban – köztük Magyarországon is – stagnált vagy csökkenni kezdett a születéskor várható élettartam (Meslé, 1996).

Magyarországon a születéskor várható élettartam javulása az 1960-as évek végén, az 1970-es évek elején megállt a legtöbb államszocialista országhoz hasonlóan. Míg a férfiak esetében a halandóság kifejezetten romlásnak indult, addig a nők esetében inkább a javulás megtorpanásáról beszélhetünk. Ettől kezdődően Magyarország a várható élettartam tekintetében egyre inkább leszakadt a fejlettebb (és fejlett egészségkultúrájú) országoktól (Józan, 2002). A magyar népesség életkilátásai az 1990-es évek derekán kezdtek ismét javulni.

Az EU országaiban a születéskor várható átlagos élettartam a férfiak esetében 1980 és 2004 között 69,8 évről 75,3 évre emelkedett *(1.4. ábra)*. A nők esetében a mutató 76,8-ról 81,5 évre javult ugyanezen időszakban *(1.5. ábra)*. A két nem születéskor várható átlagos élettartamában fennálló

különbség időközben valamelyest mérséklődött (7 évről 6,2 évre). Az EU régi tagországaiban továbbra is lényegesen magasabb a születéskor várható élettartam (férfiaknál 76,4, nőknél 82,2 év), mint az újonnan (2004-ben) csatlakozott országokban. Az EU-10 tagállamokban a férfiaknak 70,1, a nőknek 78,3 életévre van kilátásuk születésük pillanatában. A két nem életkilátásai közötti különbség ebben az országcsoportban még markánsabb, mint a régi EU-tagállamokban (8 év szemben az 5,8 évvel).

A népesség (férfiak és nők) átlagos születéskor várható élettartama 2004-ben a balti államokban volt a legalacsonyabb a tagállamok közül. A férfiak esetében Lettország (64,9 év), Észtország (65,5 év) és Litvánia (66,5 év), illetve Magyarország (68,5 év) adatai mutatkoznak a legkedvezőtlenebbnek. A legmagasabb születéskor várható átlagos élettartam ezzel szemben Svédországot (78,1 év) és Spanyolországot (76,6 év) jellemzi. A nők életesélyei Lettországban (76,2 év), Magyarországon (76,8 év) és Észtországban (76,9 év) a legrosszabbak, míg Spanyolországban (83,4 év), Franciaországban (83,4 év), Olaszországban (83,2 év) és Svédországban (82,4 év) a legjobbak.

A születéskor várható átlagos élettartam emelkedése az EU tagállamaiban az előrebecslések szerint tovább folytatódik; 2050-ig nagyobb javulás várható az új tagállamokban, aminek következtében valamelyest csökken a régi tagállamokhoz viszonyított lemaradásuk.

Az előrebecslések szerint 2050-ig a születéskor várható élettartam további emelkedésére számíthatunk. A növekedés üteme, illetve mértéke tekintetében azonban nincs konszenzus a demográfusok között. Egyes szakértők a születéskor várható élettartam évtizedenkénti kétéves növekedésének folytatódását prognosztizálják, míg mások azt feltételezik, hogy a születéskor várható élettartam javulása egy biológiai korlát elérését követően lelassul (EC, 2007a). Mindazonáltal az EU-tagállamok közti különbségek – csakúgy, mint az EU-n kívüli országokkal való összehasonlítás is – azt jelzik, hogy van még tere a javulásnak. A hivatalos forrásokból származó múltbeli prognózisok rendszerint alulbecsülték a várható élettartam emelkedését, aminek a kockázatával a jelenlegi becslések esetében is számolni kell (EC, 2006a).

Az Eurostat előrejelzései szerint 2050-re az EU-25 országaiban a férfiak átlagos születéskor várható élettartama 6,4 évvel, 81,8 évre, a nőké 5,4 évvel, 86,9 évre emelkedik. Jelentős különbségek vannak azonban az egyes tagállamok között az életkilátások várható javulásában. Az előrejelzések szerint a legnagyobb javulást mind a férfiak, mind a nők esetében az új tagországok könyvelhetik majd el. Az EU-15 országaiban a 2050-ben születendő férfiak 5,9, a nők 5,2 évvel hosszabb élettartamra számíthatnak, mint a 2004-ben születettek. Ugyanezek az értékek az újonnan csatlakozott országokban: 8,6 és 5,9 év. A férfiak születéskor várható élettartama legnagyobb mértékben Magyarországon (9,6 évvel) és a balti államokban (9–9,4 évvel), a nőké pedig Magyarországon (6,6 évvel) fog emelkedni. Az új és a régi EU-tagállamok közötti különbség ennek következtében 2050-ig mérséklődni fog, de teljesen nem tűnik el.

A magyar férfiak születéskor várható élettartama 2004-ben 68,5, a nőké 76,8 év. Ezek az eddigi legmagasabb értékek, ám az EU-tagállamokkal való összehasonlításban Magyarország a legkedvezőtlenebb mortalitási viszonyokkal jellemezhető uniós országok egyike. Az előrebecslések szerint 2050-re a fiú újszülöttek várható élettartam 78,1 évre, a lányoké pedig 83,4 évre emelkedik. A magyar népesség életkilátásai azonban még a jelentős javulás ellenére is kedvezőtlenebbek maradnak az EU-25 országokhoz viszonyítva.

1.4. ábra: A születéskor várható átlagos élettartam az Európai Unióban országonként, férfiak (év)

Forrás: Eurostat.

Megjegyzés: A 2050-es előre jelzett adatok forrása az Europop 2004, Baseline.

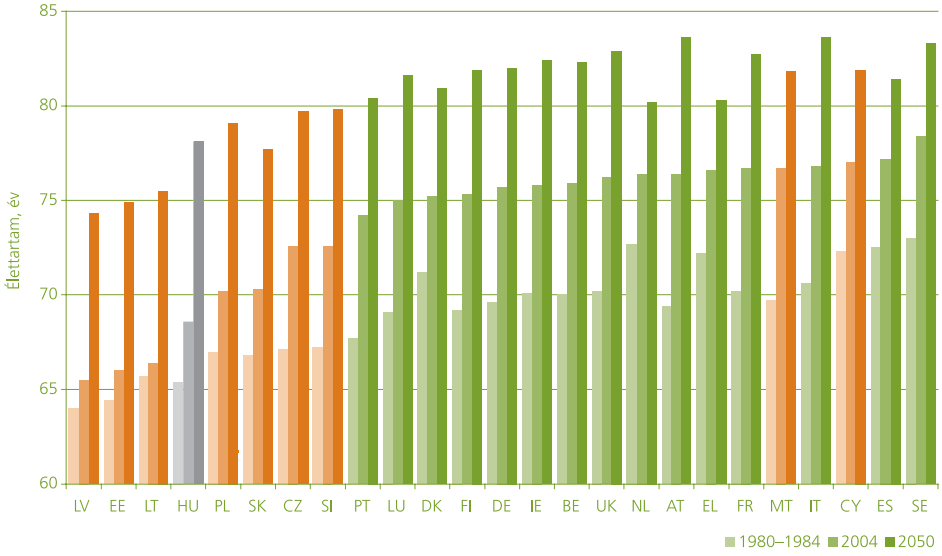

A SZÜLETÉSKOR VÁRHATÓ ÉLETTARTAM JÖVŐBENI EMELKEDÉSE NAGYRÉSZT AZ IDŐSEBB KORI HALANDÓSÁG JAVULÁSÁBÓL FOG SZÁRMAZNI.

Gazdaságpolitikai szempontból fontos megjegyezni, hogy a várható élettartam 2050-ig prognosztizált növekedése nagyrészt az idősebb kori halandóság javulásából származik majd. Ez az időskori várható élettartam emelkedésében mutatkozik meg. Az EU-25 országaiban a 65 éves férfiak jelenleg további 15,9, az ugyanilyen korú nők 19,5 életévre számíthatnak (2004-es adatok). A nemek várható élettartamainak különbsége egyértelműen nagyobb a születéskor, mint 65 éves korban, mégpedig főként a fiatalabb korban tapasztalható eltérő halandóság következtében (a csecsemőhalálozási ráták köztudottan magasabbak a fiúgyermekek körében).

A 65 éves korban várható élettartam tekintetében is kirajzolódnak az EU régi és új tagállamai közti különbségek. Az új tagországokban a 65. évükben lévő férfiak átlagos várható élettartama 13,5 év, a nőké 17,2 év. Az EU-15-ök esetében ugyanezek: 16,3 és 19,9 év. Az ilyen idős férfiak 2004-ben Lettországban, Észtországban, Szlovákiában és Magyarországon (13,1 év) számíthattak a legrövidebb életre, míg Franciaországban, Spanyolországban, Olaszországban és Svédországban a leghosszabbra. A 65 éves nők kilátásai Szlovákiában, Lettországban és Magyarországon (16,7 év) a legrosszabbak, míg Franciaországban, Spanyolországban és Olaszországban a legkedvezőbbek.

A prognózisok szerint az EU-ban a 65 éves korban várható élettartam a férfiaknál 4,6, a nőknél 4,4 évvel emelkedik 2050-ig. E szerint 2050-ben a férfiak további 20,5, a nők pedig 23,9 évre számíthatnak ilyen idős korukban. A két nem esetében az előrebecsült különbség kisebb, mint a születéskor várható élettartamaik különbsége. A 65 évesek életkilátásainak várható javulása nem minden EU-tagállamot érint egyenlő mértékben. 2004 és 2050 között az EU-10 országokban a férfiak nagyobb javulásra (5 év) számíthatnak, mint az EU-15 országokban (4,4 év), míg a nők esetében a helyzet fordított. Az EU-15-ben a 65 éves nőknek 4,4 évvel, az EU-10-ben pedig 4,1 évvel lesz hosszabb a várható élettartamuk 2004-hez képest.

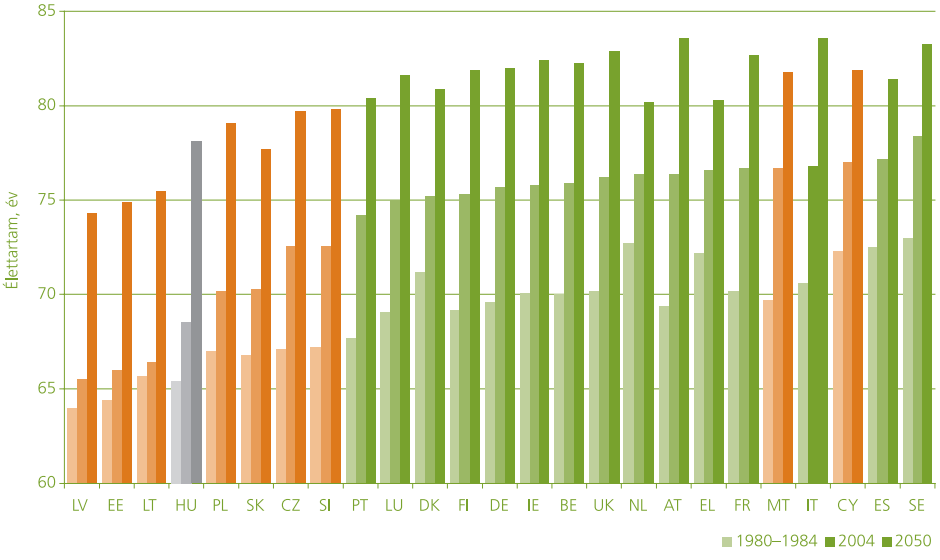

1.5. ábra: A születéskor várható átlagos élettartam az Európai Unióban országonként, nők (év)

Forrás: Eurostat.

Megjegyzés: A 2050-es előre jelzett adatok forrása az Europop 2004, Baseline.

Nem elhanyagolható kérdés, hogy a várható élettartam jövőbeni növekedéséből ténylegesen milyen hosszú időt tesz ki az egészségben eltöltött évek száma. Ezen múlik, hogy az időskorúak mennyire képesek hosszabb ideig aktívak maradni a munkaerőpiacon. Annak függvényében, hogy a „jó" egészséget hogyan határozzuk meg, többféleképpen mérhető az egészséges élettartam is (más megközelítést alkalmaz e tekintetben az Eurostat és az Egészségügyi Világszervezet is). Az Eurostat 2003-as adatai szerint az EU régi tagállamaiban a férfiaknak 65, a nőknek 66 egészséges évre van kilátásuk.[6] A férfiak a legtöbb egészséges évre Olaszországban (71 év) számíthatnak. A magyar férfiaknak ezzel szemben mindössze 54 egészséges évre van kilátásuk.[7] A nők mutatói Olaszországban (74 év), Spanyolországban, Cipruson és Ausztriában (70 év) jelzik a legjobb életminőséget, míg Finnországon (57 év), Magyarországon (58 év) és Hollandiában (59 év) a legrosszabbat.[8]

AZ ÉLETMINŐSÉG FONTOS MUTATÓJA AZ EGÉSZSÉGBEN ELTÖLTÖTT VÁRHATÓ ÉVEK SZÁMA. AZ EU RÉGI TAGÁLLAMAIBAN A FÉRFIAKNAK 65, A NŐKNEK 66 EGÉSZSÉGES ÉVRE VAN KILÁTÁSUK.

A halandósági trendek meghatározói

Az előbbiekben bemutattuk, hogy a születéskor várható élettartam nagy különbséget mutat a régi és az új EU-tagállamok között. Az Európai Bizottság jelentése megjegyzi, hogy a különbségek jelentős részben a megelőzhető vagy a kezelhető halandóságnak tudhatók be. A megelőzhető halandóság alatt olyan halálokokat értenek, amelyek hatékony beavatkozással elkerülhetők (pl. életmódbeli tényezők vagy balesetek), míg a kezelhető halandóság az olyan esetekre vonatkozik, amelyekre hatékony gyógykezelés áll rendelkezésre (EC, 2007a).

A SZÜLETÉSKOR VÁRHATÓ ÉLETTARTAM NEMCSAK A NEMEK, HANEM A KÜLÖNBÖZŐ ISKOLAI VÉGZETTSÉGŰ TÁRSADALMI CSOPORTOK KÖZÖTT IS ELTÉRÉST MUTAT. AZ ISKOLÁZOTTSÁG JÓ ELŐREJELZŐJE AZ EGYÉNEK (ÉS HÁZTARTÁSAIK) EGÉSZSÉGI ÉS MORTALITÁSI ADATAINAK A FEJLETT ORSZÁGOKBAN.

[6] A közölt adatok a HLY (Healthy Life Expectancy) strukturális indikátor értékei, amelyek a mindennapi tevékenységek egészséggel összefüggő korlátozottságának mérésén alapulnak.

[7] Megjegyezzük, hogy a volt szocialista országok közül egyedül Magyarországra vonatkozóan áll rendelkezésre adat.

[8] www.euphix.org/object_class/euph_health_expectancy.html

Az életkilátások igen eltérőek a különböző szociodemográfiai csoportokban. Mint az előbbi adatokból is láttuk, markáns különbség van a férfiak és a nők várható élettartama között. 2004-ben a férfiak a kibővült EU-ban mintegy 6 évvel rövidebb életre számíthatnak születésükkor, mint a nők, de a nemek közti eltérés 2050-ig várhatóan mérséklődik. A nők alacsonyabb halálozási kockázatával ugyanakkor az időskori rokkantság nagyobb kockázata jár együtt (EC, 2007a).

A születéskor várható élettartam függ az egyének iskolázottságától is. Ahogyan az ENSZ jelentése megállapítja: az iskolázottság jó előrejelzője az egyének (és háztartásaik) egészségi és mortalitási adatainak a fejlett országokban (UN, 2003). Az adatok emellett azt is jelzik, hogy az európai országokban – szemben az Amerikai Egyesült Államokkal – az iskolában eltöltött évek száma nem egyforma mértékben befolyásolja a két nem halandósági adatait. A férfiak esetében nagyobb a magasabb iskolázottság életévekben mért hozadéka, mint a nőknél. Az iskolában eltöltött hosszabb időből származó – életévben mért – nyereség számottevő eltérést mutat a két nem esetében Dániában, Magyarországon és Svédországban (SSO, 2005).

Klinger (2001) vizsgálatai szerint Magyarországon az elmúlt harminc évben növekedtek a népesség iskolai végzettség szerinti halandósági különbségei. Különösen a 8 osztályt sem végzettek halandósági többlete növekedett, és a felsőfokú végzettségűek relatív helyzete javult számottevően. Ez a tendencia mindkét nemnél megmutatkozik, de sokkal erőteljesebb a férfiak körében.

1.2.3. Vándorlás

A statisztikai adatgyűjtések szabályozása miatt a vándorlásra vonatkozó adatok bizonytalanok. Az EU teljes népességén belül 8,3 százalékot tesz ki a bevándorlók aránya.

A demográfiai változásokat befolyásoló harmadik fontos tényező a nemzetközi migráció. A 20. század második felében több európai állam vált kibocsátó országból befogadóvá. Az Európában tartózkodó bevándorlók pontos száma nem ismert, részint abból eredően, hogy sok ország statisztikai adatgyűjtése nem a születési helyet (országot), hanem az állampolgárságot tartja számon, lehetetlenné téve ezáltal az első generációs bevándorlók azonosítását az állampolgárság megszerzését követően (EC, 2007a).

Becslések szerint 2005-ben hozzávetőlegesen 40 millió bevándorló tartózkodott az EU-27 államokban.[9] A migránsok mintegy 3 százalékára teszik a menekültek arányát. Az unió teljes népességén belül 8,3 százalékot tesz ki a bevándorlók aránya. A külföldön született népesség aránya tíz tagországban a 10 százalékot is meghaladó. A legmagasabb Luxemburgban (37,4%), Lettországban (19,5%), Észtországban (15,2%), Ausztriában (15,1%) és Írországban (14,1%) (EC, 2007a).

Az EU a vándorlás szempontjából összességében befogadónak tekinthető. Ezen belül a régi tagállamok nettó befogadók, az EU-10-ek pedig nettó kibocsátók.

Az Európai Unióba irányuló nemzetközi migráció célországai túlnyomó részben az EU-15 államok. Mostanra mind a 15 régi EU-tagállam befogadó országgá vált, beleértve a korábban kibocsátó országnak számító Görögországot, Írországot, Olaszországot és Spanyolországot is (Monnier, 2004). Az újonnan csatlakozó országok vonzereje lényegesen kisebb. Az EU-10 így összességében jelenleg még nettó kibocsátónak számít. Az új tagországok közül 2004-ben Lettország, Litvánia, Lengyelország és Szlovákia éves vándorlási egyenlege volt negatív.

[9] Romániában és Bulgáriában nem jelentékeny a bevándorlók száma.

Az EU minden bizonnyal az elkövetkezendő évtizedekben is jelentős bevándorlási célpont marad. Az Eurostat előrejelzése[10] szerint a nettó bevándorlás kumulált nagysága 2004 és 2050 között az előrebecslések szerint 40 millió fő körül lesz (EC, 2006a). Meg kell azonban jegyezni, hogy a migrációs előrejelzések fokozott óvatossággal kezelendők.

A Magyarországon élő migránsok száma 2005-ben 316 ezer főre volt tehető. A bevándorlók jellemzően a környező országok magyarlakta területeiről érkeztek, túlnyomó részben magyar nemzetiségűek. Az éves nettó bevándorlás 2005-ben hozzávetőlegesen 15 ezer fő volt (EC, 2006a). A migrációs előreszámítások szerint 2030-ig hozzávetőlegesen ekkora, majd attól kezdve 20 ezer fő körüli nettó pozitív vándorlási egyenleget feltételezve, a nettó bevándorlás kumulált nagysága 2004 és 2050 között eléri a 800 ezer főt (EC, 2006a).

1.3. A demográfiai folyamatok társadalmi-gazdasági következményei

1.3.1. A népesség csökkenése és idősödése

Az előbbiekben részletesen is bemutatott tendenciák – tartósan alacsony, a reprodukciós szint alatti termékenység, emelkedő várható élettartam – következtében az EU népességében csökkenés várható, és a népesség számottevő mértékben öregszik, vagyis nő az idősebb korcsoportok népességen belüli aránya, és emelkedik az átlagos életkor. A népességfogyás és az idősödés trendjeinek bemutatása mellett a következőkben röviden kitérünk arra is, hogy milyen lehetőségei és korlátai vannak a migrációs politikának a negatív hatások enyhítésére.

Az EU (korábban EGK) népessége az alapítás óta eltelt 50 év alatt főként az új tagállamok sorozatos belépésének köszönhetően növekedett, míg a demográfiai folyamatok (termékenység, mortalitás és migráció) csak jóval kisebb mértékben járultak hozzá a népesség gyarapodásához (Monnier, 2004). A múltban a természetes növekedés (a születések és halálozások különbsége) volt a népességnövekedés fő hajtóereje, míg mostanában a bevándorlás (Monnier, 2004). Az EU több országában (Németország, Görögország, Olaszország) pusztán a bevándorlásnak köszönhetően növekedett a népesség 2004-ben (nagyobb volt a nettó bevándorlás, mint a természetes fogyás). A tagállamok közül jelenleg csak Franciaország, Hollandia, Finnország és Írország természetes növekedési rátái nagyobbak, mint a nettó migrációs ráták (SSO, 2005).

MÍG A MÚLTBAN A NÉPESSÉGNÖVEKEDÉS FŐ HAJTÓEREJE A TERMÉSZETES NÖVEKEDÉS VOLT, ADDIG MÁRA A BEVÁNDORLÁS LETT A LEGFONTOSABB.

Az EU népessége az előrebecslések szerint a 2004-es 457 millióról 2025-ig 470 millióra nő, majd ezt követően csökkenésbe kezd, s 2050-ig 454 millióra apad, ami a teljes időszakot tekintve 1 százalékos népességfogyást jelent. A tagországok közül néhányban a népességgyarapodást, míg másutt számottevő fogyást jelez előre az Eurostat prognózisa. 2050-ig a legnagyobb mértékű népességgyarapodásra Luxemburg (42%) és Írország (36%) számíthat. A népességszám ennél

2050-IG AZ EU NÉPESSÉGÉBEN AZ ELŐREBECSLÉSEK SZERINT KISMÉRTÉKŰ CSÖKKENÉS VÁRHATÓ. MIKÖZBEN AZ EU-15 ORSZÁGOK NÉPESSÉGE 2050-IG STAGNÁL, ADDIG AZ ÚJ TAGÁLLAMOKÉ 12 SZÁZALÉKKAL FOGY.

[10] Az Európai Bizottság European Policy Committee intézménye mellett működő Ageing Working Group (AWG) szcenáriója.

csekélyebb (8 és 13% közötti) növekedése várható Svédországban, az Egyesült Királyságban, Franciaországban és Hollandiában. A régi tagállamok közül Németország, Görögország, Olaszország és Portugália esetében jeleznek az előrebecslések számottevő népességfogyást. Miközben az EU-15 országok népessége 2050-ig 1 százalékkal nő, addig az új tagállamoké 12 százalékkal csökken (EC, 2006a). Jelentős népességfogyásra számíthat az elkövetkező évtizedekben az összes volt szocialista ország.

Magyarországon 1981 óta minden évben többen halnak meg, mint amennyien születnek. A természetes fogyás 2006-ban 31,7 ezer fő volt. A népesség csökkenése ennél kisebb mértékű volt a vándorlási többletnek köszönhetően. Magyarország népessége 2050-ig az Eurostat előreszámításai szerint 8,9 millióra csökken, vagyis 12 százalékkal lesz kisebb, mint 2004-ben. Hasonló arányú népességfogyás várható több volt szocialista országban, köztük Szlovákiában, Lengyelországban és Csehországban.

A népesség öregedésének trendjei

A NÉPESSÉG ÖREGEDÉSÉNEK TENDENCIÁJA AZ EU MINDEN TAGÁLLAMÁRA JELLEMZŐ, HABÁR KÜLÖNBÖZŐ MÉRTÉKBEN.

Gazdasági szempontból a népességszám csökkenésénél lényegesebb változások következnek be a népesség korszerkezetében. A termékenység hanyatlása és a születéskor várható átlagos élettartam további emelkedése a népesség elöregedéséhez vezet. Ez a tendencia minden tagállamra jellemző, habár különböző mértékben.

Nézzük először, hogyan fest az EU-országok korfája. Ez nemcsak a népesség nem és kor szerinti összetételét mutatja, hanem kiolvasható belőle a demográfiai folyamatok múltbeli alakulása is. Mind a régi, mind az új tagállamok korfáin szembeötlő a korfa aljának keskenyedése, vagyis a legfiatalabb korcsoportokba tartozók alacsony száma. Ez a termékenységi ráta csökkenésének a hatása. Eltérés a régi és új tagországok korfái között, hogy az előbbi egy korosztálynál, nevezetesen a II. világháború utáni *baby boom* idején születetteknél szélesedik ki, jelezve azok nagyobb létszámát, míg az utóbbi két korosztálynál – az 1946 és 1955, valamint az 1972 és 1990 között születetteknél – is (SSO, 2005). A demográfiai előrebecslések alapján az EU 2050. évi korfája leginkább egy csúcsára állított piramisra emlékeztet, tükrözve a *baby boom* generáció nyugdíjas korba lépését, a várható élettartam emelkedését és a tartósan alacsony termékenységi rátát.

AZ ÚJ TAGÁLLAMOK NÉPESSÉGE FIATALABB, MINT A RÉGI TAGÁLLAMOKÉ, ÉS EZ A KORELŐNY AZ ELŐREBECSLÉSEK SZERINT 2035-IG MEGMARAD.

Az új tagállamok népessége lényegesen fiatalabb, mint az EU-15 népessége. A régi tagországokban a medián életkor 40,3 év – vagyis a népesség fele idősebb 40,3 évnél –, az új tagállamokban 37,4 év. Az Európai Unió „legöregebb országai" Olaszország és Németország, míg a „legfiatalabb országok" közé tartozik Írország, Ciprus, Szlovákia és Lengyelország. A medián életkor az EU-ban a prognózisok szerint a 2004-es 39 évről 2050-re 49 évre növekszik. Az új tagállamok jelenlegi korelőnye várhatóan 2035-ig marad meg (SSO, 2005).

AZ EU-BAN AZ IDŐS ELTARTOTTSÁGI RÁTA AZ ELŐREBECSLÉSEK SZERINT A JELENLEGI 24,5 SZÁZALÉKOS SZINT KÉTSZERESÉRE NŐ 2050-IG.

Az idős népesség eltartottsági rátája – az inaktív 65 év fölötti népesség a munkaképes korú (15–64 éves) népesség arányában – az EU-ban 2004-ben 24,5 százalék. Ez azt jelenti, hogy az unióban jelenleg négy aktív korú állampolgár jut minden 65 év fölöttire. Az idős eltartottsági ráta Olaszországban (28,9%), Németországban (26,8%), Svédországban (26,4%) és Belgiumban (26,1%) a legmagasabb, míg Szlovákiában (16,3), Írországban (16,4%) és Cipruson (17,5) a legalacsonyabb. Számottevő a különbség e mutató alapján is az EU-15 (25,5%) és az EU-10 országok (19,6%) között.

Az EU idős eltartottsági rátája az előrejelzések szerint[11] 2050-ig várhatóan megduplázódik (51,4%), vagyis akkorra a jelenlegi négy aktív korú egyén helyett mindössze kettő jut minden 65 év fölötti egyénre. A prognózisok alapján minden tagállamban romlani fog az eltartottsági ráta, jóllehet nem egyforma mértékében. 2004 és 2050 között Spanyolországban és Írországban lesz a legnagyobb a ráta éves növekedési üteme, míg Svédországban és Luxemburgban a legkisebb. 2050-re az EU-15 és EU-10 országok közti jelenlegi különbség gyakorlatilag eltűnik: míg az előbbiek csoportjában 51,6, addig az utóbbiakéban 50,4 százalék az idős eltartottsági ráta előrejelzett értéke (EC, 2005).

Nézzük meg kissé részletesebben is a főbb korcsoportok népességének alakulását. Az előrebecslések szerint a fiatal (0–14 éves) népesség létszáma csökken, míg az időseké (65 év felettiek) számottevően növekszik majd. A munkaképes korú népesség (15–64 évesek) létszáma 2010-ig növekedni fog, s csak azt követően indul csökkenésnek.

A fiatal (14 év alatti) népesség az EU-ban 2050-ig a prognózis szerint 18 százalékkal lesz kisebb, mint 2004-ben. Ezen belül a régi tagországokban 15, az új tagállamokban pedig 30 százalékos lesz a létszám apadása. Az EU-25-ben a fiatalkori eltartottsági ráta – a fiatal népesség aránya a munkaképes korú népességhez viszonyítva – mindazonáltal enyhén emelkedni fog a jelenlegi 24 százalékról 26 százalékra. Az új tagországok fiatalkori eltartottsági rátája az elkövetkező években nagyobb ingadozást fog mutatni, mint az EU-15 országoké, de 2050-ig mindvégig az alatt marad.

A FIATAL (14 ÉV ALATTI) NÉPESSÉG LÉTSZÁMA AZ EU-BAN 2050-IG 18 SZÁZALÉKKAL CSÖKKEN, MÍG AZ IDŐSEKÉ (65 ÉV FÖLÖTTIEK) LÉTSZÁMA 77 SZÁZALÉKKAL NŐ AZ ELŐREBECSLÉSEK SZERINT.

Az EU munkaképes korú (15–64 éves) népességének fogyása előreláthatólag 2010 körül kezdődik el. A fogyás mértékét az Eurostat 2004 és 2050 között 16 százalékra becsüli. Az újonnan csatlakozott országokban nagyobb (27%-os) csökkenés várható, mint a régi tagállamokban (13%). Magyarországon az aktív korúak száma az előrejelzés szerint negyedével lesz alacsonyabb 2050-re.

A 65 év fölöttiek számában 2050-ig drasztikus emelkedés várható. Az ebbe a korcsoportba tartozók az EU-25-ben 77, az EU-15-ben 75, az EU-10-ben pedig 88 százalékkal lesznek többen a század közepén, mint 2004-ben. A népesség legmeredekebben növekvő szegmensét mindazonáltal a 80 év fölöttiek fogják jelenteni. A nagyon idősek korcsoportja az EU-ban 174 százalékkal lesz a jelenleginél nagyobb létszámú. Az EU régi tagállamaiban a létszámgyarapodás mértéke előrelátha-tólag eléri a 172, míg az új tagországokban a 193 százalékot.

Magyarországon az idős népesség eltartottsági rátája az 1990-es évek óta növekszik, vagyis nő a 65 év feletti népességnek a munkaképes korú népességhez viszonyított aránya. Az idős eltartottsági ráta 2004-ben 22,6 százalék volt, és az előrebecslések szerint a század közepéig eléri a 48,3 százalékot.

A migrációs politika mozgástere a kedvezőtlen hatások enyhítésében

A már bemutatott kedvezőtlen tendenciákat tompíthatja a tagállamokba az unión kívülről érkező bevándorlás. Mivel a bevándorlók a szokásos feltételezések szerint fiatalabbak, mint a befogadó ország lakossága, a bevándorlás révén kedvezőbbé válhat a népesség korszerkezete, a munkaképes korúak létszámának növekedésével javulhat az eltartottsági ráta. Sőt, a nyugdíjkorhatárok változatlansága esetén rövid és középtávon a migráció lehet az egyetlen út az eltartottsági ráta

AZ EU-N KÍVÜLRŐL ÉRKEZŐ BEVÁNDORLÁS A FELTÉTELEZÉSEK SZERINT FÉKEZHETI A NÉPESSÉG ÖREGEDÉSÉNEK FOLYAMATÁT ÉS TOMPÍTHATJA ANNAK KEDVEZŐTLEN HATÁSAIT.

[11] AWG-szcenário.

javulásához. Másfelől a bevándorlás befolyásolhatja a népesedés jövőbeni dinamikáját is azáltal, hogy a migránsok termékenységi rátái eltérőek (tipikusan magasabbak), mint a befogadó ország népességéé (RAND Europe, 2004).

A NÉPESSÉG ÖREGEDÉSÉNEK ELLENSÚLYOZÁSÁRA IGEN NAGY VOLUMENŰ MIGRÁCIÓRA VOLNA SZÜKSÉG, ÁM EZ IS CSAK RÉSZBEN – ÉS CSAK IDŐLEGESEN – JELENTHET MEGOLDÁST A NÉPESSÉG ÖREGEDÉSÉNEK PROBLÉMÁIRA.

A bevándorlás feltételezett jótékony hatásait illetően azonban nincs konszenzus a szakértők között. A népesség öregedésének ellensúlyozására egyes kutatók szerint példátlan mértékű migrációra volna szükség (Lesthaeghe, Page és Surkyn, 1988). Ráadásul egy olyan időszakban, amikor Európában a bevándorlási politika általános célja az újonnan érkező bevándorlók számának korlátozása. Többen is rámutattak továbbá, hogy a bevándorlás hatása a befogadó ország korösszetételére igen szerény (lásd pl. Mitra, 1990; Le Bras, 1991). A bevándorlók körében a foglalkoztatási ráták alacsonyabbak a befogadó országban jellemző foglalkoztatási rátánál. A gazdaságilag aktív bevándorlók idővel maguk is megöregszenek és nyugdíjjogosulttá válnak (EC, 2006a). Így, még ha lehetővé válna is a munkaképes korúak nagy volumenű bevándorlása, kérdéses, hogy ez nem csak a népességöregedés problémájának hosszabb távra való kitolását jelentené-e (RAND Europe, 2004). Az EU-n kívüli országokból történő bevándorlás vélhetőleg csak részben – és legfeljebb csak időlegesen – ellensúlyozhatja az alacsony termékenységnek és az emelkedő várható élettartamnak a népesség korszerkezetére gyakorolt hatásait. A migráció mint a népességöregedés elleni stratégia hatékonysága mindazonáltal annak függvénye, hogy a nemzeti kormányok mennyire képesek megfelelő bevándorlási politika megvalósítására (RAND Europe, 2004).

Polónyi és Timár (2002) számításai szerint Magyarországon a munkaerőpiac keresletének kielégítéséhez 2000 és 2050 között a jelenlegi 14–15 ezer fős bevándorlási többlet növekedésére, évente hozzávetőlegesen 20 ezer fős bevándorlási többletre lenne szükség. Ilyen bevándorlási többletet feltételezve, a gazdaságilag aktív népesség aránya a következő évtized végéig mintegy 6–7 százalékponttal, kb. 600 ezer fővel emelkedne.

1.3.2. Társadalmi és gazdasági következmények

Munkaerő-piaci következmények

A NÉPESSÉG ÖREGEDÉSÉNEK NEGATÍV MUNKAERŐ-PIACI HATÁSAIT IDŐLEGESEN KOMPENZÁLNI FOGJA A FOGLALKOZTATÁS JÖVŐBEN VÁRHATÓ BŐVÜLÉSE, AMELY RÉSZBEN A NŐI FOGLALKOZTATÁS NÖVEKEDÉSÉBŐL, RÉSZBEN PEDIG AZ IDŐSEBB KORÚAK NÖVEKVŐ FOGLALKOZTATÁSÁBÓL FAKAD.

A népesség öregedésének kedvezőtlen munkaerő-piaci hatásaival az Európai Bizottság és a Gazdaságpolitikai Bizottság előrejelzése szerint várhatóan 2018-tól szembesülnek majd az EU országai. A munkaképes korú népesség csökkenése már ennél korábban, a *baby boom* nemzedék nyugdíjba vonulásával (nagyjából 2010-től) megkezdődik. Ennek a hatását azonban legalább időlegesen ellensúlyozni fogja a foglalkoztatottság növekedése. Az EU-25 országainak foglalkoztatási rátája az előrejelzések szerint 2004 és 2010 között 63 százalékról 67 százalékra, 2020-ra pedig 70 százalékra nő. Így az EU 2020-ban éri el a lisszaboni foglalkoztatási rátát. Az összfoglalkoztatás előrevetített növekedését alapvetően két tényező magyarázza: nagyobbik részben a női foglalkoztatás és kisebb részben az idősebb korúak foglalkoztatásának bővülő tendenciája.

A nők foglalkoztatási rátája a 2004-es 55 százalékról 2025-re várhatóan 65 százalékra nő annak révén, hogy az alacsony foglalkoztatási rátájú idősebb nőket fokozatosan felváltják a magasan iskolázott fiatalabbak. Ennek következtében 2010-re teljesül a 60 százalékos lisszaboni női foglalkoztatási ráta. Az összfoglalkoztatás várható bővülése másfelől annak köszönhető, hogy az időskorúak foglalkoztatási rátája az előrejelzések szerint a 2004-es 40 százalékról 2010-re 47 százalékra, majd

2025-re 59 százalékra nő. (Az 50 százalékos lisszaboni célkitűzés eszerint már 2013-ra teljesülne.) Az idősebb korúak (55–64 évesek) foglalkoztatási rátájának – 2000 óta megfigyelhető – növekedése a munkaerőpiacról való korai visszavonulás több évtizede tartó trendjének megfordulását jelzi. Jelenleg az idősebb munkavállalók adják az EU-ban a foglalkoztatás bővülésének háromnegyedét. A foglalkoztatás prognosztizált bővülésének mintegy fele a már életbe léptetett nyugdíjreformok pozitív hatásainak tudható be, amelyek megszigorították a korai nyugdíjazás rendszereit, és ösztönzést teremtettek az idősebb munkavállalóknak a munkaerőpiacon maradásra (EC, 2007a).

A népesség öregedésének munkaerő-piaci hatásait illetően három fázist lehet egymástól elkülöníteni. A 2011-ig tartó időszakban várhatóan nőni fog a munkaképes korú népesség, és emelkednek a foglalkoztatási ráták, ami kedvező a gazdasági növekedés szempontjából. Ez a kedvező időszak lehetőséget nyit a strukturális reformok megvalósítására. 2012 és 2017 között a bővülő foglalkoztatás ellensúlyozni tudja a munkaképes korú népesség fogyását, ami a *baby boom* generáció nyugdíjba vonulásának és a helyébe lépő fiatalabb kohorszok sokkal kisebb létszámának tulajdonítható. A foglalkoztatottak összlétszáma így továbbra is növekszik, de lassabb ütemben. Az előrejelzések szerint a 2004 és 2017 közötti időszakban a foglalkoztatottak száma hozzávetőlegesen 20 millióval bővül. Ezt követően a népesség öregedésének hatása fog dominálni. Hanyatlásnak indul az összfoglalkoztatás. A 2017-től 2050-ig tartó időszakban a foglalkoztatottak összlétszáma a prognózis szerint hozzávetőlegesen 30 millió fővel lesz kevesebb (EC, 2007a).

A FOGLALKOZTATOTTAK ÖSSZLÉTSZÁMA VÁRHATÓAN 2017 KÖRÜL KEZD CSÖKKENNI.

Termelékenység és gazdasági növekedés

Az, hogy a munkaerő egyre nagyobb hányadát adják az idősebb munkavállalók, nem szükségképpen von maga után alacsonyabb munkatermelékenységet. A rendelkezésre álló adatok nem támasztják alá, hogy az idősebb munkavállalók kevésbé produktívak és innovatívak volnának. A fizikai és szellemi kapacitás hanyatlása csak idősebb korban kezdődik, fokozatosan megy végbe, egyénenként igen nagy eltéréseket mutat, és üteme preventív egészségpolitikával mérsékelhető. Az emelkedő iskolai végzettségnek erős hatása van a termelékenységre, és ez hosszabb távon kompenzálhatja az öregedés termelékenységcsökkentő hatását (EC, 2007a).

AZ ISKOLÁZOTTSÁG JAVULÁSA HOSSZABB TÁVON KOMPENZÁLHATJA A NÉPESSÉG IDŐSÖDÉSÉNEK TERMELÉKENYSÉG-CSÖKKENTŐ HATÁSÁT.

Az EU-15 államokban a munkatermelékenység növekedése 2004 és 2010 között várhatóan 1,3 százalék, 2011 és 2030 között 1,8, míg 2031 és 2050 között 1,7 százalék lesz. Ennél magasabb rátákat prognosztizálnak az EU-10 országokban: átlagosan 3,6 százalékot a 2004–2010 közti periódusra, 3,1 százalékot a 2011–2030 közti és 1,9 százalékot a 2031 és 2050 közti időszakra.

Az előbbiekben vázolt foglalkoztatási trendeket és a termelékenységre vonatkozó feltételezéseket figyelembe véve, az előrejelzések a GDP potenciális növekedésének lassulását vetítik elő. A Gazdaságpolitikai Bizottság és az Európai Bizottság előrejelzése szerint a jelenlegi trendek és politikák változatlansága mellett az EU-25 országokban a GDP éves átlagos potenciális növekedési rátája a 2004 és 2010 közötti 2,4 százalékról a 2031–2050 közötti időszakban 1,2 százalékra esik vissza. A régi tagországokban a GDP éves átlagos potenciális növekedési rátája a 2004 és 2010 közötti időszakra jellemző 2,2 százalékról a 2031 és 2050 közti periódusra 1,3 százalékra mérséklődik. Ennél sokkal meredekebb visszaesés – 4,3 százalékról 0,9 százalékra – várható az EU-10 országokban, részint a kedvezőtlenebb demográfiai kilátásoknak köszönhetően.

A NÉPESSÉG ÖREGEDÉSÉNEK ÉS/VAGY A KISEBB MÉRTÉKŰ MIGRÁCIÓNAK A GDP NÖVEKEDÉSRE KIFEJTETT NEGATÍV HATÁSAI NAGYOBBAK, MINT AMEKKORÁK A MAGASABB TERMÉKENYSÉG ÉS A FIATALABB KORSZERKEZET POZITÍV HATÁSAI.

A gazdasági növekedés forrásai drasztikusan átalakulnak. Azzal, hogy a foglalkoztatás növekedése megáll, a GDP növekedésének fő forrásává a termelékenységnövekedés válik. Ha a termelé-

kenységre és a foglalkoztatási rátára vonatkozó előrejelzések a jövőben nem igazolódnak be, a GDP potenciális növekedési rátája a fenti előrejelzéshez képest még nagyobb mértékben eshet (EC, 2006a).

A jövőbeni demográfiai változás gazdasági növekedésre gyakorolt hatásának előrejelzésére nemrégiben modellszámítások is készültek (Prskawetz et al., 2006). A kutatók az alábbi öt különböző szcenáriót vizsgálták: 1. alapforgatókönyv; 2. a migráció hatását vizsgáló – ehhez zéró migrációt feltételező – alapforgatókönyv; 3. a magasabb termékenység hatását elemző forgatókönyv; 4. a fiatalok számát maximáló – alacsony várható élettartamot feltételező – forgatókönyv; 5. az idősek számát maximáló – alacsony termékenységet és magas élettartamot feltételező – forgatókönyv. A modellszámítások eredményei röviden a következőképpen összegezhetők. Az általános hosszú távú trend szerint a növekedési ráták csökkenőek, elsősorban a népesség öregedése miatt. A magas termékenységet feltételező 3. szcenárió 2030 után az alapforgatókönyvhöz képest 0,2 százalékkal magasabb növekedési rátát eredményez. A fiatalok számát maximáló 4. forgatókönyv esetében 0,3 százalékkal nagyobb növekedési ráta adódik. A zéró migrációt feltételező 2. forgatókönyv 0,4 százalékkal alacsonyabb növekedési rátát jelent. Végül az idősek számát maximáló 5. szcenárió 0,5 százalékkal csökkenti a növekedési rátát az alapforgatókönyvhöz viszonyítva. Általában véve az öregedésnek és/vagy a kisebb migrációnak a GDP növekedésére kifejtett negatív hatásai nagyobbak, mint a magasabb termékenység és a fiatalabb korszerkezet pozitív hatásai (EC, 2007a).

Jóléti kiadások

A NÉPESSÉG ÖREGEDÉSE A KÖZKIADÁSOK SZÁMOTTEVŐ NÖVEKEDÉSÉHEZ VEZET. ENNEK HATÁSAI AZ ELŐREJELZÉSEK SZERINT 2020 ÉS 2040 KÖZÖTT LESZNEK A LEGERŐTELJESEBBEK.

A népesség idősödése a hosszú távú előrejelzések szerint 2050-re – a jelenlegi politikák fennállása mellett – a közkiadások jelentős növekedéséhez fog vezetni az EU legtöbb tagországában. A várható növekedés nagy részét a nyugdíjak, az egészségügyi és a tartós ápolási kiadások teszik ki. Az öregedés költségvetési hatásai a legtöbb tagországban 2010-től kezdenek nyilvánvalóvá válni. A legjelentősebb kiadásnövekedést ugyanakkor a 2020 és 2040 közötti időszakra vetítik előre.

Az öregedéssel összefüggő többletkiadások tekintetében az országok közti különbségek jelentősek lehetnek. Az EU-15 országokban és az eurózóna egészében 2004 és 2050 között a közkiadások mintegy 4 százalékponttal emelkednek. Az EU-10 államokban ennél kisebb, 1,5 százalékpontos növekedést prognosztizálnak, ám ez jelentős mértékben annak a következménye, hogy Lengyelországban a nyugdíjkiadások drasztikus csökkenése várható a nyugdíjreform eredményeképpen. A Lengyelország nélküli EU-10 országokban a korral összefüggő kiadások emelkedése már meghaladja a GDP 5 százalékpontját.

A NÉPESSÉG ÖREGEDÉSE A NYUGDÍJRA, AZ EGÉSZSÉGÜGYRE ÉS A TARTÓS ÁPOLÁSRA FORDÍTOTT KIADÁSOK EMELKEDÉSÉBEN MUTATKOZIK MEG.

Az állami nyugdíjkiadások valamennyi EU-15 országban növekedésnek indulnak majd – kivéve Ausztriát a 2000-ben elindított reformoknak köszönhetően. A nyugdíjkiadások csekély emelkedésével kell számolnia Olaszországnak és Svédországnak, relatíve mérsékelt – 1,5–3,5 százalékpontos – kiadásnövekedés várható a legtöbb EU-tagállamban, míg a legnagyobb – 6,4–9,7 százalékpontos – növekedéssel Írországnak, Spanyolországnak, Luxemburgnak és Portugáliának kell szembenéznie.

Az EU-10 országokban 2004 és 2030 között az államháztartás nyugdíjkiadásai a GDP 1 százalékpontjával mérséklődnek, majd azt követően 1,3 százalékponttal emelkednek, ezáltal összességében 0,3 százalékpontos átlagos emelkedést előidézve 2004 és 2050 között. Az egyes országokban várható tendenciák azonban egymástól igen eltérőek. Míg Lengyelországban a csökkenés eléri a GDP 5,9 százalékpontját, addig Magyarországon 6,7, Szlovéniában 7,3, Cipruson

pedig 12,9 százalékpontos növekedést jeleznek előre. Ciprus, Szlovénia és Magyarország ezzel az EU azon tagállami közé sorolódnak, amelyek a legnagyobb kihívásnak néznek elébe (EC, 2006a).

Az államháztartás egészségügyi kiadásainak hosszú távú előrejelzése igen komplex feladat, részben a kiadásokat befolyásoló főbb demográfiai és nem demográfiai tényezők alakulását övező bizonytalanságból fakadóan. Az mindenesetre nyilvánvalónak látszik, hogy az idősödő népesség nagyobb nyomást fog jelenteni az egészségügyi kiadások növekedése irányába. Az előrejelzések[12] azt mutatják, hogy az egészségügyre fordított kiadások 2050-ig a legtöbb tagországban a GDP 1–2 százalékpontjával fognak növekedni. A becslések ugyanakkor arra is rámutatnak, hogy az időskorúak egészségi állapotának alakulása számottevő mértékben befolyásolja a várható kiadásokat. Ha a korspecifikus várható élettartam emelkedésével együtt az egészségben eltöltött évek száma is emelkedne, akkor az öregedéssel összefüggő kiadások növekedése akár meg is feleződhetne. Hozzá kell tenni, hogy az egészségügyi kiadások becslése igen érzékeny a kereslet jövedelemrugalmasságára és az egységköltségek alakulására vonatkozó feltételezésekre (EC, 2006a).

Ugyanígy a tartós ápolásra fordított államháztartási kiadások esetében is növekedésre számíthatunk a 80 év fölötti népesség létszámának erőteljes növekedése következtében. A jelenlegi politikákból kiinduló prognózisok szerint a közkiadások a GDP 0,1–1,8 százalékpontjával fognak emelkedni 2050-ig. A közkiadások nagyon érzékenyek az idősek rokkantsági rátájának alakulására (EC, 2006a).

1.4. A demográfiai változások közvetítői: a háztartások szerkezete

A népmozgalmi folyamatok (termékenység, mortalitás, migráció), a korszerkezet változása és az olyan más demográfiai folyamatok, mint a házasodás, együttélés és válás, kihatnak a háztartásméret és a háztartásszerkezet alakulására is (RAND Europe, 2004). Az alábbiakban először a különböző méretű háztartások legfontosabb jellemzőit vizsgáljuk az EU 24 országában, mikroadatok segítségével. Ezt követően a különböző generációs összetételű háztartásokkal, végül pedig a gyermekes családokkal foglalkozunk.

1.4.1. Háztartásméret

A háztartások abszolút száma az EU-15 országokban 1960 és 2001 között valamivel több mint 100 millióról 190 millióra növekedett, ami jól jelzi, hogy a háztartásszám növekedése (90%) sokkal gyorsabb volt, mint a népességszámé (30%). Ez azt is jelzi, hogy a háztartások átlagosan egyre kisebb létszámúak lesznek. Az EU-15 országaiban az 1960-ban jellemző 3,2 fős átlagos háztartásméret 2001-re 2,4 főre apadt (SSO, 2005).

AZ EU-15 ORSZÁGOKBAN AZ 1960-BAN JELLEMZŐ 3,2 FŐS ÁTLAGOS HÁZTARTÁSMÉRET 2001-RE 2,4 FŐRE APADT. A HÁZTARTÁSLÉTSZÁM CSÖKKENÉSÉNEK TRENDJE MINDENÜTT MEGFIGYELHETŐ, ÁM TOVÁBBRA IS JELENTŐS ELTÉRÉSEK VANNAK AZ ORSZÁGOK KÖZÖTT.

[12] AWG-szcenário.

A háztartáslétszám csökkenése az EU-tagállamokban mindenütt megfigyelhető, ám továbbra is lényeges eltéréseket találunk az egyes országok átlagos háztartásméretében. Azokban a tagállamokban, ahol a termékenység csökkenése később kezdődött el – ideértve Írországot, Portugáliát, Spanyolországot és kisebb mértékben Görögországot és Olaszországot is –, ott még mindig nagyobb az egy háztartásban élők átlagos száma. A háztartásméret különbségei azt is jelzik, hogy országonként változó életkorra tehető a szülői ház elhagyásának ideje, valamint hogy másképpen szerveződik a házastárs halála után egyedül maradó idősek élete (SSO, 2005).

Az EU-15 országokban az egyszemélyes háztartások aránya 1960 és 2001 között 16 százalékról 28 százalékra gyarapodott. Ezzel párhuzamosan visszaszorulóban van az 5 fős vagy annál nagyobb háztartások aránya.

Az egyszemélyes háztartások aránya növekvő tendenciát mutat. Napjainkban egyre többen élnek egyedül, habár olykor csak rövidebb időre. A szülői ház elhagyása után a fiatalok gyakran élnek egyedül, amíg együttélési kapcsolatot nem létesítenek. Az együttélési kapcsolatok vagy házasságok felbomlásával egyszemélyes háztartások, illetve gyermekek születése esetén egyszülős családok jönnek létre. Mivel a nők általában tovább élnek, mint a férfiak, és általában idősebb partnerrel házasodnak, az idősebb egyszemélyes háztartások nagy része egyedül élő nőket takar.

Az EU-15 országokban az egyszemélyes háztartások aránya 1960 és 2001 között 16 százalékról 28 százalékra gyarapodott. Az ilyen háztartásoknak a teljes háztartásszámon belüli aránya 2001-ben 15 és 40 százalék között szóródott. A legmagasabb arány Svédországban, majd Dániában és Finnországban, míg a legalacsonyabb Portugáliában és Spanyolországban figyelhető meg. Azzal, hogy az egyedül élők aránya emelkedik és az átlagos háztartáslétszám csökken, az egyszemélyesnél nagyobb háztartások átlagos mérete is kisebb lesz. Ez a trend megfigyelhető szerte az EU-15 országokban: a legalább 5 fős vagy annál nagyobb háztartások aránya majdnem mindenütt visszaszorulóban van.

A házasság és a gyermekvállalás időzítésében eltérő mintákat találunk az EU-tagállamok között. Míg az EU-15 országokban kevés kivétellel a késői házasság az uralkodó minta, addig a volt szocialista országok némelyikében továbbra is a korai házasság dominál.

A háztartások formálódása nagymértékben függ a házasodás és gyermekvállalás trendjeitől. Míg korábban a házasság előfeltétele volt a gyermekvállalásnak, addig a házasságon kívüli születések számának emelkedése azt jelzi, hogy a házasság és a gyermekvállalás már kevésbé szorosan kapcsolódnak egymáshoz. Ma már egyáltalán nem kivételes, hogy a házasságra a gyermek születése után vagy akár még azt követően sem kerül sor. Ez különösen jellemző Ausztria, Dánia, Észtország, Finnország, Franciaország, Svédország és az Egyesült Királyság esetében, ahol a nők átlagéletkora az első szülés idején még alacsonyabb is, mint az első házasságkötéskor. A késői (27 évesen vagy idősebben kötött) első házasság gyakori Ausztriában, Dániában, Finnországban, Luxemburgban, Hollandiában, Szlovéniában és Svédországban. A korai (24 év évesen vagy fiatalabban kötött) házasság az uralkodó minta ezzel szemben Lettországban, Litvániában és Lengyelországban (SSO, 2005).

Az EU-SILC-adatfelvétel alapján az unióban az átlagos háztartásméret 2004-ben 2,4 fő volt. A háztartások átlagos létszáma Cipruson, Szlovákiában, Lengyelországban és Szlovéniában, illetve a régi tagállamok közül Írországban és Spanyolországban a legmagasabb (2,8–3 fő) *(1.6. ábra)*. A skála másik végén Dánia, Svédország, Németország és Finnország foglalnak helyet (2–2,2 fős átlagos háztartásmérettel).

AZ EU-BAN AZ ÁTLAGOS HÁZTARTÁS-LÉTSZÁM 2004-BEN 2,4 FŐ VOLT.

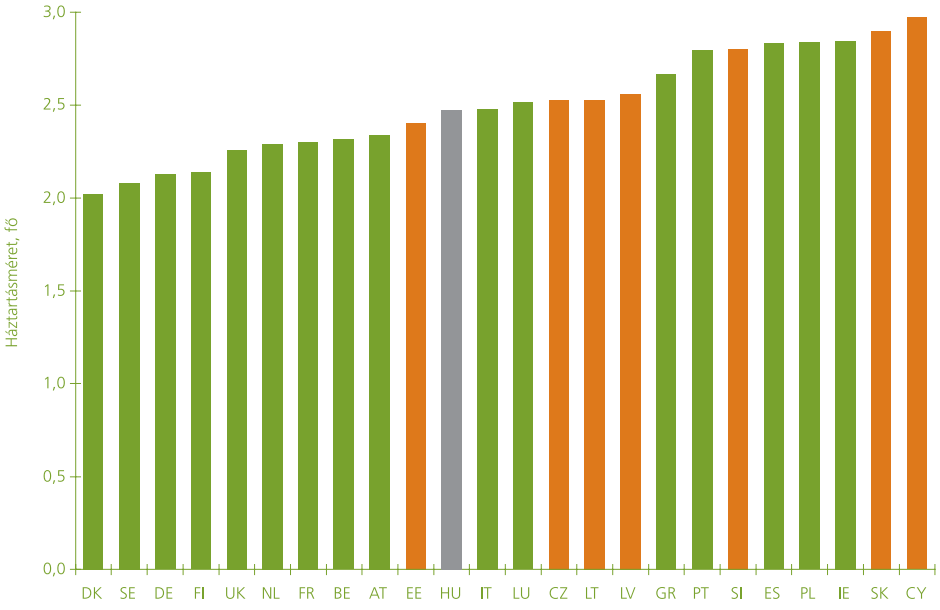

1.6. ábra: A háztartások átlagos mérete az Európai Unióban országonként (fő)

Forrás: saját számítások az EU-SILC (2005) alapján.

Az EU-SILC adatai szerint az egyszemélyes háztartások átlagos aránya az Európai Unióban 30 százalék. Az átlag azonban jelentős országonkénti eltéréseket takar. Dániában és Svédországban tíz háztartásból valamivel több mint 4 egyszemélyes. A másik végletet Ciprus, Spanyolország és Portugália képviseli, ahol mindössze 16 százalék körüli ez az arány *(1.7. ábra)*.

AZ EGYSZEMÉLYES HÁZTARTÁSOK ARÁNYA AZ EU-BAN 16 ÉS 43 SZÁZALÉK KÖZÖTT SZÓRÓDIK.

A nagy, legalább 5 fős háztartások aránya az Európai Unióban kevesebb, mint 7 százalék. Az ilyen háztartások Írországban, Lengyelországban és Szlovákiában fordulnak elő az átlagnál jóval gyakrabban (14–15%). Azt, hogy a nagy háztartások között milyen arányban vannak egy-, két- és többgenerációs családok, a következő pontban vizsgáljuk.

A LEGALÁBB 5 FŐS HÁZTARTÁSOK RÉSZARÁNYA AZ EU-BAN NEM ÉRI EL A 7 SZÁZALÉKOT.

Magyarországon az átlagos háztartáslétszám 1960-ban 3,1, 1990-ben pedig 2,6 fő volt. 2004-ben az EU-SILC adatai szerint a háztartásméret 2,5 főre csökkent. Az egyszemélyes háztartások az összes háztartás 29 százalékát (1 millió 167 ezer háztartás) teszik ki. Szűk 8 százalék, azaz hozzávetőlegesen 315 ezer a legalább 5 fős háztartások száma.

1.7. ábra: A háztartások méret szerinti összetétele az Európai Unióban országonként (%)

Forrás: saját számítások az EU-SILC (2005) alapján.

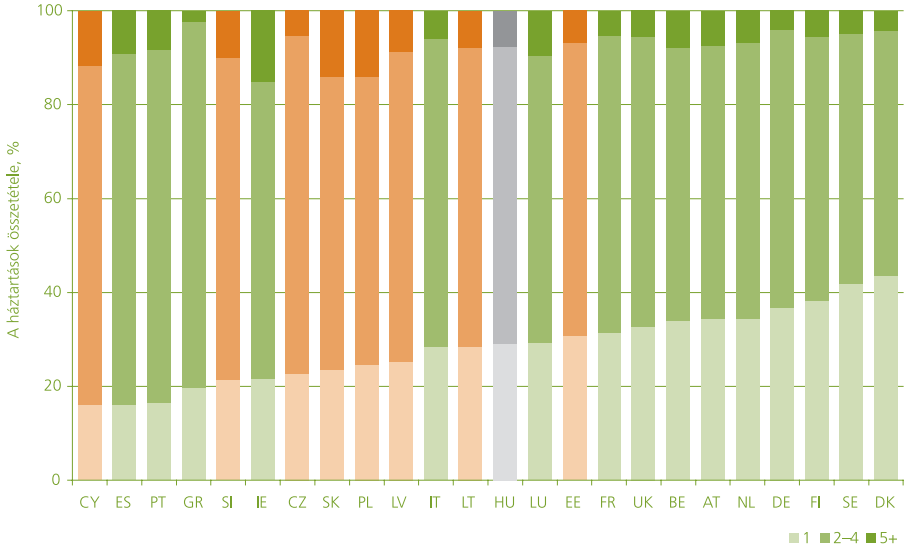

AZ EU-BAN AZ EGYSZEMÉLYES HÁZTARTÁSOK 59 SZÁZALÉKÁT ALKOTJÁK NŐK.

Az EU-ban az összes egyszemélyes háztartás 59 százalékát alkotják nők a felmérés adatai szerint. A tagországok adatai 50 százalék (Írország) és 78 százalék (Szlovákia) között szóródnak. Az újonnan csatlakozott országokban átlag fölötti a női háztartások egyszemélyes háztartásokon belüli aránya *(1.8. ábra)*. Ezt részben az is magyarázza, hogy az új tagállamokban a nők és a férfiak születéskor várható átlagos élettartamában nagyobb a különbség, mint a régi tagállamokban (8 év szemben az 5,8 évvel).

1.8. ábra: Az egyszemélyes háztartások nemek szerinti összetétele az Európai Unióban országonként (%)

Forrás: saját számítások az EU-SILC (2005) alapján.

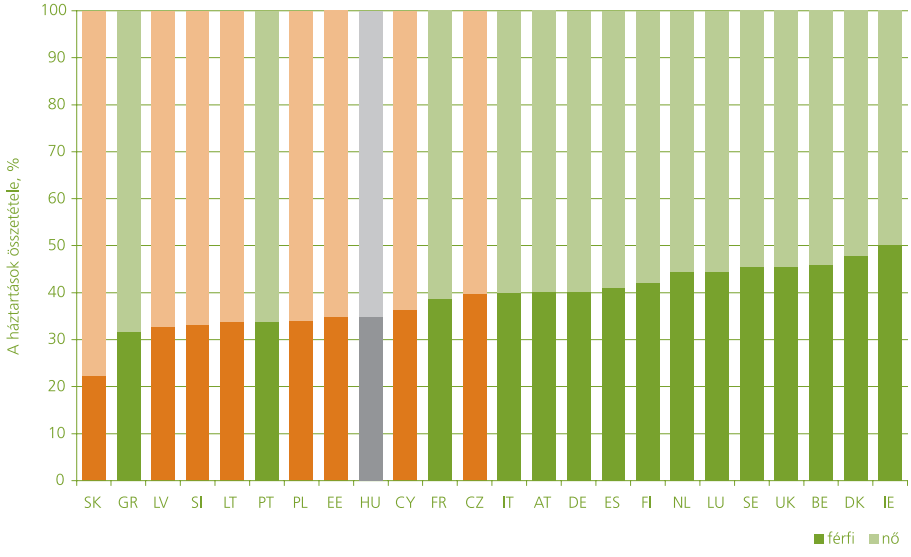

Az egyszemélyes háztartások az esetek legnagyobb részében, mintegy 43 százalékában, idősek (65 év felettiek) háztartásai. Ám e tekintetben is számottevőek az országok közti eltérések:

a tagországok adatai 33 és 67 százalék között szóródnak. Megfigyelhető, hogy néhány tagállamban nem is az idősebb korcsoportba tartozók alkotják az egyszemélyes háztartások legnagyobb hányadát: Dániában, Luxemburgban és Hollandiában az egyszemélyes háztartások között a 25–49 éves korcsoportba tartozók többen vannak, mint a 65 év felettiek *(1.9. ábra)*. A másik végletet Portugália jelenti, ahol az idősek adják az egyszemélyes háztartások kétharmadát. Az összes új tagországban átlag feletti az idősek aránya az egyszemélyes háztartások között.

AZ EGYSZEMÉLYES HÁZTARTÁSOK AZ EU-TAGÁLLAMOKBAN 33 ÉS 67 SZÁZALÉK KÖZÖTTI ARÁNYBAN IDŐS HÁZTARTÁSOKAT TAKARNAK.

Az egyszemélyes háztartások életkori megoszlásával természetesen összefüggést mutat azok munkaerő-piaci státusza. Az EU országaiban az egyedül élők átlagosan 40 százaléka foglalkoztatott. Nem meglepő módon ennél nagyobb arányt képviselnek a munkával rendelkezők Dániában, Luxemburgban és Hollandiában, ahol az egyedül élők legnagyobb része aktív korú. Ezzel szemben nagyon alacsony a foglalkoztatottak aránya az egyedül élők között Szlovákiában és Szlovéniában. Ezekben az országokban az egyszemélyes háztartások többségét a nyugdíjasok vagy korai nyugdíjasok alkotják (Szlovákiában 77%, Szlovéniában 71%). Az egyéb inaktívak aránya Hollandiában és Írországban magaslik ki (39, illetve 37% szemben a 13%-os EU-átlaggal).

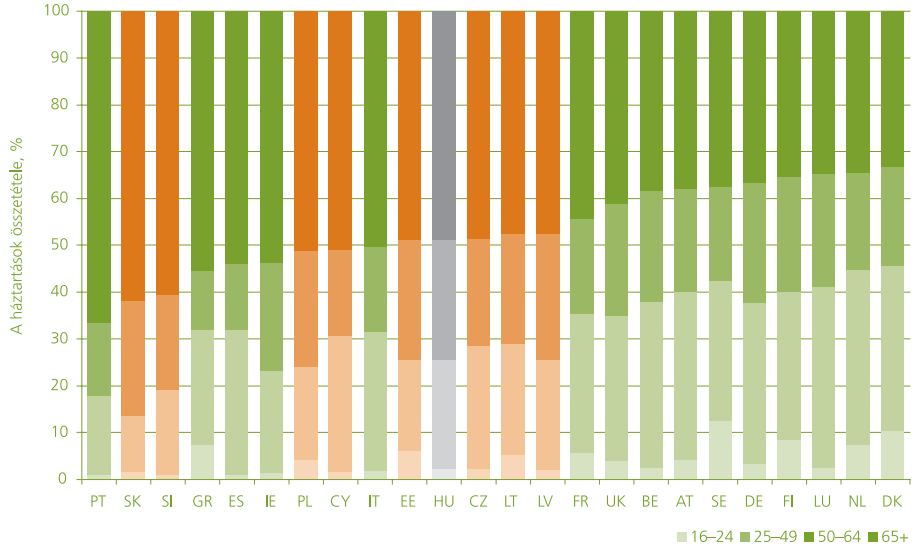

1.9. ábra: Az egyszemélyes háztartások korcsoportok szerinti összetétele az Európai Unióban országonként (%)

Forrás: saját számítások az EU-SILC (2005) alapján.

Igen változatos kép rajzolódik ki az egyszemélyes háztartásban élők családi állapot szerinti megoszlását tekintve az egyes tagállamokban *(1.10 ábra)*. Alapvetően az országok két csoportja látszik elkülönülni egymástól. Az egyik csoportban az egyedül élők legnagyobb hányadát azok alkotják, akik sosem volt házasok (hajadonok vagy nőtlenek). Idesorolhatjuk Ausztriát, Belgiumot, Németországot, Dániát, Finnországot, Franciaországot, Írországot, Luxemburgot, Hollandiát és Svédországot. A másik csoportba azok az országok tartoznak, ahol az egyedül élők legnagyobb része özvegy. Ezek közé tartoznak az újonnan csatlakozó országok, valamint Görögország, Portugália, és kisebb mértékben Spanyolország, illetve Olaszország is. Az Egyesült Királyság helyzete annyiban egyedi, hogy ott az egyszemélyes háztartások ugyanakkora hányadát alkotják az el- vagy

AZ EGYSZEMÉLYES HÁZTARTÁSOK CSALÁDI ÁLLAPOT SZERINTI MEGOSZLÁSÁT TEKINTVE AZ ORSZÁGOK KÉT CSOPORTJA LÁTSZIK ELKÜLÖNÜLNI EGYMÁSTÓL. AZ EGYIKBEN A HAJADONOK/NŐTLENEK, MÍG A MÁSIKBAN AZ ÖZVEGYEK ARÁNYA A LEGJELENTŐSEBB.

különváltak[13], mint amekkorát a hajadonok és nőtlenek. Az átlag fölötti még az el- vagy különváltak aránya az egyedül élők között Németországban és Lettországban is.

AZ EGYEDÜL ÉLŐ FÉRFIAK LEGNAGYOBB RÉSZE A 25–49 ÉVES KORCSOPORTBA TARTOZIK, ÉS SOSEM VOLT HÁZAS, MÍG AZ EGYEDÜL ÉLŐ NŐK LEGNAGYOBB RÉSZE IDŐS (65 ÉV FELETTI) ÉS ÖZVEGY.

Nemenként is megvizsgáltuk az egyszemélyes háztartások szociodemográfiai jellemzőit. Míg az egyedül élő férfiak legnagyobb hányada (45%) a 25–49 éves korcsoportba tartozik, addig az egyedül élő nők legtöbbje (54%) 65 éves vagy annál idősebb. Ez természetesen visszatükrözi a két nem születéskor várható élettartama közötti eltérést. Összefüggésben az életkori különbségekkel, az egyedül élő nők között sokkal alacsonyabb a foglalkoztatottak aránya, mint az egyedül élő férfiak között. Családi állapotukat tekintve az egyedül élő férfiak között azok vannak a legnagyobb arányban (55%), akik sosem voltak házasok, míg a nők között több az özvegy (42%), mint a hajadon (31%).

Magyarországon az egyszemélyes háztartások 65 százalékát alkotják nők. A volt szocialista országokhoz hasonlóan az egyszemélyes háztartások hazánkban is többnyire (49 százalékban) 65 évesek vagy annál idősebbek háztartásai. Családi állapotukat tekintve az egyedül élők legnagyobb része (49%) özvegy.

1.10. ábra: Az egyszemélyes háztartások családi állapot szerinti összetétele az Európai Unióban országonként (%)

Forrás: saját számítások az EU-SILC (2005) alapján.

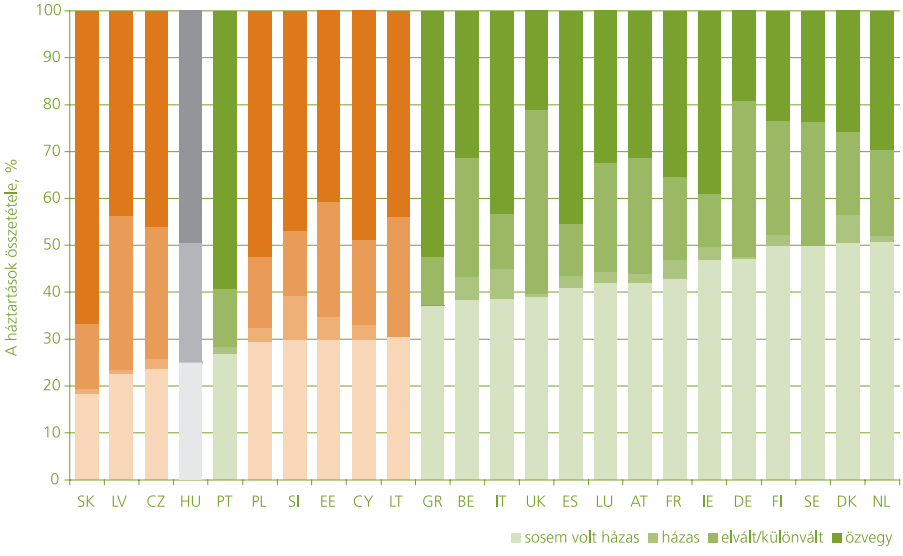

1.4.2. Együtt (nem) élő generációk

A HAGYOMÁNYOS ÉS A MODERN TÁRSADALMAK KÖZÖTTI ÁTMENET KÍSÉRŐJE AZ A FOLYAMAT, MELYNEK SORÁN A NAGYCSALÁDOT, TEHÁT TÖBB GENERÁCIÓ EGYÜTTÉLÉSÉT FELVÁLTJÁK AZ EGY- VAGY KÉTGENERÁCIÓS (NUKLEÁRIS) CSALÁDOK.

A hagyományos és a modern társadalmak közötti átmenet kísérője az a folyamat, melynek során a nagycsaládot, tehát több generáció együttélését felváltják az egy- vagy kétgenerációs (nukleáris) családok. Ezt a folyamatot az határozza meg, hogy a fiatal felnőttek jellemzően korán –

[13] A felmérésben külön válaszkategóriaként szerepelt az „elvált" és a „különvált". Mivel azonban a tagországok egy részében egyetlen válaszadó sem került a „különvált" kategóriába, ezért a két kategóriát összevontuk az elemzésekhez.

akár saját család alapítását megelőzően is – elhagyják a szülői házat. Így önálló háztartást hoznak létre, akár egyedül, akár formális vagy informális együttélési formát választva. Ez pedig, amint arra a 1.3.1. pontban már kitértünk, a háztartások számának, ezen belül pedig az egy- és kétszemélyes háztartások arányának növekedésével jár. Hasonlóképpen, az egygenerációs háztartások súlyának növekedéséhez vezet a társadalmak öregedése, az idős és nagyon idős személyek és háztartások arányának növekedése is. Az európai országok, ezen belül pedig az EU tagállamai között azonban – helyenként jelentős – különbségeket figyelhetünk meg az együtt élő generációk számában.

Az elemzéshez – a háztartás tagjainak apját és anyját azonosító sorszámok segítségével[14] – egy olyan változót alakítottunk ki, amely megmutatja, hogy egy háztartásban egy, két vagy annál több generáció él-e együtt. Az *1.11. ábrán* látható, hogy az egygenerációs háztartások aránya az általunk vizsgált 24 EU-tagállamban 40 és 70 százalék között alakult 2004-ben. Markáns különbség mutatkozik a régi és új tagállamok között: az újak esetében az egygenerációs háztartások aránya nem haladja meg számottevően az 50 százalékot; Szlovéniában és Szlovákiában a legalacsonyabb (40%), Csehországban, Észtországban (50–50%) és Magyarországon (51%) a legmagasabb. Az EU-15-ök közül a dél-európai országokban és Írországban marad 50 százalék alatt ezeknek a háztartásoknak az aránya. 60 százaléknál is jelentősen nagyobb viszont az egygenerációs háztartások részesedése Németországban, Finnországban, Svédországban és Dániában. A háztartások többsége kétgenerációs Szlovéniában, Szlovákiában, Portugáliában, Cipruson, Írországban és Görögországban.

Az egygenerációs háztartások aránya 40 és 70 százalék között…

A többgenerációs háztartások aránya egyik országban sem nagyobb 10 százaléknál: Lettországban 10 százalék, Lengyelországban 9 százalék, Szlovéniában és Szlovákiában pedig 6 százalék körül van. E háztartástípus esetében is markáns a különbség a régi és új tagállamok között. Franciaországban, Belgiumban, Hollandiában, Németországban és az északi országokban a három- és többgenerációs háztartások az összes háztartás 1 százalékát sem teszik ki.

…a három- és többgenerációs háztartásoké pedig 10 százalék körül vagy az alatt volt az EU-tagállamaiban 2004-ben.

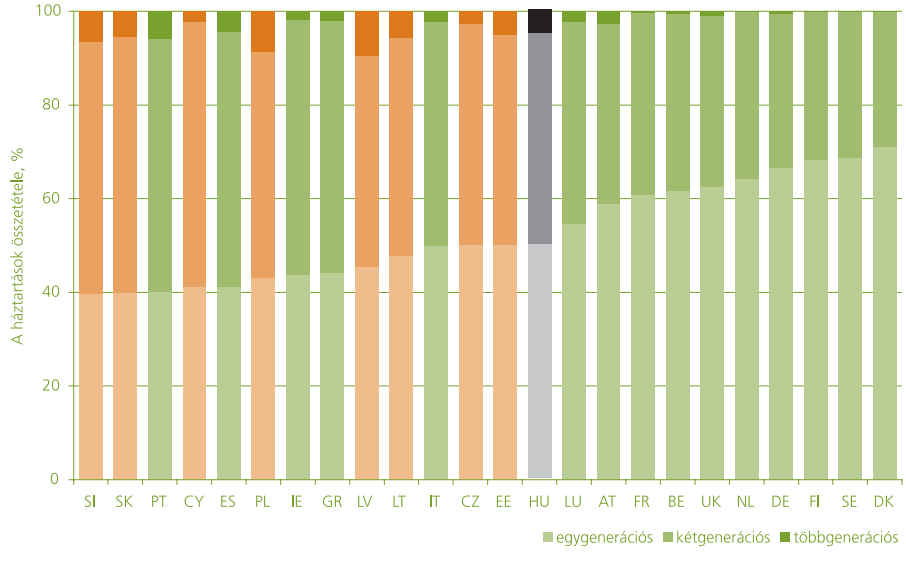

1.11. ábra: A háztartások összetétele az együtt élő generációk száma szerint az Európai Unióban országonként (%)

Forrás: saját számítások az EU-SILC (2005) alapján.

[14] A változó alapján egygenerációsnak tekintjük azokat a háztartásokat, ahol annak egyetlen tagja sem él saját szüleivel egy háztartásban. A kétgenerációs háztartásokban hierarchikusan egyetlen szülő vagy szülői pár él, míg a többgenerációsokban legalább kettő.

AZ EGYGENERÁCIÓS HÁZTARTÁSOKBAN ÉLŐK LÉNYEGESEN IDŐSEBBEK, MINT A TÖBBGENERÁCIÓS HÁZTARTÁSBAN ÉLŐK.

A különböző létszámú generációkból álló háztartásokat eltérő életkorú tagok alkotják. Ezt vizsgálva megállapíthatjuk, hogy az egygenerációs háztartásokban élők medián életkora 60 év körül alakul, és az értékek nem szóródnak nagyon jelentősen a tagországok között (Tárki–UniCredit, 2008, F1.1. ábra). A legmagasabb medián életkort Görögországban, Portugáliában és Szlovéniában becsültük (65 év), a legalacsonyabbat pedig Dániában, Finnországban és Hollandiában (57 év). Az alacsonyabb medián életkor a fiatal egygenerációs háztartások relatíve nagyobb súlyának következménye ez utóbbi országokban. Az értékek nagyobb szóródását figyelhetjük meg viszont a két- és többgenerációs háztartások esetében. A kétgenerációs háztartásokban a medián életkor 24 (Svédország) és 35 év (Olaszország, Spanyolország és Görögország) között szóródik. A többgenerációs háztartásokban ugyanez a mutató még nagyobb szóródást mutat: Dániában 24 év, Spanyolországban viszont 43 év.

A SZÜLEIKKEL EGYÜTT ÉLŐ, 16 ÉV FELETTI GYERMEKEK ARÁNYA AZ ÚJ TAGÁLLAMOKBAN, ILLETVE A MEDITERRÁN ORSZÁGOKBAN A LEGMAGASABB.

Az *1.12. ábra* a szüleikkel együtt élő gyermekek életkori csoportok szerinti megoszlását tartalmazza az EU tagállamaiban.[15] A szüleikkel együtt élő aktív korú, tehát 16 év feletti gyermekek aránya az új tagállamokban, illetve a mediterrán országokban a legmagasabb, meghaladja az összes két- és többgenerációs háztartás felét. Ez az arány Szlovéniában, Szlovákiában, Spanyolországban és Lettországban a legmagasabb (60–63%), míg Dániában és Svédországban a legalacsonyabb (24%, illetve 28%).

A háztartások fele Magyarországon egygenerációs (51%), további 45 százalék kétgenerációs, és csupán a fennmaradó 4 százalék három- vagy többgenerációs. Hazánkban az egygenerációs háztartásokban élők medián életkora 61 év, a kétgenerációsoké 32 év, a többgenerációsoké pedig 34 év. A szüleikkel együtt élő gyermekek életkor szerinti eloszlása a kelet- és dél-európai mintához hasonlít.

1.12. ábra: A szüleikkel együtt élő gyermekek megoszlása életkor szerint az Európai Unióban országonként (%)

Forrás: saját számítások az EU-SILC (2005) alapján.

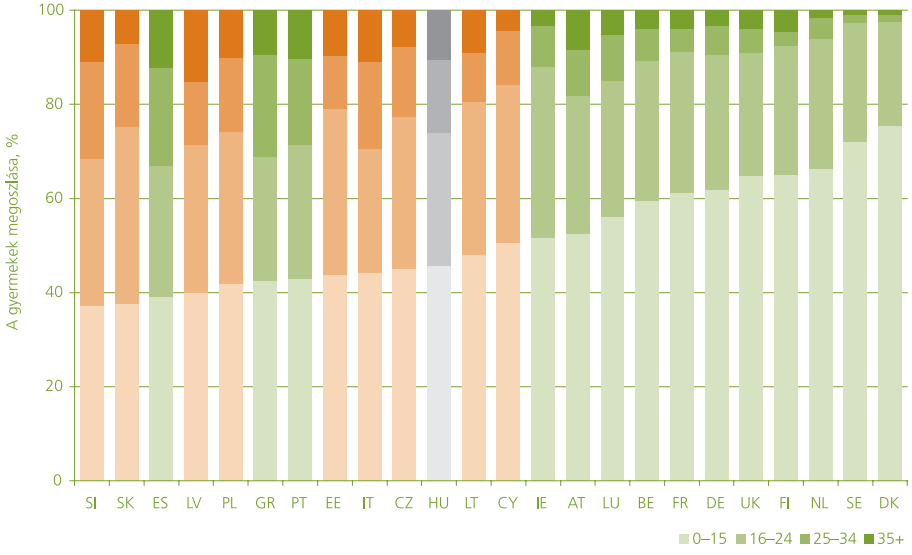

[15] A gyermek definíciója ebben az esetben értelemszerűen nem az életkoron, hanem a rokonsági kapcsolaton alapul. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy elemzésünknek ezen a pontján csak a két- és többgenerációs háztartásokat vizsgáljuk.

1.4.3. Gyermekes háztartások

A gyermekes háztartások aránya az új tagállamokban (Ciprus, Szlovákia, Lengyelország, Lettország), Portugáliában és Írországban a legmagasabb (40–45%), jellemzően ott, ahol a többgenerációs háztartásoké is *(1.13. ábra)*. Ugyanígy, a legalacsonyabb mutatókat (25–30%) az Egyesült Királyságban, a skandináv államokban (Dánia, Svédország), Finnországban és Németországban figyelhetjük meg, ahol az egygenerációs háztartások súlya a legnagyobb. Magyarországon a háztartások egyharmadában élnek 18 évnél fiatalabb gyermekek.

A GYERMEKES HÁZTARTÁSOK ARÁNYA JELLEMZŐEN OTT A LEGMAGASABB, AHOL A TÖBBGENERÁCIÓS HÁZTARTÁSOKÉ IS…

Az *1.13. ábrán* kirajzolódik egy U alakhoz hasonló kapcsolat: az átlagos gyermekszám azokban az országokban a legmagasabb, ahol a gyermekes háztartások aránya nagyon alacsony vagy nagyon magas. Ciprus, Írország, Szlovákia és Lengyelország esetében a magas vagy relatíve magas átlagos gyermekszám magas, míg az Egyesült Királyságban, Dániában, Hollandiában, Belgiumban és Svédországban alacsony gyermekes háztartásaránnyal párosul.

…MÍG AZ ÁTLAGOS GYERMEKSZÁM AZOKBAN AZ ORSZÁGOKBAN A LEGMAGASABB, AHOL A GYERMEKES HÁZTARTÁSOK ARÁNYA NAGYON ALACSONY VAGY NAGYON MAGAS.

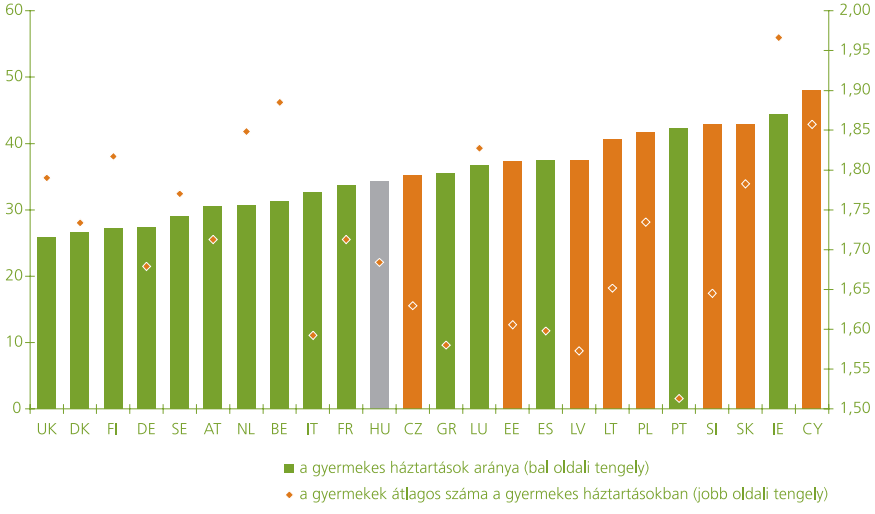

1.13. ábra: A gyermekes háztartások aránya (%) és az átlagos gyermekszám az Európai Unióban országonként

Forrás: saját számítások az EU-SILC (2005) alapján.

A gyermekes háztartások átlagos gyermekszáma 1,5 és 2,0 között van. A legmagasabb átlagos gyermekszám Írországot (1,97 gyermek háztartásonként), Belgiumot (1,89), Hollandiát (1,85), Ciprust (1,86), Luxemburgot (1,83) és Finnországot (1,82) jellemzi, a legalacsonyabb pedig Portugáliát (1,51), Lettországot (1,57) és Görögországot (1,58). Az EU-SILC adatai szerint Magyarországon a gyermekes háztartásokban az átlagos gyermekszám 1,68.

A GYERMEKES HÁZTARTÁSOK ÁTLAGOS GYERMEKSZÁMA 1,5 ÉS 2,0 KÖZÖTT VAN.

Az EU tagállamainak háztartás-összetételét típusok szerint vizsgálva *(1.1. tábázat)* megállapíthatjuk, hogy a gyermekes háztartások egyharmados arányán belül a „két felnőtt egy gyermekkel" és a „két felnőtt két gyermekkel" típusok dominálnak: e két típus összesen a gyermekes háztartások átlagosan 62 százalékát teszi ki, emellett az egyszülős háztartások 13 százalékos súlyt képviselnek, a 3 és többgyermekes családok 10 százalékot, míg a más típusú háztartások eltartott gyermekkel további 15 százalékot.

A GYERMEKES HÁZTARTÁSOKON BELÜL A „KÉT FELNŐTT 1 GYERMEKKEL" ÉS „KÉT FELNŐTT 2 GYERMEKKEL" TÍPUSOK DOMINÁLNAK: E KÉT TÍPUS EGYÜTTESEN A GYERMEKES HÁZTARTÁSOK ÁTLAGOSAN 62 SZÁZALÉKÁT TESZI KI.

1.1. táblázat: A gyermekes háztartások megoszlása háztartástípusok szerint az Európai Unióban országonként (%)

Forrás: saját számítások az EU-SILC (2005) alapján.

Ország	Egyszülős háztartás	2 felnőtt 1 eltartott gyermekkel	2 felnőtt 2 eltartott gyermekkel	2 felnőtt 3+ eltartott gyermekkel	Más háztartás eltartott gyermekkel	Összesen
AT	11,5	29,3	29,9	11,8	17,5	100,0
BE	17,3	27,2	27,8	17,5	10,2	100,0
CY	6,3	20,2	41,3	12,5	19,6	100,0
CZ	12,0	28,3	37,6	6,5	15,4	100,0
DE	17,0	32,2	32,6	11,0	7,2	100,0
DK	19,7	27,1	35,7	14,0	3,5	100,0
EE	19,4	31,9	22,4	8,3	18,1	100,0
ES	5,1	31,2	32,6	6,8	24,3	100,0
FI	15,3	30,5	31,8	17,1	5,4	100,0
FR	15,2	29,4	36,6	11,8	7,0	100,0
GR	4,9	28,2	48,2	2,7	16,0	100,0
HU	14,4	28,1	26,1	10,7	20,8	100,0
IE	17,5	19,8	25,7	18,1	18,8	100,0
IT	7,6	31,5	34,3	7,5	19,2	100,0
LT	14,4	32,1	27,3	8,1	18,0	100,0
LU	8,6	27,9	32,5	16,5	14,4	100,0
LV	16,1	30,2	20,4	5,8	27,5	100,0
NL	10,3	26,3	37,2	17,8	8,4	100,0
PL	6,8	27,5	24,8	10,3	30,6	100,0
PT	7,2	37,0	25,9	5,5	24,5	100,0
SE	21,7	24,7	33,5	15,1	5,0	100,0
SI	9,4	24,4	32,8	7,7	25,7	100,0
SK	6,9	22,0	31,0	11,7	28,4	100,0
UK	25,8	25,7	28,2	10,6	9,6	100,0
Összesen	*13,3*	*29,4*	*32,2*	*10,3*	*14,8*	*100,0*

Országonként vizsgálva a gyermekes háztartások összetételét, az alábbi megállapításokat tehetjük.

- Az egyszülős háztartások aránya 5 százalék és 22 százalék között szóródik. A legmagasabb részarányt az Egyesült Királyságban (26%), Svédországban (22%), Dániában (20%), Észtországban (19%), Írországban (18%) és Belgiumban (17%) képviselik. Ezzel szemben arányuk Görögországban és Spanyolországban 5 százalék körül alakul, de Cipruson, Lengyelországban és Szlovákiában sem éri el a 7 százalékot.
- A „két felnőtt egy gyermekkel" típusú háztartások aránya az átlagnál lényegesen magasabb Portugáliában (37%), de ugyancsak az általunk vizsgált 24 tagállam átlaga felett van Németországban, Litvániában és Észtországban (32–32%). Ezzel szemben arányuk mindössze 20–22 százalékot tesz ki Írországban, Cipruson és Szlovákiában.
- A „két felnőtt két gyermekkel" típusú háztartások az átlagosnál nagyobb arányban képviseltetik magukat Görögországban (48%), Cipruson (41%), Csehországban (38%), Franciaországban és Hollandiában (37–37%), valamint Dániában (36%). Az átlagosnál lényegesen kisebb viszont a súlyuk Litvániában (20%) és Észtországban (22%).
- A három- és többgyermekesek részaránya egyetlen országban sem nagyobb az összes háztartás egyötödénél. Írországban, Hollandiában, Belgiumban (18–18%), Finnországban és

Luxemburgban arányuk megközelíti a 20 százalékot, míg Görögországban a 3 százalékot, Portugáliában a 6 százalékot sem éri el.

A gyermekes háztartások népességbeli súlyának és belső megoszlásának vizsgálata mellett egy specifikusabb témával, a legkisebb gyermekekkel is foglalkozunk *(1.14. ábra)*. A vizsgálatba bevont 24 ország összességét tekintve a 0–2 éves korú gyermeket nevelő nők egyharmada legalább felsőfokú végzettségű. Ez az arány 15 százalékkal magasabb, mint a 25–49 éves nők megfelelő mutatója. Amennyiben ezt az eltérést használjuk az EU-tagállamok összehasonlításához, arra a megállapításra juthatunk, hogy Szlovéniában (69%), Csehországban (51%), Luxemburgban (29%), Olaszországban (24%) és Franciaországban (23%) ez a mutató számottevően meghaladja a 15 százalékot. Ezzel szemben a 0–2 éves gyermeket nevelő nők körében a felsőfokú végzettségűek aránya nem éri el a 25–49 éves nők körében megfigyeltet, vagy azzal megegyezik: Lettországban (a 25–49 éves nőkön belüli arány 84%-a), az Egyesült Királyságban (96%), Észtországban (98%), Litvániában, Szlovákiában és Finnországban (100–100%).

A VIZSGÁLT ORSZÁGOK ÁTLAGÁBAN A 0–2 ÉVES GYERMEKET NEVELŐ ANYÁK KÖRÉBEN A DIPLOMÁSOK ARÁNYA KÉTSZERESE A 25–49 ÉVES NŐKÉNEK.

Megállapíthatjuk továbbá, hogy a 2000-es évek első felében szülő nők jellemzően 28–33 évesek voltak, az összes ország figyelembevétele mellett medián életkoruk 32 év volt. Az országok közötti szóródás nem mondható nagyon jelentősnek. A legalacsonyabb medián életkor Lettországot és Litvániát (28–28 év), míg a legmagasabb Németországot, Spanyolországot, Írországot, Olaszországot és Hollandiát (33 év) jellemzi.

A KISGYERMEKES ANYÁK ÉLETKORÁBAN NEM FIGYELHETŐ MEG JELENTŐS ORSZÁGOK KÖZÖTTI SZÓRÓDÁS.

Magyarországon a háztartások egyharmadában élnek 18 évnél fiatalabb gyermekek. A gyermekes háztartások körében az egyszülős és a „más háztartás eltartott gyermekkel" típusúak aránya magasabb, míg a „két felnőtt 1 vagy 2 gyermekkel" típusúaké alacsonyabb a vizsgált országok átlagánál. A három és többgyermekesek súlya megfelel a 24 ország átlagának. A 0-2 éves gyermeket nevelő anyák körében a felsőfokú végzettségűek aránya 5 százalékkal haladja meg a 25-49 évesek körében mértet. Magyarországon a kisgyermeket nevelő nők medián életkora 30 év.

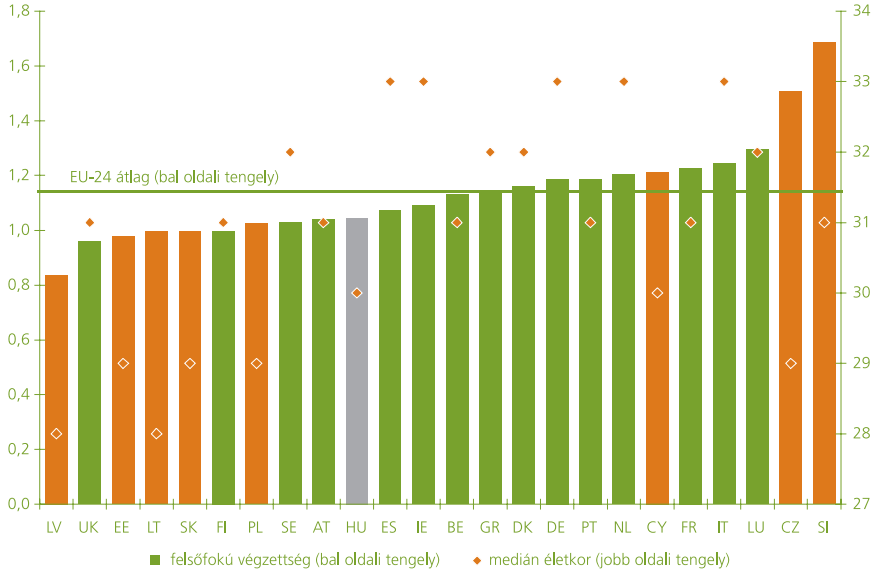

1.14. ábra: A 0–2 éves gyermekek néhány jellemzője az Európai Unióban országonként: az édesanya iskolai végzettsége (a felsőfokú végzettségű anyák aránya a 24 ország átlagához viszonyítva) és medián életkora

Forrás: saját számítások az EU-SILC (2005) alapján.

Megjegyzés: Az oszlopokkal (bal oldali tengely) a 0–2 éves gyermeket nevelő anyák körében a felsőfokú végzettségűeket ábrázoltuk, az adott ország 25–49 éves női népességének arányában.

1.5. Háztartásszerkezet és jövedelem

Az alábbiakban arra vállalkozunk, hogy az egyes életkori csoportok és néhány kiválasztott háztartástípus jövedelmi helyzetét leíró módon bemutassuk. Az elemzés során foglalkozunk a különböző méretű háztartásokkal, külön vizsgáljuk a különböző nemű és korú egyszemélyes háztartásokat, az egyszülős háztartásokat, továbbá a „pár gyermekkel" típusú háztartásokat.

A jövedelmi helyzet mutatója. A háztartástípusok relatív jövedelmi helyzetének leírására egy mutatót képeztünk a következő módon. Az OECD II-es skálával számított ekvivalens háztartásjövedelmet öt kategóriába soroltuk:

1. kisebb, mint a mediánjövedelem fele,
2. a mediánjövedelem 50–80%-a,
3. a mediánjövedelem 80–120%-a,
4. a mediánjövedelem 120–200%-a,
5. nagyobb, mint a mediánjövedelem kétszerese.

Minden háztartástípus esetében országonként megvizsgáltuk, hogy közülük mennyien esnek az így képzett jövedelmi kategóriákba. Azért, hogy egyetlen indikátorral jellemezhessük egy adott háztartástípus jövedelemszerkezetben elfoglalt helyét, ezt követően kiszámítottuk a két felső és a két alsó kategóriába eső háztartásarányok hányadosát. Ugyanezt megtettük az összes háztartás figyelembevételével, ugyancsak országonként. Utolsó lépésként minden ország esetében elosztottuk az adott háztartástípus helyzetét jellemző hányadost az összes háztartás figyelembevételével számított hányadossal. Az 1.5. alfejezet minden ábráján ezzel a mutatóval jellemeztük az egyes háztartások relatív jövedelmi helyzetét. Mindenhol feltüntettük a – a definícióból következően 1,0 értéket viselő – átlagot.

AZ EGYSZEMÉLYES HÁZTARTÁSOK RELATÍV JÖVEDELMI HELYZETE MINDENHOL ROSSZABB AZ ÁTLAGOSNÁL. A LEGKEDVEZŐBB HELYZETBEN A 2–4 FŐS HÁZTARTÁSOK VANNAK.

Háztartásméret. A különböző méretű háztartások relatív jövedelmi helyzetének országonkénti vizsgálata alapján az alábbi megállapításokat fogalmazhatjuk meg *(1.15. ábra)*.

- Az európai társadalmak öregedése miatt egyre növekvő súlyú egyszemélyes háztartások relatív jövedelmi helyzete minden vizsgált tagállamban rosszabb az átlagosnál. A legkedvezőbb helyzetben a 2–4 fős, tehát a legfeljebb kétgenerációs, kevés gyermeket nevelő háztartások vannak.
- A legtöbb országban a háromfős háztartások vannak a legkedvezőbb jövedelmi helyzetben. Néhány országban (Franciaország, Magyarország, Luxemburg, Hollandia) a kétfős, más országokban (Ciprus, Észtország, Írország, Lettország) pedig a négyfős háztartások vannak az összes háztartáshoz viszonyított legkedvezőbb helyzetben. Svédországban a két- és négyfős háztartások relatív helyzete is jobb, mint a három háztartástagot számlálóké.
- Az egy- és hatfős háztartások helyzete egyetlen tagállamban sem kedvezőbb az átlagosnál, és csak Észtországot, Lettországot és Szlovéniát említhetjük, ahol az ötfős háztartások kismértékben az átlag felett helyezkednek el.

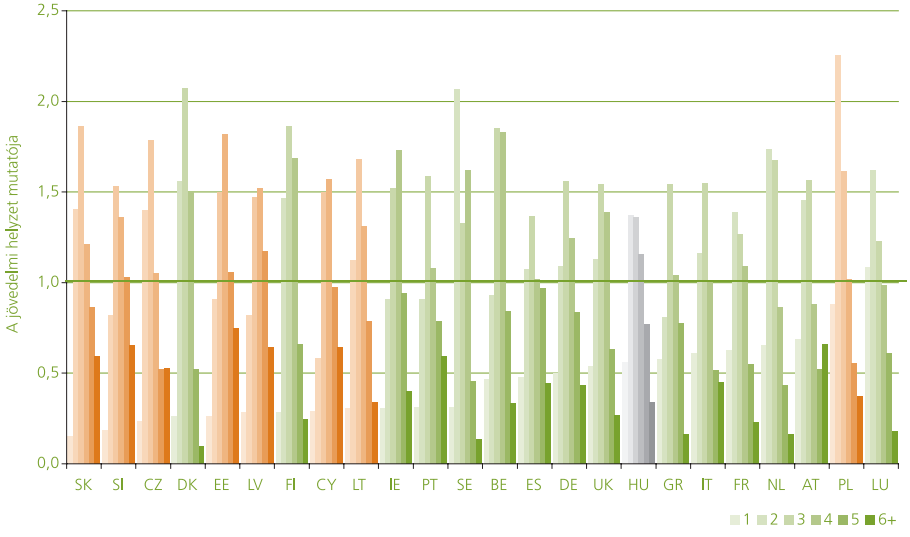

1.15. ábra: A háztartásméret (fő) és a jövedelmi helyzet az Európai Unióban országonként

Forrás: saját számítások az EU-SILC (2005) alapján.

Egyszemélyes háztartások életkor és nem szerint. A háztartásméret vizsgálatakor láthattuk, hogy az egyszemélyes háztartások helyzete összességében kedvezőtlen. Az 1.3.1. alpontban már bemutattuk, hogy ezek a háztartások nagyon különbözőek, ezért elemzésünk során különböző életkorú és nemű egyszemélyes háztartások relatív jövedelmi helyzetét is vizsgáltuk *(1.16. ábra)*.

AZ EGYSZEMÉLYES HÁZTARTÁSOK KÖZÖTT A 65 ÉV FELETTI NŐK VANNAK A LEGROSSZABB JÖVEDELMI HELYZETBEN.

- Csak nagyon kevés országban figyelhető meg, hogy valamely egyszemélyes háztartástípus az átlagosnál jobb jövedelmi pozíciót foglalna el. Ezek közé tartoznak a mediterrán országok (Spanyolország, Görögország, Olaszország, Portugália), Luxemburg, Hollandia és az Egyesült Királyság. Luxemburgban minden általunk vizsgált egyszemélyes háztartástípus az átlag közelében található. Az egyedül élők az újonnan csatlakozott országok egyikében sem élnek az átlagosnál jobb jövedelmi színvonalon.
- A legrosszabb helyzetben egyértelműen a 65 év feletti nők vannak, csupán Luxemburgban élnek átlagos jövedelmi színvonalon, a relatív jövedelmi helyzetüket leíró mutató ezen kívül csak Lengyelországban haladja meg az átlagos érték felét.
- A 65 év alattiak jellemzően jobb helyzetben vannak, mint a 65 évnél idősebbek, kivételt csak Luxemburg és Lengyelország képez. Az előbbiek az átlagos szintnél is jobb helyzetben vannak Spanyolországban, Görögországban, Olaszországban és Luxemburgban, míg az utóbbi csoportról ez csak Luxemburg esetében mutatható ki.
- Ha a nemek közötti különbségeket életkortól függetlenül vizsgáljuk, láthatjuk, hogy a férfiak mindenhol relatíve jobb helyzetben vannak, mint a nők. A legkisebb különbség az egyedül élő férfiak és nők között Lengyelországban van.
- Az idős egyedül élők közül a férfiak – Luxemburg kivételével – mindenhol jobb jövedelmi helyzetben vannak, mint a nők, ami egyértelműen a munkaerő-piaci karrier hosszát és életpálya-keresetet szintjét tükröző nyugdíj-különbségekre vezethető vissza.
- Magyarországon minden egyszemélyes háztartástípus az átlagosnál rosszabb jövedelmi helyzetben van. A férfiak és a nők között a különbség összességében nem túl nagy, azonban a 65 év felettiek körében az eltérés jelentős: az idős férfiak mutatója háromszorosa az idős nőkének.

1.16. ábra: Az egyszemélyes háztartások jövedelmi helyzete az Európai Unióban országonként

Forrás: saját számítások az EU-SILC (2005) alapján.

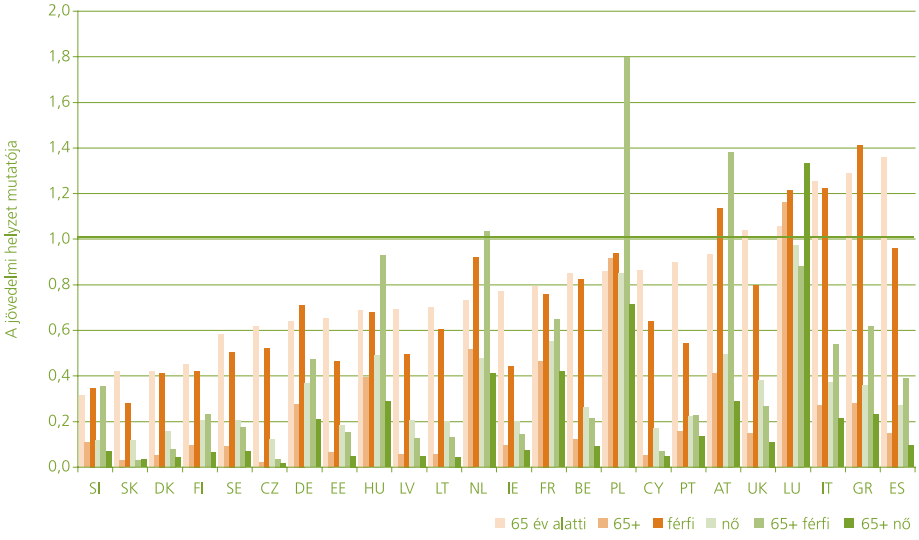

AZ EGYSZÜLŐS HÁZTARTÁSOK NINCSENEK MÉG AZ ÁTLAGOS JÖVEDELMI HELYZET KÖZELÉBEN SEM, A MAGAS ISKOLÁZOTTSÁGÚ SZÜLŐVEL ÉLŐ GYERMEKEK JÖVEDELMI HELYZETE AZONBAN TÖBB ORSZÁGBAN IS JOBB AZ ÁTLAGOSNÁL, VAGY AZZAL MEGEGYEZIK.

Egyszülős háztartások. A vonatkozó empirikus szakirodalom viszonylag egységes abban, hogy az egyszülős háztartások a legkedvezőtlenebb jövedelmi helyzetű és így a legmagasabb szegénységi kockázatúak közé tartoznak. Ezekben a gyermekek jelenléte egyetlen szülővel párosul, aki jellemzően nő, tehát munkaerő-piaci és kereseti helyzete is relatíve kedvezőtlen lehet. Az alábbiakban összegezzük azokat a megállapításainkat, melyeket az egyszülős háztartások különböző típusainak jövedelmi helyzetére vonatkozóan fogalmaztunk meg *(1.17. ábra)*.

- Az EU-SILC adatai szerint az egyszülős háztartások az EU általunk vizsgált 24 tagállamának egyikében sincsenek még az átlagos jövedelmi helyzet közelében sem. Az általunk használt mutató értéke csupán Portugáliában éri el az átlag felét. Az összes egyszülős háztartást figyelembe véve mutató értékei Csehországban, Németországban, Írországban és Hollandiában a legalacsonyabbak (0,1 alatt), míg a már említett Portugáliában (0,67), Lengyelországban (0,44), Lettországban (0,41) és Luxemburgban (0,39) a legmagasabbak.
- Amennyiben a szülők nemét is figyelembe vesszük, az apával élő gyermekek – Lengyelország kivételével – mindenhol relatíve jobb helyzetben vannak, mint az anyával élők.
- A szülő iskolázottsága[16] e háztartástípus esetében (is) nagyban befolyásolja a háztartás jövedelmi pozícióját. Több országban is a magas iskolázottságú szülővel élő gyermekek jövedelmi helyzete jobb az átlagosnál, vagy azzal megegyezik: idetartozik Lengyelország, Szlovénia, Görögország, Magyarország, Spanyolország, Luxemburg, Olaszország és Lettország, Franciaország.

[16] Két iskolázottsági kategóriát használtunk elemzésünk ezen pontján: az alacsony iskolázottságúak közé az általános iskolát és az érettségit nem adó középiskolát végzetteket, a magas iskolázottságúak közé pedig az érettségizetteket és a diplomásokat soroltuk.

- Magyarországon az egyszülős háztartások helyzete közepesnek mondható, miközben a jövedelmi helyzet mutatója mindössze egyharmada az összes háztartáshoz viszonyított átlagnak. Kismértékű különbség mutatkozik e háztartások helyzetében aszerint, hogy a szülő férfi-e vagy nő. Amint azt az előző pontban említettük, hazánkban nagy eltérés mutatkozik a szülő iskolázottsága szerint: a magasan iskolázottak mutatója közel 18-szorosa az alacsonyan iskolázottakénak.

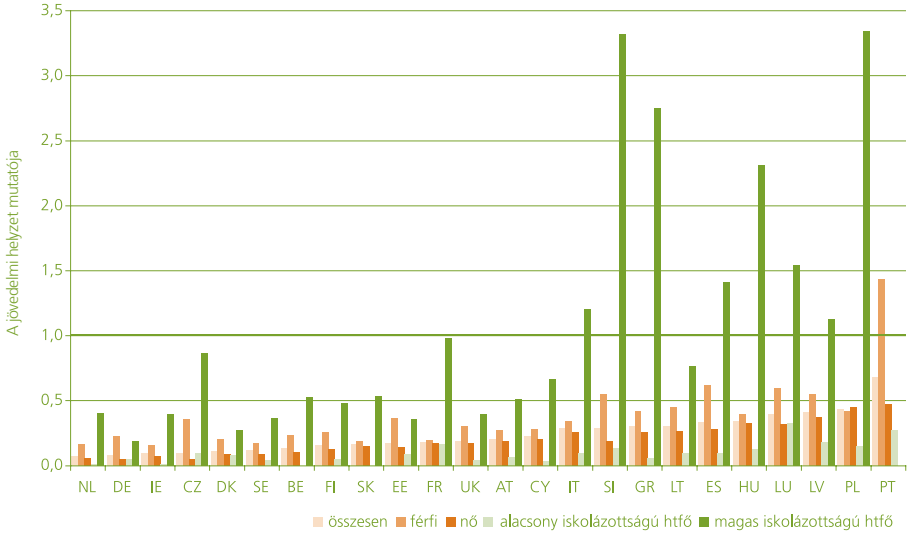

1.17. ábra: Az egyszülős háztartások jövedelmi helyzete az Európai Unióban országonként

Forrás: saját számítások az EU-SILC (2005) alapján.

A „két felnőtt gyermekkel" típusú háztartások. Bár definíció szerint ebbe a csoportba a két felnőttet és gyermekeket magukban foglaló háztartások tartoznak, döntő többségük esetében az összetétel a szülőket és gyermekeiket takarja. Az alábbiakban az egy-, két-, illetve három- és többgyermekes párok jövedelmi helyzetét elemezzük, miközben a három- és többgyermekeseket a háztartásfő iskolai végzettsége szerint is bontjuk *(1.18. ábra)*.

A „KÉT FELNŐTT GYERMEKKEL" TÍPUSÚ HÁZTARTÁSOK RELATÍV JÖVEDELMI HELYZETE A GYERMEKSZÁMMAL ROMLIK.

- A nukleáris típusú, két szülővel élő gyermekes háztartások közül az egygyermekesek vannak az EU mind a 24, általunk vizsgált tagállamában a legkedvezőbb helyzetben. Az egygyermekesek jövedelmi helyzete – Magyarország kivételével – minden országban jobb az átlagosnál. A mutató értéke 2,0 felett van Belgiumban, Dániában, Finnországban, Írországban, Svédországban és az Egyesült Királyságban.
- Az itt vizsgált háztartástípuson belül a jövedelmi helyzet a gyermekszámmal romlik. A kétgyermekesek az országok felében az átlagnál kedvezőbb relatív pozíciót tudhatnak magukénak, míg a három- és többgyermekesek sehol sem érik el az átlagot, sőt attól jelentősen elmaradnak. Ez utóbbi csoporton belül a mutatók értékei csak nagyon kismértékben szóródnak az országok között.
- A három- és többgyermekesek között lényegesen jobb helyzetben vannak azok, ahol a háztartásfő magasan iskolázott, mint ahol alacsony végzettségű. Az előbbi háztartások Belgiumban. Spanyolországban, Görögországban és Portugáliában az átlagosnál is jobb jövedelmi helyzetben vannak.

- Magyarország helyzete abban a tekintetben egyedi, hogy az egy gyermekkel együtt élő két felnőtt jövedelmi helyzete sem jobb az átlagosnál. Emellett azonban azt is megfigyelhetjük, hogy az egy- és kétgyermekesek relatív helyzete között alig van eltérés. A háztartásfő iskolai végzettsége hazánkban is meghatározó a három- és többgyermekesek helyzetét tekintve, de a hatás nem hasonlítható az egyszülős háztartások esetében megfigyelthez.

1.18. ábra: A „két felnőtt gyermekkel" típusú háztartások jövedelmi helyzete az Európai Unióban országonként

Forrás: saját számítások az EU-SILC (2005) alapján.

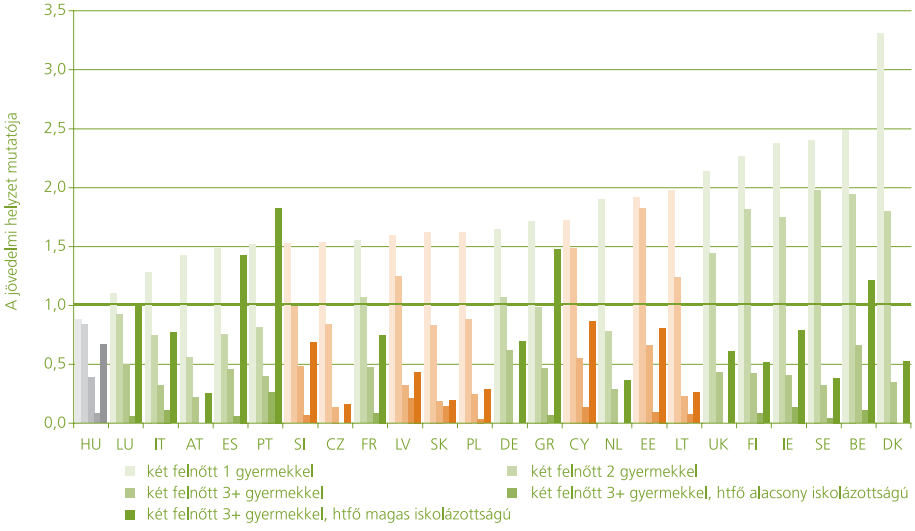

2. MUNKAERŐ-PIACI HELYZETKÉP

2.1. Bevezetés

Az Európai Bizottság által kidolgozott lisszaboni foglalkoztatási stratégia célja 2010-ig a 70 százalékos foglalkoztatottsági ráta elérése.

A globalizáció, valamint a demográfiai és a környezeti változások a versenyképesség, a rugalmasság és a fenntarthatóság terén kihívásokkal szembesítik Európát. Az Európai Unió országainak gazdaságai, bár sok szempontból függetlenek egymástól, szoros kölcsönhatásban állnak, ezért amennyiben a kihívásokra adott válaszok szakpolitikai beavatkozásokat igényelnek, célszerű ezeket az egyes tagországok körében összehangolni. 2000 márciusában az Európai Bizottság ennek jegyében kidolgozta az ún. lisszaboni növekedési és foglalkoztatási stratégiát. A stratégia célrendszere azonban már önmagában is túl bonyolult és sokrétű volt ahhoz, hogy működjön, a fontossága viszont megkérdőjelezhetetlen. Így a 2005-ös felülvizsgálat csupán két fő célt tűzött ki 2010-ig: a 70 százalékos foglalkoztatottsági ráta elérését, valamint azt, hogy Európa GDP-jének 3 százalékát fektessék kutatásba és fejlesztésbe. A megvalósulás elősegítésére pedig minden egyes tagországnak külön-külön meghatározzák az operatív célokat és eszközöket a felülvizsgálatok alkalmával (EC, 2007b).

Ebben a fejezetben a foglalkoztatottsági céllal kapcsolatos kérdéseket tárgyaljuk. A foglalkoztatás növekedése az életszínvonal növelésének, valamint az öregedő európai társadalom társadalombiztosításának szempontjából is kiemelkedő fontosságú. Az ehhez szorosan kapcsolódó munkaerőköltség pedig a versenyképesség egyik alapvető meghatározója. Ez utóbbiról viszonylag kevés szót ejtünk most, a hangsúly a munkakínálaton (aktivitáson) és a munkakereslet által ebből kiválasztott foglalkoztatotti tömegen lesz. A lisszaboni stratégia felhívja a figyelmet – Magyarország esetében különösen – a munkakínálat növelésének ösztönzésére, azaz olyan eszközök fejlesztésére, amelyek révén minél több embert lehet bevonni a munkaerőpiacra. A foglalkoztatható tömegek bővítésére irányuló ilyen eszközök: az oktatás és képzés, valamint az egyéb aktív munkaerő-piaci programok.[17] Nélkülük a foglalkoztathatóság csak korlátozottabb mértékben növelhető, hiszen hiába alacsonyak a munkát terhelő adók és hiába akarnak a vállalatok több embert foglalkoztatni, ha nincs szakképzett munkaerőtömeg, amiből válogathatnának. Emiatt, Magyarország esetében is, a foglalkoztatottság növelésének elengedhetetlen feltétele az aktivitás, a foglalkoztatható tömegek bővítése. Az EU-SILC lakossági felmérés jó lehetőséget kínál arra, hogy következtetéseket vonjunk le az aktivitás meghatározó tényezőire: a munkára való hajlandóságra és képességre, másképpen: a foglalkoztathatóságra és az azzal szorosan összefüggő iskolázottságra.

A lisszaboni cél teljesítése érdekében mind a foglalkoztatottság, mind pedig a foglalkoztathatóság tényezőire figyelmet kell fordítani.

Természetesen a foglalkoztatottságot (és a munkaintenzitást, vagyis hogy mennyit dolgoznak az emberek, háztartások) sem hagyhatjuk figyelmen kívül. Noha ezt az egyensúlyi aggregátumot keresleti (vállalati és konjunkturális) tényezők is befolyásolják, mégis a munkapiac súrlódásosságáról árulkodik: ahol az aktivitás szintje megfelelő, ám a foglalkoztatottság mégis kicsi, ott magas a munkanélküliség. Ott az emberek akarnak dolgozni, csak nem kielégítő a munkakereslet, vagy másmilyen (pl. képzettebb vagy más képzettségű) munkaerő iránt van kereslet. Ezért az efféle súrlódások is árulkodhatnak foglalkoztathatósági problémákról. Az olyan esetekben, amikor

[17] Ennek másfajta (nem a foglalkoztathatóságon keresztül ható) eszköze természetesen a nyugdíjkorhatár emelése, valamint más jóléti és társadalombiztosítási szolgáltatások (pl. gyermekellátási rendszerek, rokkantnyugdíjazás) feltételeinek szigorítása is.

a munkaerő nem megfelelő képzettségű, gyakran előfordul, hogy egyszerre van munkaerőhiány és munkaerő-felesleg; ez tipikus probléma az átalakuló gazdaságokban, mint például Magyarországon.

A munkaerő-piaci helyzetkép felrajzolásához a második alfejezetben az Eurostat európai munkaerő-felmérés statisztikái alapján áttekintjük az aktivitásban és a foglalkoztatásban lejátszódó alapvető folyamatokat a lisszaboni cél tükrében, majd a 2005-ös EU-SILC egyéni adatai alapján vizsgáljuk, hogy a nem, a kor, az iskolai végzettség és a munkapiaci tapasztalat hogyan befolyásolja az aktivitás és a foglalkoztatottság esélyét az egyes országokban. A harmadik alfejezetben a háztartások munkaintenzitását, valamint az egyének ledolgozott munkaóráinak arányát vizsgáljuk szintén az EU-SILC-adatok alapján, míg a negyedik alfejezetben térünk ki az iskolázottságra, illetve az országok közötti iskolázottsági egyenlőtlenségekre. Megvizsgáljuk, hogy az EU-SILC 24 országában milyen kapcsolatban állnak a munkapiaci jellemzők (aktivitási és foglalkoztatottsági ráta) az iskolázottságbeli különbségekkel, és jellemezzük az e kapcsolatok alapján kirajzolódó országcsoportokat.

A MUNKAERŐ-PIACI HELYZETKÉP A HÁZTARTÁSOK, AZ EGYÉNEK, ORSZÁGOK ÉS ORSZÁGCSOPORTOK SZINTJÉN AD ÁTTEKINTÉST AZ EURÓPAI UNIÓ MUNKAERŐ-PIACI JELLEMZŐIRŐL.

2.2. Aktivitás, foglalkoztatottság és munkanélküliség

2.2.1. A munkapiaci aggregátumokban megfigyelhető folyamatok

Fő indikátoraink ebben a fejezetben: a munkaerő-piaci státuszok ILO-definíciói.

Az International Labour Organization (ILO) ajánlásai a munkaerő-piaci státuszokat a 15–74 éves munkaképes lakosság körében definiálják. Ezek szerint:

- gazdaságilag aktívak azok, „akik munkavállalóként vagy munkakeresőként megjelennek a munkaerőpiacon, azaz a foglalkoztatottak és a munkanélküliek" (KSH, 2006: 8);
- foglalkoztatott az, „aki a vonatkozási héten legalább egyórányi, jövedelmet biztosító munkát végzett (egyórás kritérium), vagy rendszeres munkájától csak átmenetileg volt távol" (KSH, 2006: 8);
- végül munkanélküliek azok, „akik a vonatkozási héten nem dolgoztak, és nincs is olyan munkájuk, amelytől átmenetileg távol voltak; aktívan kerestek munkát a kikérdezést megelőző négy hétben; munkába tudnának állni két héten belül, ha találnának megfelelő munkát (rendelkezésre állás)" (KSH, 2006: 12).

A Központi Statisztikai Hivatal (KSH) is ezen definíciók mentén közli az egész világ számos országában egységes munkaerő-felmérés (Labour Force Survey, LFS) magyar adatait. Az európai uniós Eurostat azonban a 15–64 éves korosztályra közli az adatokat. Azért, hogy az EU-SILC-ből nyert eredményeket ezekkel össze tudjuk vetni, a jelen tanulmányban ugyancsak a fenti definíciókat használjuk, csak a szűkebb, 15–64 éves korosztályra.

A fejezet során szót ejtünk a tartós munkanélküliekről. Hasonló ILO-ajánlás alapján „tartósan munkanélkülieknek a 12 hónapja vagy annál régebben aktívan munkát keresők tekinthetők (a munkanélküliség másik két kritériumának teljesítése mellett)" (KSH, 2006: 15).

LASSAN A LISSZABONI CÉL FELÉ: MÉRSÉKELTEN BŐVÜLŐ AKTIVITÁS ÉS FOGLALKOZTATOTTSÁG MIND A RÉGI, MIND AZ ÚJ TAGÁLLAMOKBAN.

A definíciók fényében és a *2.1.–2.3. ábrák* tanúsága szerint az Európai Unió egészét tekintve mind az aktivitás, mind pedig a foglalkoztatottság növekszik: 2006-ban 1 százalék volt az aktivitási ráta és 1,3 százalék a foglalkoztatottsági ráta növekedése. Az is kitűnik azonban, hogy a régi (fejlettebb) tagállamokban a növekedés üteme kicsivel magasabb, mint az újakban, ezért az elmúlt években az EU-15 és az EU-25 mutatói közötti különbség valamelyest növekedett. Emellett a munkanélküliségi ráta gyakorlatilag 6-8 éve 8 százalék körül ingadozik, s most már tartósan alatta van a '90-es évek közepén általános 10 százalékos bűvös aránynak. E mutatóban azonban még kisebb különbség van a régi és az új tagállamok között (2006-ban mintegy fél százalék), és a különbség szűkülni látszik. Mindez arra utal, hogy bár a lisszaboni stratégiában meghatározott 70 százalékos foglalkoztatottsági ráta elérése nem irreális, az EU-25-öt tekintve három év alatt még több mint 5 százalékkal kellene a foglalkoztatottságnak növekednie a cél eléréséhez, ami az elmúlt tíz év folyamatait tekintve nem valószínű, hogy teljesülni fog. Az EU-15 átlaga viszont megközelítheti a kitűzött 70 százalékot, bár a munkanélküliség komolyabb csökkenése nem vetíthető előre. Vagyis azt láthatjuk, hogy összeurópai szinten még van munkaerő-tartalék a gazdaságban, ami lehet a növekedés alapja. A foglalkoztatottság növekedése azonban csak kismértékben haladja meg az aktivitás bővülését, vagyis aggregált szinten az látszik kirajzolódni, hogy az új aktívak egyből foglalkoztatottá lesznek, a munkanélküliség változatlansága mellett. Ez arra utal, hogy a munkapiac súrlódásosságán, a foglalkoztatottság bővülése mellett, nem sikerült enyhíteni.[18]

AZ EGYSÉGES KÉP MÖGÖTT JELENTŐSEK AZ ORSZÁGOK KÖZÖTTI KÜLÖNBSÉGEK.

Az EU-15 és EU-25 közötti kis különbségek és az egyes mutatók simasága mögött azonban az egyes országok között jelentős eltérések vannak, még a tendenciákat illetően is. Az ábrákról is rögtön leolvasható, hogy mind a régi, mind pedig az új tagállamok körében számottevő heterogenitás mutatkozik. A *2.1.–2.3. ábrák*on a Magyarország számára fontos viszonyítási alapként szolgáló országokat tüntettük fel úgy, hogy a lehetséges pályák sokfélesége is jól látszódjon.

[18] Elképzelhető az is, hogy a munkanélküliség nem súrlódásosságot, hanem a munkaerőpiac lazaságát/feszességét mutatja. Ha ez jelentős lenne, akkor a tankönyvek szerint a béreknek csökkeniük kellene, amíg a munkanélküliség fel nem szívódik. A (reál)bérek csökkenéséről azonban nem lehet beszélni. A jelenséget ezen kívül persze okozhatják még az egyéb munkapiaci intézmények által megjelenített merevségek is.

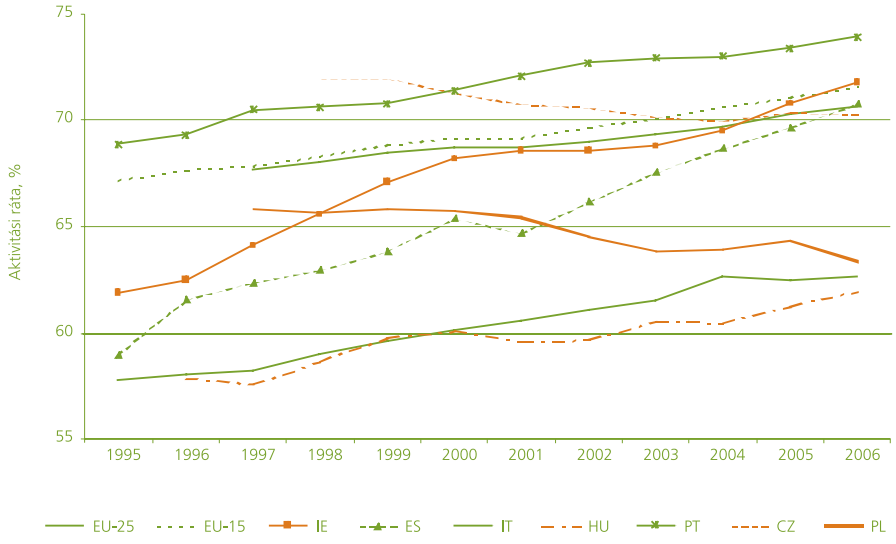

2.1. ábra: Az aktivitási ráta a 15–64 évesek körében az Európai Unióban, 1995–2006 (%)

Forrás: Eurostat.

Az aggregátumok tekintetében tisztán elkülöníthetők a jóléti államok csoportjai. Európában a legmagasabb aktivitási és foglalkoztatottsági rátája (valamint legalacsonyabb munkanélküliségi rátája) a skandináv országoknak és az Egyesült Királyságnak van (75–80% körüli aktivitási és 70% körüli foglalkoztatottsági aránnyal). Utánuk következik a kontinentális államok egy csoportja (Hollandia, Németország, Ausztria) és az új tagállamok egy csoportja (Ciprus, Szlovénia, Csehország, balti államok), majd a másik csoporthoz (Franciaország, Belgium, Luxemburg) hasonló szinten állnak a dél-európai országok, és ez utóbbiak közül a lemaradókkal található egy szinten Lengyelország, Magyarország és Szlovákia.[19]

Magyarország felzárkózása: Ír vagy portugál példa?

Viszonyításként a *2.1.* és a *2.2. ábrán* láthatjuk: Spanyolország és Írország hasonló szintről indult, mint hazánk és Olaszország, ám az utóbbi tíz évben mindhárom mutató tekintetében felzárkóztak az EU-átlaghoz. A '90-es évek második felében, amikor a magyar mutatókban is látványos javulást tapasztalhattunk, ezért vetítették sokan előre az ír példát munkapiaci szempontból Magyarország számára, mint lehetséges felzárkózási szcenáriót. Az utóbbi időben azonban egy negatívabb szcenárió is felmerült: Portugália példája. Portugália már eleve az EU átlaga feletti aktivitási és foglalkoztatottsági rátáról indulva további felemelkedést produkált 2000–2001-ig, majd a foglalkoztatottság növekvő munkanélküliség és aktivitás mellett visszafordult.[20]

[19] Bár Szlovákia 2004 óta erőteljesen növekedést produkál.

[20] Hazánk számára még relevánsabb a példa abból a szempontból, hogy Portugália a jelenlegi magyar gazdasági helyzetképhez hasonló nagy gazdasági kihívásokkal szembesül (alacsony növekedés, növekvő munkanélküliség, folyó fizetésimérleg- és költségvetési deficit); erről bővebben lásd Blanchard (2007) írását.

2.2. ábra: A foglalkoztatottsági ráta a 15–64 évesek körében az Európai Unióban, 1995–2006 (%)

Forrás: Eurostat.

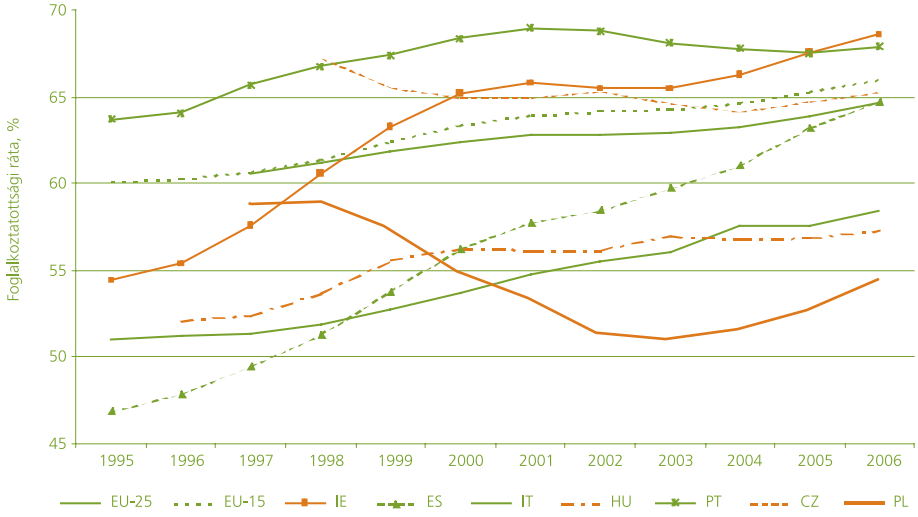

A VISEGRÁDI ORSZÁGOKBAN MÉG MINDIG ÉREZTETI A HATÁSÁT A MUNKAERŐPIACON A RENDSZERVÁLTÁS.

A visegrádi országok különbségeit többnyire az átmenet során végbement privatizáció és az azt követő szakpolitikai beavatkozások különbözőségével magyarázzák. Ennek még ma is érzékelhető következménye, hogy Csehországban a privatizációval nem csökkent drasztikus módon a foglalkoztatottság és az aktivitás, Lengyelországban pedig a sokkszerű visszaesés a '90-es évek második felében jelentkezett, és hagyták a munkanélküliségben lecsapódni (a helyreállás csak a 2000-es években indult meg, és az aktivitás trendje, lassabban ugyan, de még mindig csökken). Magyarországon viszont a hirtelen racionalizáció és privatizáció következtében már a '90-es évek elején körülbelül minden negyedik ember elvesztette az állását. Az állásvesztettek nagy része azonban a korai nyugdíjazás kedvező és a rokkantosítás laza feltételei miatt nem munkanélküli, hanem inaktív státuszba vonult, és ott is maradt. Az aktivitás és a foglalkoztatottság helyreállása ugyan már 1997–1998 körül megindult, az aktivitás szintje most is hazánkban a legalacsonyabb Európában.[21]

AZ AKTIVITÁS NÖVEKEDÉSE A NŐKNEK ÉS AZ IDŐSEBB KOROSZTÁLYNAK TULAJDONÍTHATÓ.

Általánosságban tehát azt mondhatjuk, hogy a munkaképes korú (15–64 éves) lakosság körében enyhén növekszik az aktivitás. A korcsoportok és a nemek szerinti bontásokból azt is megtudhatjuk, hogy mely csoportok segítik a növekedést, és mely csoportok húzzák vissza azt. A kevésbé fejlett tagállamokban (az új tagállamokban és Spanyolország kivételével a dél-európai tagállamokban) az oktatási expanzió még csak mostanság ölt látványos méreteket, ezért ezekben az országokban a fiatalok körében jelentősen csökken az aktivitás. A növekedés egyrészt a nőknek, másrészt az idősebb, 55–64 éves korcsoportnak tulajdonítható. Érdekes, hogy míg az új tagállamokban inkább az idősebb nők körében tapasztalt növekedés dominál, addig a kontinentális és dél-európai országokban a 25–54 éves nőké. Az 55–64 éves korcsoportban a férfiak körében is tapasztalható valamiféle munkaerő-bővülés mind a kényszerből megnyirbálódó kontinentális jóléti államokban (Németország,

[21] Az elértéktelenedett humán tőkéjű inaktív rétegek kiöregedésével és az aktívabb, modern tudással rendelkező, iskolázottabb kohorszok belépésével folyamatosan nőhet az aktivitás, ám a (főként korai és rokkant-) nyugdíjazás feltételeinek szigorítása nélkül a kívánt mértékű növekedés nem érhető el. Az aktivitás növekedési trendjének dekompozícióját láthatjuk az MNB (2006) kiadványában 1993-tól 2004-ig, amelyből jól látszik egyes szociális juttatások (pl. gyermekellátó rendszerek, nyugdíjrendszer) ösztönző hatása.

Ausztria, Franciaország, Belgium), mind pedig egyes új tagállamokban (pl. Magyarországon), ami valószínűleg a nyugdíjkorhatár emelkedésének köszönhető. Mindenesetre az a tény, hogy míg az említett régi tagállamokban a 25–54 éves nők körében fellelhető növekedés a meghatározó, az új tagállamokban viszont az időseké, arról árulkodik, hogy nálunk inkább a nyugdíjba vonulás szigorodása, és kevésbé a foglalkoztathatóságot növelő szakpolitikai beavatkozások eredményezik a pozitív változást.[22]

Az utóbbi pár évben stagnál a 25–54 éves férfiak foglalkoztatottsága.

A foglalkoztatottság is összességében enyhén, az aktivitásnál valamelyest kisebb mértékben növekszik. Magyarországon az alig emelkedő foglalkoztatottság a második legalacsonyabb Európában Lengyelország után, és az utóbbi három-négy évben mintegy 4 százalékos emelkedést produkált. A legeredményesebb új tagállam – az aktivitási ráta rangsorához hasonlóan – itt is Ciprus. A korcsoportos és a nemek közötti bontást illetően hasonló tendenciák láthatók, mint az aktivitásban: a foglalkoztatottságot is a nők (az új és kontinentális tagállamokban) és még inkább az idősek szerepvállalása növeli, a fiatalok körében az új tagállamok estében pedig erőteljes csökkenés, máshol stagnálás figyelhető meg. Ami meglepő és rossz előjelű jelenség, hogy az utóbbi pár évben a 25–54 éves (a legtermelékenyebbnek feltételezett, ún. „prime age") férfiak foglalkoztatottsága a balti állomok kivételével az új tagállamokban, a kontinentális államokban, Svédországban, Finnországban és Írországban csökken, míg másutt stagnál. Érdekes kutatási téma lenne e kezdődő tendencia okait feltárni.

Egyre több országban emelkedik a fiatal korosztály munkanélküliségé.

A munkanélküliségről *(2.3. ábra)* már említettük, hogy stagnál; csökkenés csupán a balti államokban és a rendkívül magas bázisról induló Szlovákiában és Lengyelországban tapasztalható (és valamelyest a dél-európai országokban, Portugália kivételével) (Tárki–UniCredit, 2008, F2.3. ábra). Nemek közötti eltérések ezen a téren nem figyelhetők meg. A korcsoportos bontást tekintve azonban érdekes és rossz előjelű folyamatot látunk. Bár a munkanélküliség a 15–24 évesek körében is stagnál összességében, jelentős különbségek figyelhetők meg az országok között: ahol a munkanélküliség csökken, ott erőteljesen csökken, és a teljes munkaképes lakosság körében számolt mutatót is lefelé húzza (lásd az említett országokat). Svédországban, a kontinentális államokban, Portugáliában és Magyarországon viszont az utóbbi pár évben számottevő emelkedést látunk, ami elkeserítő folyamatokra utal: ezekben az országokban egyre magasabb hányada munkanélküli a munkapiacon már aktív (tehát tipikusan alacsonyabb iskolai végzettségű) 15–24 éves korosztálynak. Ez sürgeti az alacsony iskolázottságú fiatalok képzését, mintegy közpolitikai prioritásként.

[22] Persze a kontinentális államok példája is utalhat a szakpolitikák sikeressége helyett a jóléti állam puszta visszaszorulására, azaz a jóléti juttatások megnyirbálása miatt az egykeresősről a többkeresős családmodell elterjedésére, a nők fokozott munkába állására.

2.3. ábra: A munkanélküliségi ráta a 15–64 évesek körében az Európai Unióban, 1995–2006 (%)

Forrás: Eurostat.

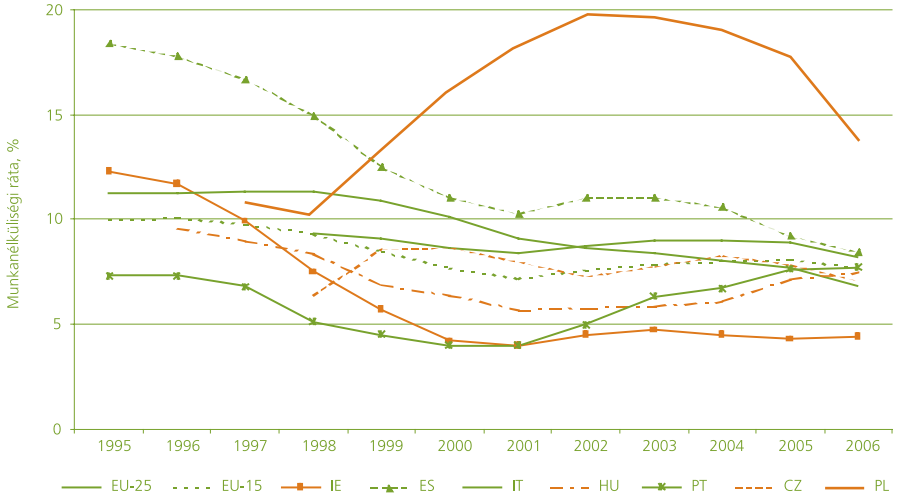

A TARTÓS MUNKANÉLKÜLISÉG STAGNÁL, A FIATALOK KÖRÉBEN CSÖKKEN.

A makroszintű munkapiaci folyamatoknak még egy fontos indikátora a tartós munkanélküliség. A 12 hónapja vagy annál hosszabb ideje munkanélküliek arányát figyelve az összes adott (kor- vagy nemi) csoporton belüli munkanélküliek arányában aggregált szinten stagnálást tapasztalunk, az országok között megfigyelhetők csekély, nem országcsoportokra szisztematikusan jellemző különbségek *(2.4. ábra)*. A korcsoportos bontás azonban árulkodó: a fiatalok körében a mutató már hosszabb ideje csökken, míg az utóbbi három-négy évben az idősek között mintegy 5 százalékos növekedés ment végbe, ugyanúgy a régi, mint az új tagállamokban.[23]

2.4. ábra: A tartósan (12 hónapja vagy annál hosszabb ideje) munkanélküliek aránya az összes munkanélküli között a 15–64 évesek körében az Európai Unióban, 1995–2006 (%)

Forrás: Eurostat.

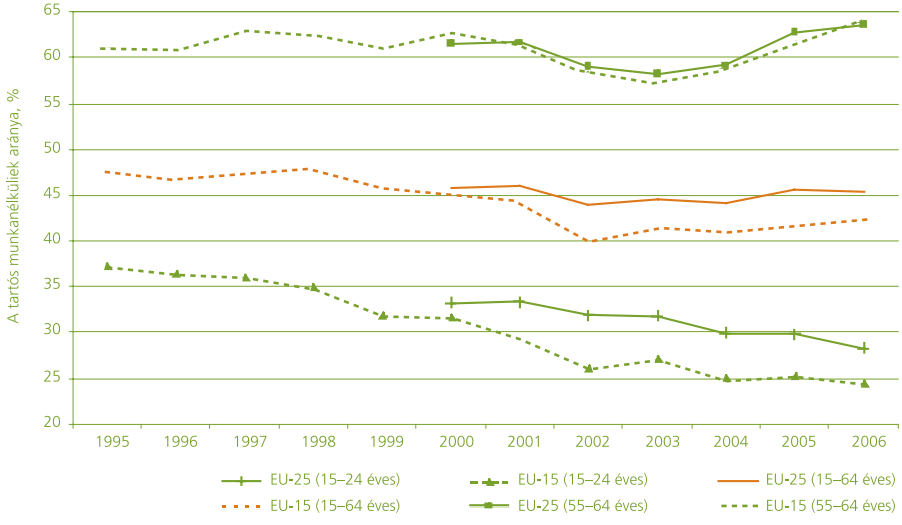

[23] Ez utalhat a tudás gyorsabb elavulására, azaz arra, hogy az utóbbi években azok az idősebb emberek, akik elveszítik állásukat, statisztikailag nagyobb eséllyel maradnak hosszabb ideig munkanélküliek, hiszen a tudásuk kevéssé hasznosítható és újítható. Amennyiben ez igaz, újabb közpolitikai prioritásra bukkantunk: az idős munkaképes korúak tovább-/átképzésének szükségességére.

2.2.2. Aktivitási és foglalkoztatottsági esély

AZ AKTIVITÁSI ÉS FOGLALKOZTATOTTSÁGI ESÉLY BECSLÉSÉRE VALÓSZÍNŰSÉGI MODELLT ÉPÍTÜNK.

A Eurostat aggregátumai után áttérünk az EU-SILC 2005-ös egyéni adataira, és a korábban áttekintett ILO-definíciókkal összhangban azt vizsgáljuk, hogy a 15–64 éves korosztályban a nem, a kor, az iskolai végzettség és a munkaerő-piaci tapasztalat milyen hatással van az aktivitási és a foglalkoztatottsági esélyekre a különböző országokban, illetve, hogy e tényezők hatása mennyiben különbözik a régi és az új tagállamok esetében.[24] Ehhez keresztmetszeti nemlineáris valószínűségi modellt (probitot) építünk, amelyben a függő változó egy 0–1 változó, amely értéke 1, ha az adott egyén aktív (foglalkoztatott) és 0, ha nem. Meg kell jegyeznünk, hogy a könnyebb értelmezés végett végig „hatásokról" beszélünk, de valójában a mérési hibák és a kihagyott változók[25] okozta endogenitási problémák miatt nem beszélhetünk ok-okozati hatásokról, csak együttmozgásokról.

AZ EREDMÉNYEKET MAGYARORSZÁG PÉLDÁJÁN MUTATJUK BE.

A *2.5a–e ábrák* tanúsága szerint a kiemelt magyarázó változók általában szignifikáns hatással vannak az aktivitási és foglalkoztatottsági valószínűségre. A két eredményváltozóra gyakorolt hatások szinte mindig egyező előjelűek, és a nem és a munkapiaci tapasztalat esetében rendkívül szoros kapcsolat áll fenn köztük (korrelációs együttható: 91,6%, illetve 81,9%).

Az eredményeket Magyarország példáján keresztül ismertetjük. A többi magyarázó változó változatlansága mellett Magyarországon a nők szignifikánsan körülbelül 4–4 százalékkal kisebb eséllyel aktívak, illetve foglalkoztatottak a férfiaknál. Hasonlóan, a többi magyarázó változó változatlansága mellett egy, az átlagnál (kb. 40 év) egy évvel idősebb magyar egyén körülbelül 1,7, illetve 0,4 százalékkal kisebb eséllyel aktív, illetve foglalkoztatott, mint átlagos (kb. 40 éves) korú, minden másban (iskolai végzettségben, munkapiaci tapasztalatban) hasonló társa. A csaknem 27 éves munkapiaci tapasztalattal rendelkezők mintegy fél százalékkal nagyobb eséllyel aktívak a minden másban hasonló, közel 26 év munkapiaci tapasztalattal rendelkezőknél.[26] Az iskolai végzettséget tekintve pedig az érettségizettek körülbelül 7 és 35, míg a diplomások 12 és 42 százalékkal nagyobb eséllyel aktívak, illetve foglalkoztatottak, mint minden más magyarázó változóban hasonló társaik.

[24] Eredményeinknek konzisztensnek kell lenniük a 2.1. alfejezetben bemutatott aggregált Eurostat-adatokkal, hiszen az EU-SILC-ből rekonstruált aktivitási, foglalkoztatottsági és munkanélküliségi aggregátumok nagyjából összhangban vannak a Eurostatéival. A két adatbázis összehasonlító ábráit lásd Tárki–UniCredit, 2008, F2.1.–F2.3. ábrák.

[25] Olyan, a modellben nem szereplő magyarázó változók, amelyek szintén hatással vannak a magyarázó változókra, de korrelálnak más modellbeli magyarázó változókkal – emiatt a modellben szerepeltetett magyarázó változó hatása tartalmazza a vele korreláló kihagyott változó hatását is. Jelen esetben ilyen kihagyott változó lehet a gyermekek száma (amely a nem hatását torzíthatja, mivel a gyermekes nők kisebb eséllyel aktívak), a lakóhely (amely negatív kapcsolatban állhat mind az iskolázottsággal, mind pedig a munkapiaci státusszal) vagy a modern tudás (amely a korral is összefüggésben lehet).

[26] Mivel egy egyén sem foglalkoztatott, akire nézve rendelkezésünkre áll a munkapiaci tapasztalat változó, ennek a változónak az együttmozgását nem tudjuk vizsgálni a foglalkoztatottsággal.

2.5. ábra: A nem, a kor, a munkapiaci tapasztalat, az érettségi és a diploma hatása az aktivitás és a foglalkoztatottság esélyére az Európai Unióban (%)

a) Nemek közti különbségek

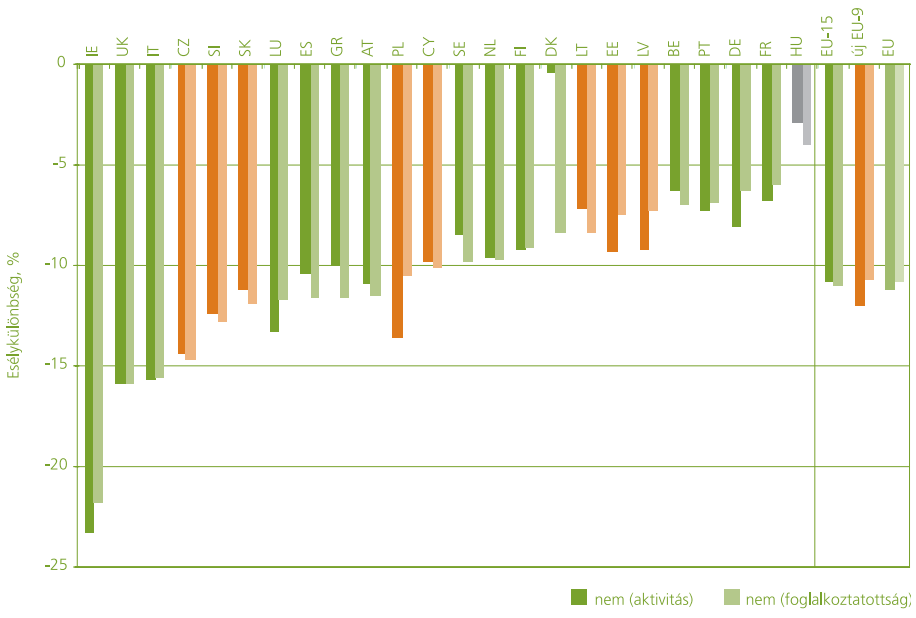

b) A kor hatása

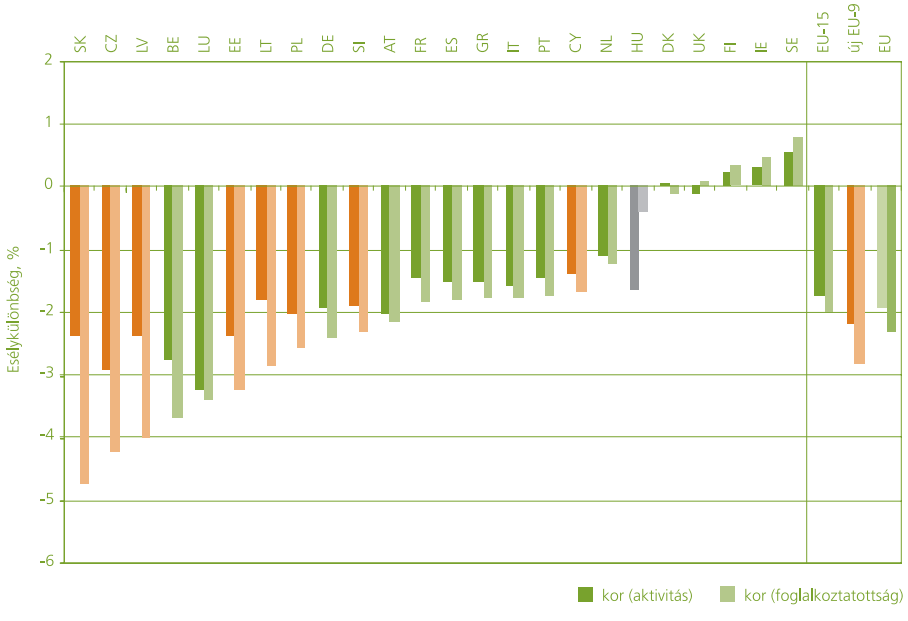

c) A munkapiaci tapasztalat hatása

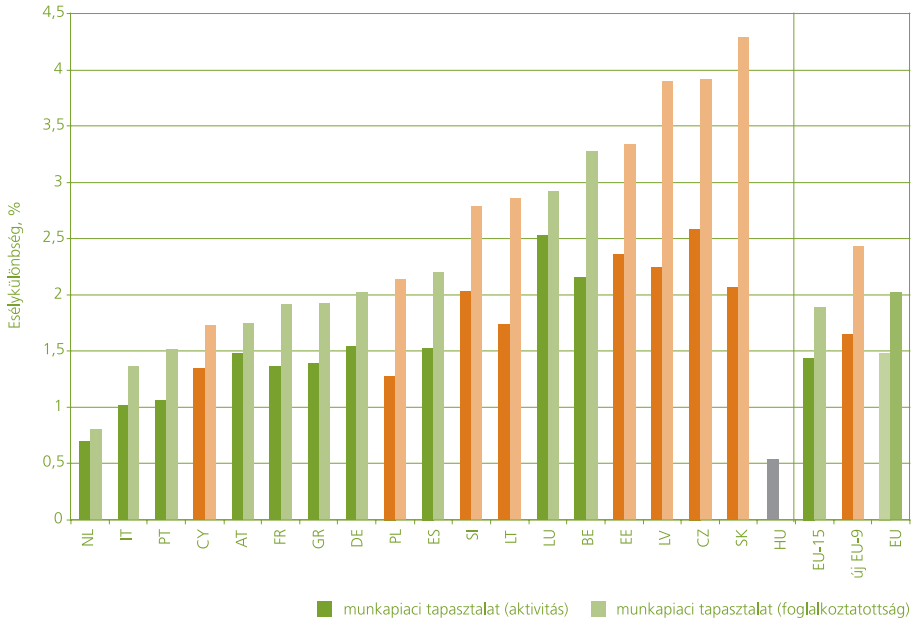

d) Az iskolai végzettség hatása

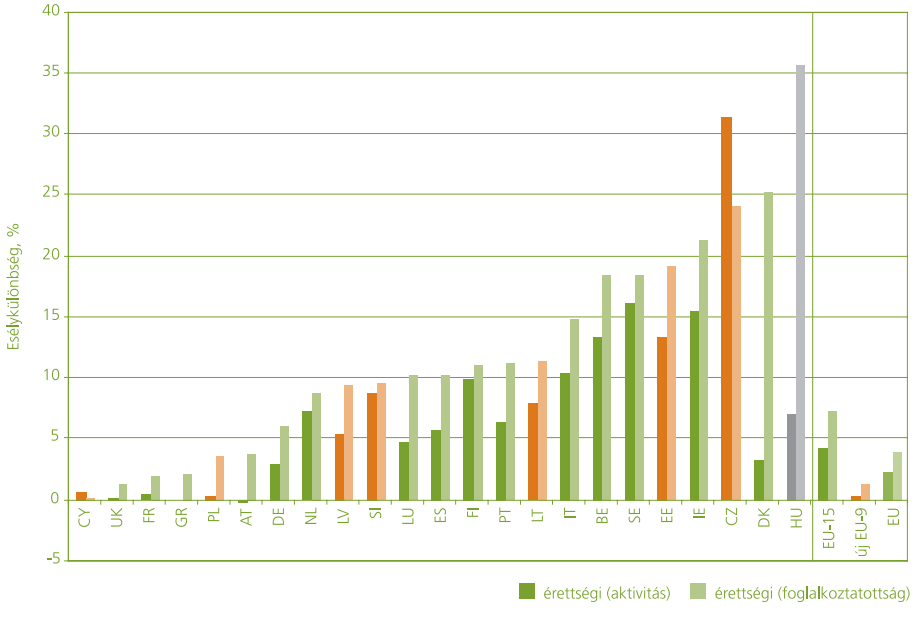

e) A felsőfokú végzettség hatása

Forrás: saját számítások az EU-SILC (2005) alapján.

Megjegyzések: Az ábrákon a robosztus sztenderd hibával becsült, súlyozatlan probit modellek eredményei láthatók. A nem és a kor hatása Dánia esetében, az érettségié pedig Ausztria, Ciprus, Németország, Franciaország, Görögország és az Egyesült Királyság esetében nem szignifikáns. Továbbá az aktivitási esély becslésében nem szignifkáns az érettségi Dániában, Lengyelországban és az új EU-tagállamok összességében. A munkapiaci tapasztalat Dánia, Finnország, Írország, Svédország és az Egyesült Királyság esetén hiányoznak, Magyarország és a foglalkoztatási esély becslése esetében pedig a munkapiaci tapasztalatra választ adók egyike sem foglalkoztatott. Ezért itt nem becsülhetők a munkapiaci tapasztalat hatásai.

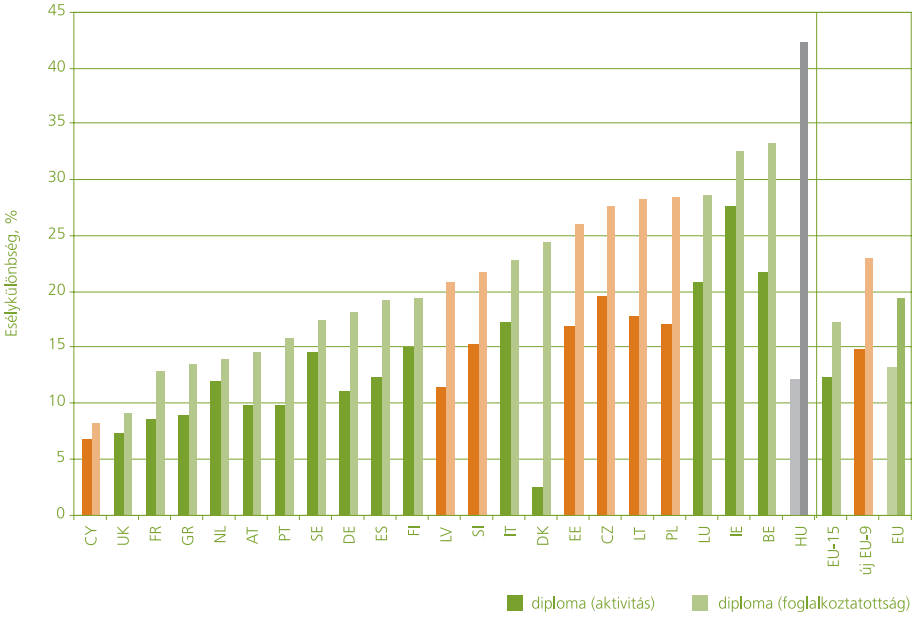

EURÓPÁBAN MAGYARORSZÁGON A LEGKISEBBEK A FOGLALKOZTATOTTSÁGI VALÓSZÍNŰSÉGBEN A NEMEK KÖZÖTTI KÜLÖNBSÉGEK.

A nem hatását vizsgálva *(2.5a ábra)* azt láthatjuk, hogy férfiak és nők között viszonylag kicsik a különbségek mind az aktivitásban, mind a foglalkoztatottságban. Ebben a dimenzióban a nők helyzete a két angolszász országban a leghátrányosabb, továbbá meglepő módon nem különíthetők el egyes országcsoportok (pedig azt várnánk, hogy a skandináv országokban kisebb, míg a kontinentális országokban nagyobb különbség mutatkozik).

AZ ÚJ TAGÁLLAMOKBAN A MAGASABB ÉLETKOR LÉNYEGESEN ALACSONYABB FOGLALKOZTATÁSI ESÉLLYEL JÁR.

A kor hatása *(2.5b ábra)* az angolszász, illetve a skandináv országokban kisebb (még pozitívak is a hatások, bár nem szignifikánsak), míg kirajzolódni látszik az a bérekben sokszor megfigyelt empirikus tény, hogy a volt szocialista országokban a kor hatása (az átlagban, ami 40 év körül alakul) negatív, és abszolút értékben általában nagy nemzetközi összehasonlításban. Azaz az átlagnál idősebbek szignifikánsan kisebb eséllyel aktívak vagy foglalkoztatottak, ami azzal lehet összefüggésben, hogy nekik nagyobb valószínűséggel számít elavultnak a humán tőkéjük az átmeneti gazdaságokban. Magyarországon ez a különbség a foglalkoztatottságban az új tagállamokhoz képest kicsi, ám az aktivitásban átlagos – azaz nálunk az átlagéletkorban (az egyéni életpályát tekintve, aggregált idősorban pedig feltehetőleg már) nem érezteti a hatását az elavult humán tőke. Ezzel szemben úgy tűnik, hogy a munkapiaci tapasztalatnak (az átlagban) éppen ezekben a gazdaságokban van nagyobb (pozitív) hozadéka a foglalkoztatottsági esélyek terén *(2.5c ábra)*.

MAGYARORSZÁGON RENDKÍVÜL MAGAS A KÖZÉPISKOLA, ILLETVE A DIPLOMA HOZADÉKA A FOGLALKOZTATOTTSÁGI ESÉLY TERÉN, AZ UTÓBBI IGAZ AZ ÚJ TAGÁLLAMOK NAGY TÖBBSÉGÉRE IS.

Az érettségi, illetve a diploma pozitívan hatása *(2.5d* és *2.5e ábra)* a foglalkoztatottsági esélyre a középiskolai végzettséggel nem rendelkezőkhöz képest Magyarországon[27] a legnagyobb. Jóllehet a középfokú végzettség hozadéka a foglalkoztatottsági valószínűségben meglehetősen

[27] Egyedül Szlovákiában magasabb, ahol e valószínűségbeli hozadékok 90 százalék feletti értéket adnak. Ezért a többi ország jobb láthatósága és e szlovák adatok kérdésessége miatt Szlovákiát nem szerepeltetjük az ábrán.

kicsi az új tagországok átlagában a régiekhez képest (alig nagyobb 0-nál),[28] a felsőfokú képzettségé meghaladja a nyugati országokban tapasztalt esélyprémiumot. Az oktatás hozadéka különösen magas például Írországban, és tipikusan alacsony az új tagállamok közül Cipruson, valamint néhány régi tagállamban, így az Egyesült Királyságban, Franciországban, Görögországban.

2.3. A háztartások és az egyének munkaintenzitása

A munkaintenzitás mutatója a háztartás munkavállalási hajlandóságát reprezentálja.

Az aktivitási és foglalkoztatottsági esély becslése után most a 0–1 változóktól egy folytonosabb munkakereslet-munkakínálati egyensúlyt tükröző változó, a munkaintenzitás felé fordulunk, s ennek kétféle indikátorát használjuk. Az egyik egy háztartási szintű Laeken-indikátor. Az egy háztartásba tartozók által ténylegesen ledolgozott hónapok összességét elosztjuk a háztartás munkaképes korú tagjainak elméletileg munkával tölthető hónapjainak összességével (a munkaképes korú tagok számát szorozzuk 12-vel), majd ebből egy kategóriaváltozót képezünk. A kategóriaváltozó segítségével először az azon háztartásban élők arányát vizsgáljuk, ahol senki sem dolgozik („*jobless households*"), majd háztartástípusonként a munkaintenzitás Laeken-indikátorát vesszük szemügyre. Bár a munkaintenzitás – a foglalkoztatottsághoz hasonlóan – valamiféle munkapiaci keresleti és kínálati egyensúlyt tükröz, e háztartási szintű mutató mégis alkalmas a háztartás munkakínálati döntésének, munkavállalási hajlandóságának közelítésére. Az egy háztartásban élők ugyanis megoszthatják a munkaerőpiacon és az otthon végzett munkát, amelyek fajlagosan kisebbek is lehetnek, mint egy egyszemélyes háztartás (egyén) esetén. Az egyéni adatokon alapuló regressziós részre viszont, amikor a ténylegesen ledolgozott heti átlagos munkaórák számát elemezzük a törvényes teljes munkaidő arányában, ez már nem mondható el, bár nyilván egy többszemélyes háztartásban élő egyén döntése sem tekinthető teljesen független, individuális döntésnek (erre később még kitérünk).

2.3.1. Háztartások, ahol senki sem dolgozik

Európában a lakosságnak mintegy 10 százaléka él olyan háztartásban, ahol senki sem dolgozik.

A 2005-ös EU-SILC-adatok alapján, amely a háztartások összes tagjára vonatkozik (tehát ezúttal nem csak a munkaképes korúakra) az általunk vizsgált 24 országban 10,33 százalék azoknak az aránya a teljes lakosságon belül, akik olyan háztartásban élnek, ahol egy munkaképes korú sem dolgozik *(2.6. ábra)*. Az új tagállamok átlaga ennél mintegy egy százalékponttal magasabb, míg a régi tagállamoké alig valamivel kisebb. Magyarország mind az összes ország viszonylatában, mind pedig a térségben a középmezőnyhöz tartozik (nálunk a lakosság 9,8%-a él munka nélkül maradt háztartásban).

[28] Ez utalhat arra a Magyarországon Kertesi és Köllő (2006) által vizsgált, de eredményeik szerint még ki nem mutatható félelemre, hogy a felsőfokú végzettségűek kiszorítják a legfeljebb középiskolával rendelkezőket az állásokból (lásd még a 40. lábjegyzetben).

2.6. ábra: A munka nélkül maradt háztartásban élők aránya az Európai Unióban országonként (%)

Forrás: saját számítások az EU-SILC (2005) alapján.

A MUNKA NÉLKÜL MARADT HÁZTARTÁSBAN ÉLŐK ARÁNYA A GYERMEKEIKET EGYEDÜL NEVELŐK KÖRÉBEN ÉS AZ IDŐSEKET IS MAGUKBAN FOGLALÓ HÁZTARTÁSOKBAN A LEGMAGASABB, KÜLÖNÖSEN AZ ÚJ TAGÁLLAMOKBAN.

Háztartástípusonként megbontva azonban azt látjuk, hogy Magyarországon a munka nélkül maradt háztartásban élők aránya csak az idős gyermektelenek körében kiemelkedően magas, míg a gyermekes családok körében alacsonyabb mind az új tagállamok, mind pedig az EU-15 átlagánál *(2.7. ábra)*. Mindazonáltal európai viszonylatban a gyermekeiket egyedül nevelők körében a legmagasabb ez az arány, majd a sorban a gyermektelen háztartástípusok következnek. Az új tagállamok összességében ugyanez a mintázat figyelhető meg.

2.7. ábra: A munka nélkül maradt háztartásban élők aránya az Európai Unióban háztartástípusonként (%)

Forrás: saját számítások az EU-SILC (2005) alapján.

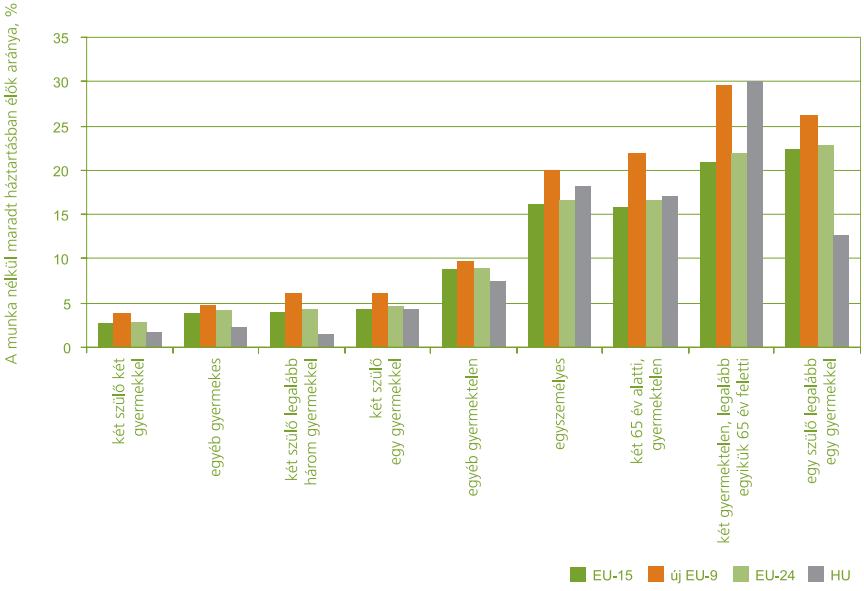

A szegénységnek jobban kitett háztartástípusokat[29] országonként is áttekintjük a *2.8a, b és c ábrán*.

2.8. ábra: A munka nélkül maradt háztartásban élők aránya az adott háztartástípusban élő népességhez viszonyítva három háztartástípusban, az Európai Unióban országonként (%)

a) Két gyermektelen felnőtt, legalább az egyikük 65 év feletti

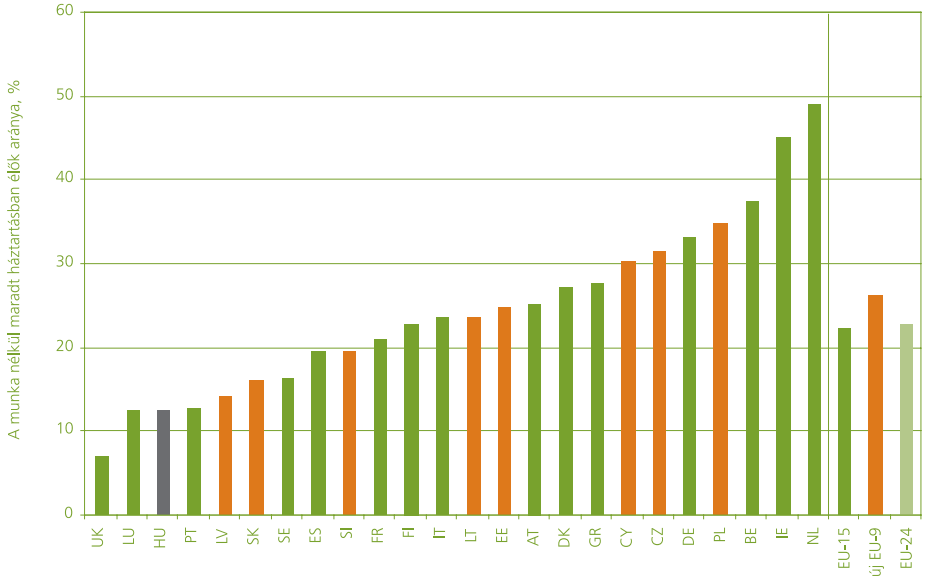

b) Gyermekeit egyedül nevelő szülő

[29] Bár a 2.7. ábra szerint a sokgyermekesek körében ez a mutató nem támasztja alá a szegénységnek való nagyobb kitettséget.

c) Két szülő legalább három gyermekkel

Forrás: saját számítások az EU-SILC (2005) alapján.

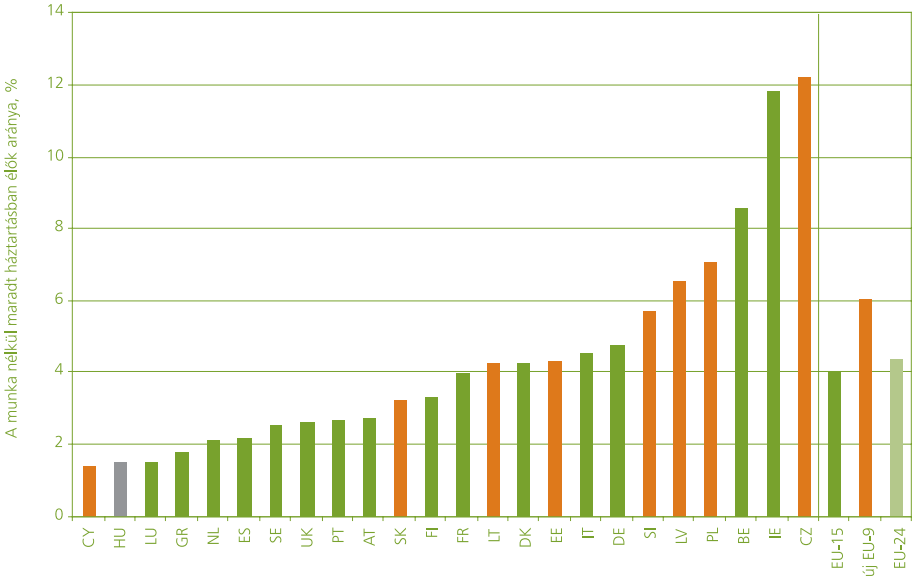

AZ ORSZÁGOK KÖZÖTT NAGY KÜLÖNBSÉGEK FIGYELHETŐK MEG A MUNKA NÉLKÜL MARADT HÁZTARTÁSOKBAN ÉLŐK ARÁNYÁBAN.

A *2.7.* és a *2.8a–c ábrá*kból is látszik, hogy az új tagállamok átlaga relatíve az időseket is magukban foglaló háztartástípusban, illetve a sokgyermekesek között kiugró. Noha más országcsoportok szerint mintázat nem figyelhető meg, az országok között hatalmas egyenlőtlenségek mutatkoznak. A munka nélkül maradt háztartásokban élők arányában a legkisebb és legnagyobb értéket mutató országok között a különbség akár 6–7-szeres (pl. a *2.8b ábrá*n az Egyesült Királyság és Hollandia között, vagy a *2.8c ábrá*n Ciprus és Csehország között).

A MUTATÓ ALULBECSÜLHETI A MUNKA NÉLKÜL MARADT HÁZTARTÁSBAN ÉLŐK TÉNYLEGESEN ARÁNYÁT.

Megjegyezzük, hogy a statisztikák valószínűleg alulbecslik a munka nélkül maradt háztartásban élők arányát, hiszen módszertanuk szerint csak azok a háztartások számítanak ide, ahol egyetlen munkaképes korú egyén egyetlen hónapot sem (!) dolgozott a vizsgált időszakban. Ennél valószínűleg sokkal többen vannak azok a háztartások, amelyekben gyakorlatilag senki nem dolgozik.

2.3.2. A háztartások munkaintenzitása

A MUNKAINTENZITÁST LAEKEN-INDIKÁTORRAL SZÁMSZERŰSÍTJÜK.

A háztartások munkaintenzitását egy Laeken-indikátorral számszerűsítik.

A laekeni indikátorok. Az indikátorrendszer kimunkálásának célja, hogy az Európai Unióban a szociálpolitikák összehangolására életbe léptetett „nyitott koordinációs mechanizmus" számára összehasonlítható adatokkal szolgáljon a jövedelmi egyenlőtlenségek és a szegénység jellemzőiről az egyes tagállamokban. A laekeni indikátorok egy hierarchikus, háromszintű mutatórendszert alkotnak. Az elsődleges indikátorok csoportja a főbb anyagi szegénységgel kapcsolatos mutatókat tartalmazza – azokat a fő mutatókat, melyek a társadalmi kirekesztettséghez vezető legfőbb dimenziókat azonosítják. Idetartoznak olyan indikátorok, mint a szegénységi ráta, a szegénységi ráta megoszlása nem, aktivitási csoport, háztartástípus, lakáshelyzet szerint; a jövedelmi ötödök aránya; a tartós szegénységi ráta;

a szegénységi rés; a regionális egyenlőtlenség; a tartós munkanélküliség; a kereső nélküli háztartások aránya; a korai iskolaelhagyók aránya; a születéskor várható élettartam stb.
A másodlagos indikátorok az elsődleges indikátorokat egészítik ki különböző szempontokból. A másodlagos indikátorok közé tartozik például a szegénységi ráta robosztussága, a tartós szegénység, a hosszú távú munkanélküliség aránya vagy az alacsony képzettségűek aránya. Az indikátorcsoport tartalmaz egy ún. harmadlagos szintet is, az ide tartozó mutatók azonban nincsenek rögzítve – az egyes országok maguk dönthetik el, hogy esetükben mely mutatószámok fontosak az elsődleges és másodlagos mutatók értelmezéséhez.
A munkaintenzitás itt használt változóját később emelték a Laeken-indikátorok közé. Ennek alapja, hogy egy háztartás munkaképes korú (itt 18–64 éves) tagjai körében egy év 12 hónapjában („jövedelmi referencia-időszak") azt vizsgálják, hogy azok a munkavégzésre elméletileg rendelkezésükre álló 12 hónapból hányat töltöttek ténylegesen munkával.
A háztartás munkaképes korú tagjainak ténylegesen munkával töltött hónapjainak számát elosztják az elméletileg munkával tölthető hónapjainak számával. A munkaintenzitás végső Laeken-indikátora e változó csoportosított értéke lesz: 1, 2, 3, és 4, ha az adott háztartásban az aktív háztartástagok ténylegesen ledolgozott munkahónapjainak az összes elméleti munkahónap arányában vett százalékos értéke 0, 0–50%, 50–99% és 100%. A változó értéke akkor is 1, ha senki nem dolgozik a háztartásban, és akkor is, ha nincs is munkaképes korú tag.
Ezeket a háztartásokat sajnos ily módon nem tudjuk elkülöníteni azoktól, ahol van munkaképes korú háztartástag, akinek elméletileg dolgozni kellene, mégsem dolgozik valami miatt.

Az EU-SILC alapján tehát a háztartások munkaintenzitását országonként ez a kategóriaváltozó szemlélteti a *2.9. ábrán*. A legalsó adatsor az 1-es értékű indikátorral rendelkező háztartások arányát mutatja, és a legfelső jelöli a 4-es értékűekét.

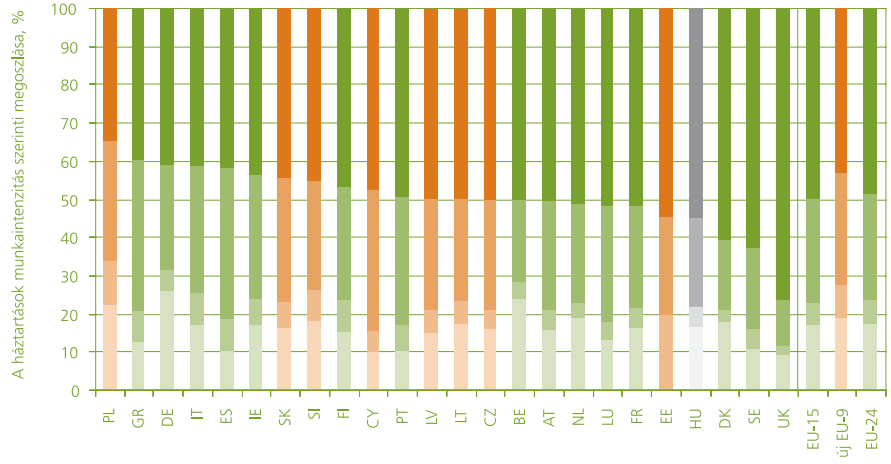

2.9. ábra: A háztartások munkaintenzitásának megoszlása az Európai Unióban országonként (%)

Forrás: saját számítások az EU-SILC (2005) alapján.

Magyarázat: A munkaintenzitás a háztartás felnőtt tagjai által összesen ledolgozott munkahónapok aránya az összes elméletileg lehetséges hónapból (1%, 1–49%, 50–99%, 100%).

Az ábra oszlopait a legfelső adatsorok szerint rendeztük, azaz azon háztartások aránya szerint, ahol mindenki dolgozott a teljes jövedelmi referencia-időszakban. Láthatjuk, hogy az új tagállamok

AZ ÚJ TAGÁLLAMOK TÖBBSÉGÉBEN ÉS A MEDITERRÁN ORSZÁGOKBAN RELATÍVE ALACSONYABB AZ OLYAN HÁZTARTÁSOK ARÁNYA, AHOL MINDEN MUNKAKÉPES KORÚ DOLGOZIK.

A KONTINENTÁLIS ÁLLAMOKBAN RELATÍVE KEVÉS AZ OLYAN HÁZTARTÁS, AMELY RÉSZIDŐBEN DOLGOZIK.

AZ IDŐSEKET IS MAGUKBAN FOGLALÓ, A SOKGYERMEKES ÉS AZ EGYSZÜLŐS HÁZTARTÁSOKRA FORDÍTUNK KIEMELT FIGYELMET.

A RÉGI ÉS ÚJ TAGÁLLAMOKBAN HASONLÓ AZ EGYES HÁZTARTÁSTÍPUSOK MUNKAINTENZITÁSA.

többsége (Észtország és Magyarország kivételével) a mezőny alsó felében helyezkedik el a dél-európai országokkal, valamint Németországgal, Írországgal és Finnországgal együtt, azaz ezekben az országokban a legkevesebb azon háztartások aránya, ahol mindenki teljes munkaidőben dolgozik. Az Egyesült Királyság, a másik két skandináv állam és a többi kontinentális ország helyezkedik el a mezőnynek abban a felében – itt van Magyarország és Észtország is –, ahol a háztartások több mint fele munkával tölti elméleti munkahónapjainak összességét.

Ha ennek ellenkezőjét tekintjük, vagyis azt, hogy mekkora azon háztartások aránya, ahol senki sem dolgozik, a sorrend nem fordított. A mediterrán államok (Olaszország kivételével) ebben a dimenzióban is a mezőny alján találhatók, a kontinentális államok többsége azonban azon országok között, ahol a legtöbb a dolgozó nélküli háztartás. Ez részben utalhat arra a sokszor említett megfigyelésre, hogy ezekben az országokban kicsi a lehetőség a részidős vagy időszakos munkavégzésre.[30] Magyarország a mezőny közepén helyezkedik el, számszerűen valamelyest a kontinentális államokhoz közelebb.

Az országos aggregált adatok után a háztartástípusonkénti megoszlást vizsgáljuk.[31] Mivel az egyéb gyermektelen (a két 65 év feletti háztartástípust is magában foglaló) háztartások, valamint az egyszülős, illetve a sokgyermekes háztartások vannak feltehetőleg fokozottan kitéve a szegénységnek, az ilyen háztartások munkaintenzitására fordítunk nagyobb figyelmet a későbbiekben.

Nézzük először a régi és az új tagállamok különböző háztartástípusainak munkaintenzitását a *2.10. ábrán*.

Láthatjuk, hogy a régi és az új tagállamok munkaintenzitás-szerkezete háztartástípusonként nem tér el túlságosan: a legtöbb háztartástípusban körülbelül megegyezik a munka nélkül maradt, a részben dolgozó és az összes munkahónapját kihasználó háztartástípusok aránya. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy bár kicsivel, de minden háztartástípus esetén szisztematikusan nagyobb az egyáltalán nem dolgozó háztartások aránya az új tagállamokban. Ez a különbség az egyszemélyes háztartások körében a legnagyobb, de észrevehető a két 65 év alatti gyermektelen felnőttből álló és az egyéb gyermekes háztartások között is. Szintén érdekes, hogy gyermektelen háztartások esetében, az EU-15 országaiban magasabb az összes hónapban dolgozók aránya, ám a gyermekes háztartásokban kiegyenlítődik, sőt több gyermek esetén visszájára fordul ez az arány. Továbbá mindkét országcsoportra érvényes általános tendencia, hogy a gyermekes (azon belül a két szülő két gyermekkel) háztartástípusok töltenek legtöbb időt munkával elméleti munkahónapjaikból. Utánuk következnek az egyéb gyermektelenek, majd a 65 év alatti gyermektelen párok, aztán az egyedülálló szülők, az egyszemélyes háztartások és végül, természetes módon, a csupa nyugdíjasból álló háztartásokat is magukban foglaló, két gyermektelen felnőttből, közülük legalább egy 65 év felettiből álló háztartások. Az összes munkahónapjukat kihasználó háztartások legnagyobb arányban az

[30] Ne feledjük, hogy az értelmezéssel óvatosan kell bánnunk, hiszen a mutató a ténylegesen munkával töltött hónapok számáról tudósít, nem pedig a rendszeres munkaidőről!

[31] Az új EU-tagállamokban kisebb az egyszemélyes és nagyobb a két szülő egy vagy két gyermekkel összetételű, illetve egyéb gyermekes (pl. többgenerációs) háztartások aránya, mint a régi tagállamokban, valamint az új tagállamokban vagy nagyon magas (valószínűleg a csak 65 év feletti egyénből álló nagyszámú háztartás miatt pl. Magyarországon és Csehországban), vagy alacsony a gyermektelen háztartások aránya. A többi háztartástípusban (egy szülő legalább egy gyermekkel, két szülő legalább három gyermekkel) a megoszlás nagyjából megegyezik az új és régi tagállamokban. Lásd Tárki–UniCredit, 2008, F2.4. ábra.

egyedülálló szülők körében, a kétszülős és az egyszemélyes háztartásokban fordulnak elő, és az egyéb gyermekes, illetve gyermektelenek között a legkevésbé. Ugyanakkor ez utóbbi két típusban a legmagasabb arányú a részleges munkakihasználás.

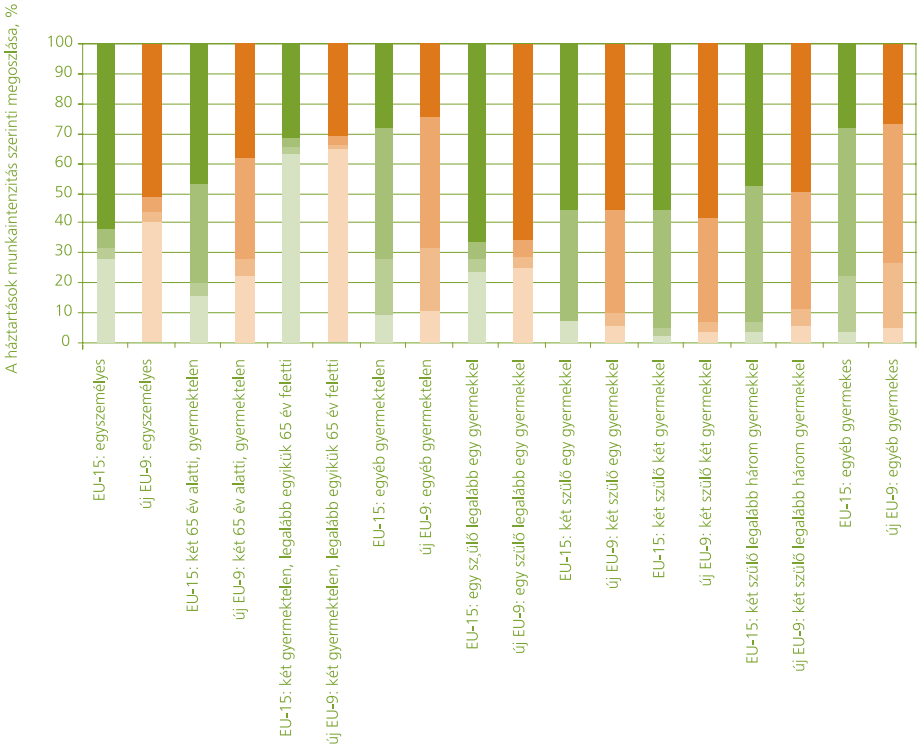

2.10. ábra: A háztartástípusok munkaintenzitása az Európai Unió régi és az új tagállamaiban (%)

Forrás: saját számítások az EU-SILC (2005) alapján.

Magyarázat: A munkaintenzitás a háztartás felnőtt tagjai által összesen ledolgozott munkahónapok aránya az összes elméletileg lehetséges hónapból (1%, 1–49%, 50–99%, 100%).

Országok szintjére bontva vizsgálódásunkat a fenti három, szegénységnek leginkább kitett háztartástípust emeljük ki. A *2.11. ábrá*ból kitűnik, hogy Magyarország azok között az országok között van, ahol a szegénységnek jobban kitett háztartások körében is alacsony a munka nélkül maradt háztartások aránya, noha a sokgyermekesek között az új tagállamok munkaintenzitásának mutatói az élvonalba tartoznak. Azt is megállapíthatjuk, hogy az Egyesült Királyságban és Svédországban robosztusan alacsony a nem dolgozó háztartások aránya, és magas a teljes munkaerejüket kihasználóké, valamint hogy a kontinentális államok jó része azok közé az országok közé tartozik, ahol európai viszonylatban magasabb a nem dolgozó háztartások aránya. Ráadásul nagycsaládok esetén ez még azzal is párosul, hogy észrevehetően kisebb arányban dolgoznak teljes munkaintenzitással, vagyis nagy a „részmunkaidős háztartások" aránya. A nagycsaládok esetében hasonló tendencia érvényesül a mediterrán országokban is, ami tradicionálisabb, egykeresős családmodellről árulkodhat.

2.11. ábra: A háztartások munkaintenzitásának megoszlása két háztartástípusban, az Európai Unióban országonként (%)

a) Két gyermektelen felnőtt, legalább az egyikük 65 év feletti

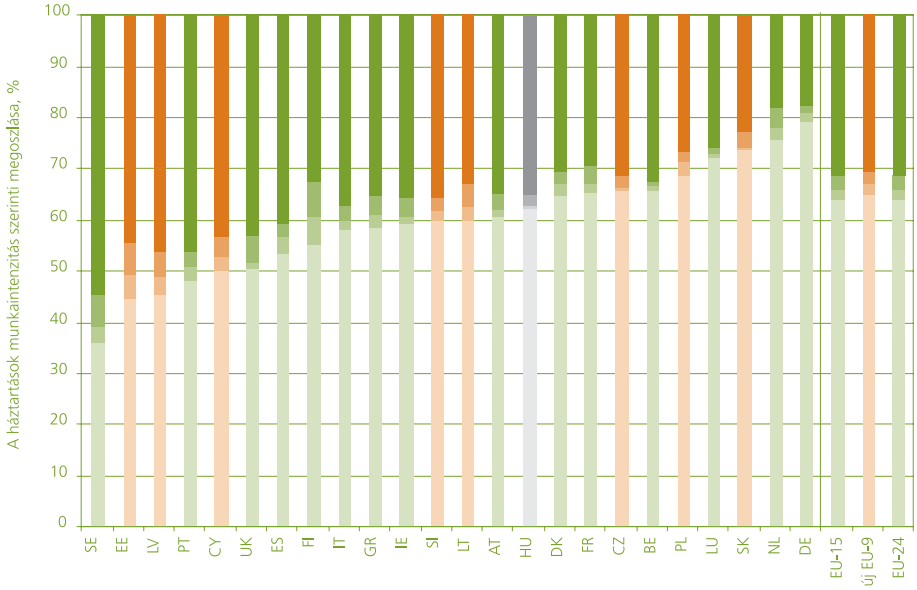

b) Gyermekeit egyedül nevelő szülő

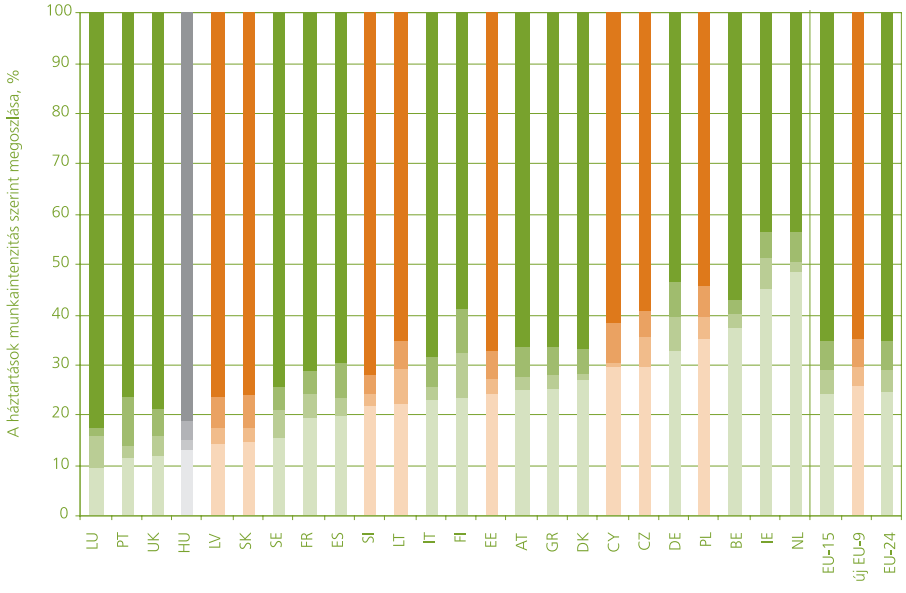

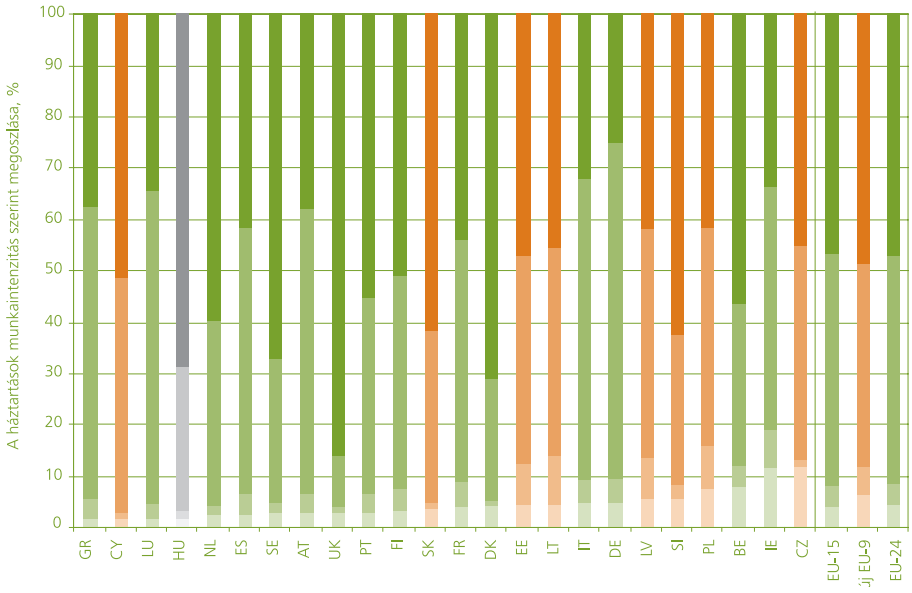

c) Két szülő legalább három gyermekkel

Forrás: saját számítások az EU-SILC (2005) alapján.

Magyarázat: A munkaintenzitás a háztartás felnőtt tagjai által összesen ledolgozott munkahónapok aránya az összes elméletileg lehetséges hónapból (1%, 1–49%, 50–99%, 100%).

2.3.3. Ledolgozott munkaórák – egyéni munkaintenzitás

A háztartások munkaintenzitása után visszalépünk az egyének szintjére, és ledolgozott munkaóráikon keresztül az egyéni munkaintenzitást vizsgáljuk. Ez kevésbé értelmezhető folytonos munkakínálati döntésként, mert többnyire az ember vagy teljes munkaidőben dolgozik, vagy nem dolgozik. Egyes fejlettebb államokban azonban egyre inkább terjedőben van a részmunkaidő, valamint ha valaki akar és van lehetősége, akár több munkát is vállalhat.

A következőkben tehát a munkaképes korú (ismét a 15–64 éves) teljes lakosság[32] körében, egyéni adatokon regressziót futtatunk. Függő változónk a hetente átlagosan ledolgozott munkaórák aránya lesz a törvényes teljes munkaidőhöz[33] képest. Ebbe mind a főállásban, mind pedig a mellékállásokban végzett munka is beleszámít, amennyiben nem rendszeres, akkor egy hétre vetítve. Magyarázó változóink az aktivitási és foglalkoztatottsági becslésnél használtak lesznek, kiegészítve az egyén háztartástípusával (egyedülálló, egyéb gyermektelen, egyedülálló szülő, egy vagy két gyermekes pár, sokgyermekes pár, egyéb gyermekes). Annak megítéléséhez, hogy a nem foglalkoztatottság (a munkaóra 0-val egyenlő) mennyit magyaráz az eredményekből, kontrollként külön lefuttatjuk a regressziókat a foglalkoztatottak körében is. Az eredményeket a *2.12. ábra* mutatja.

AZ EGYÉNI MUNKAINTENZITÁS MEGÍTÉLÉSÉRE A LEDOLGOZOTT MUNKAÓRÁKON ALAPULÓ BECSLÉSI ELJÁRÁST HASZNÁLJUK.

[32] Mivel valamiféle munkakínálati döntést szeretnénk ezzel közelíteni, nemcsak a foglalkoztatottak körét, hanem a teljes munkaképes korú lakosságot, a jelenleg nem dolgozókat is vizsgáljuk.

[33] A törvényes teljes munkaidő Franciaországban 35 óra hetente, minden más EU-SILC-országban pedig heti 40 óra.

2.12. ábra: A munkaórahányad országok közötti különbségei az Európai Unióban országonként

a) **Nemek közti különbségek**

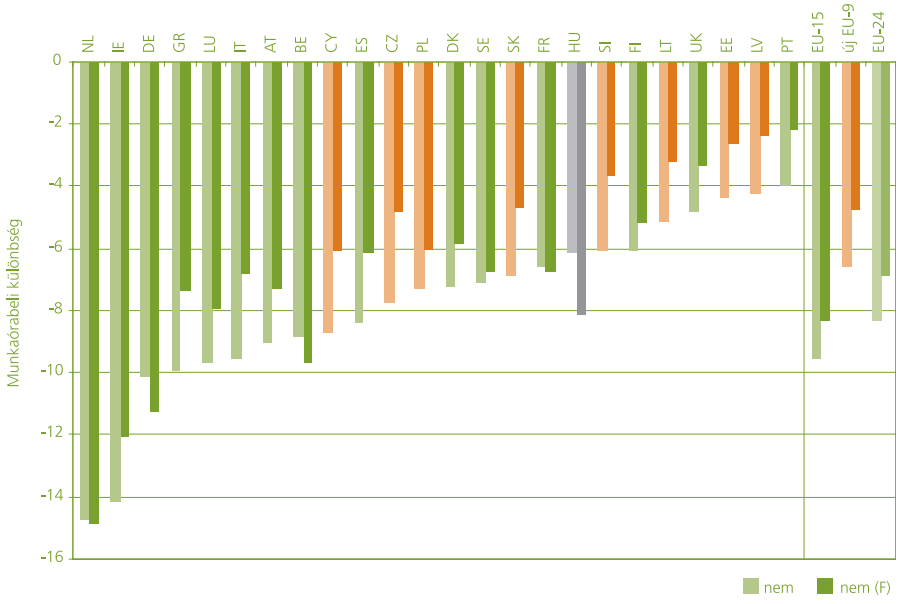

b) **A kor hatása**

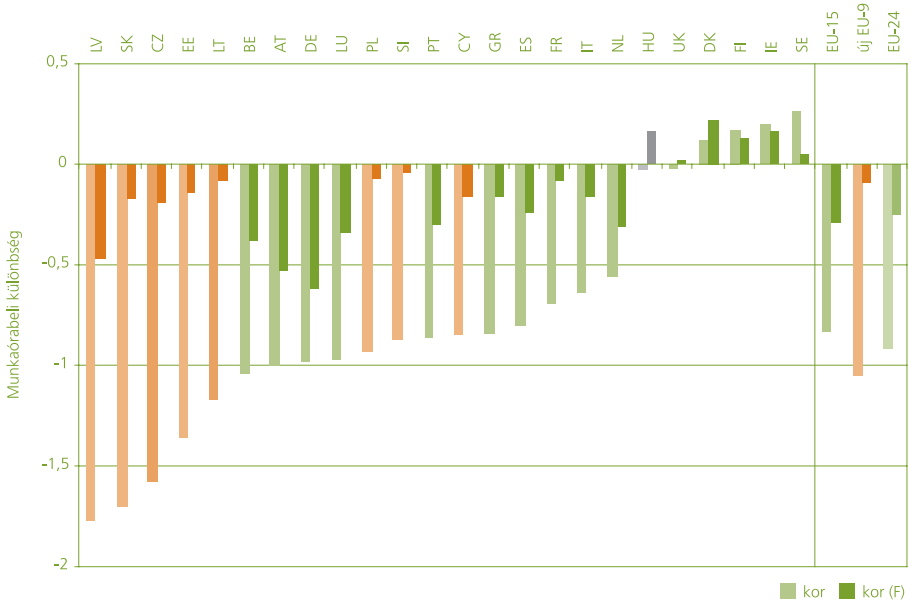

c) A munkapiaci tapasztalat hatása

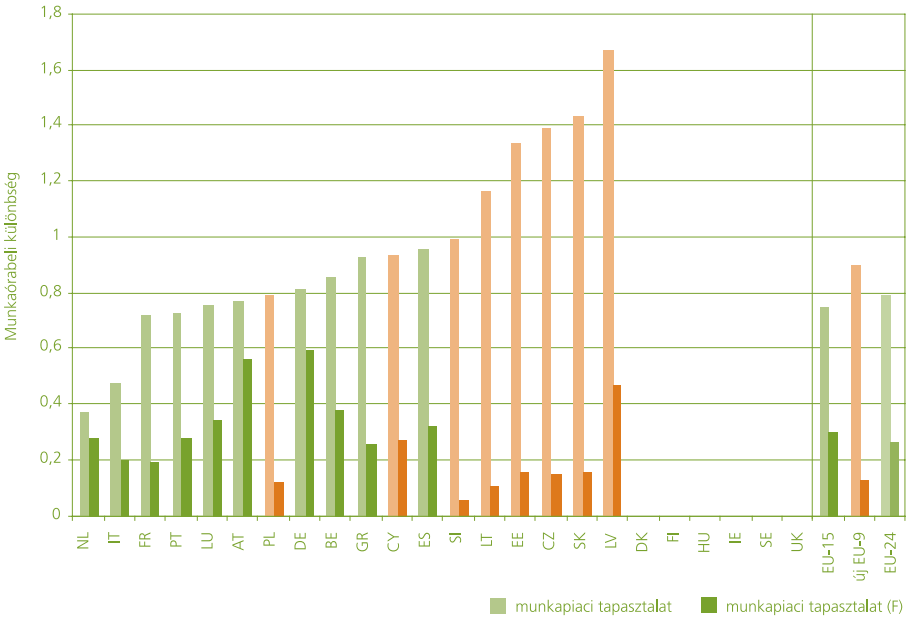

d) A középiskolai végzettség hatása

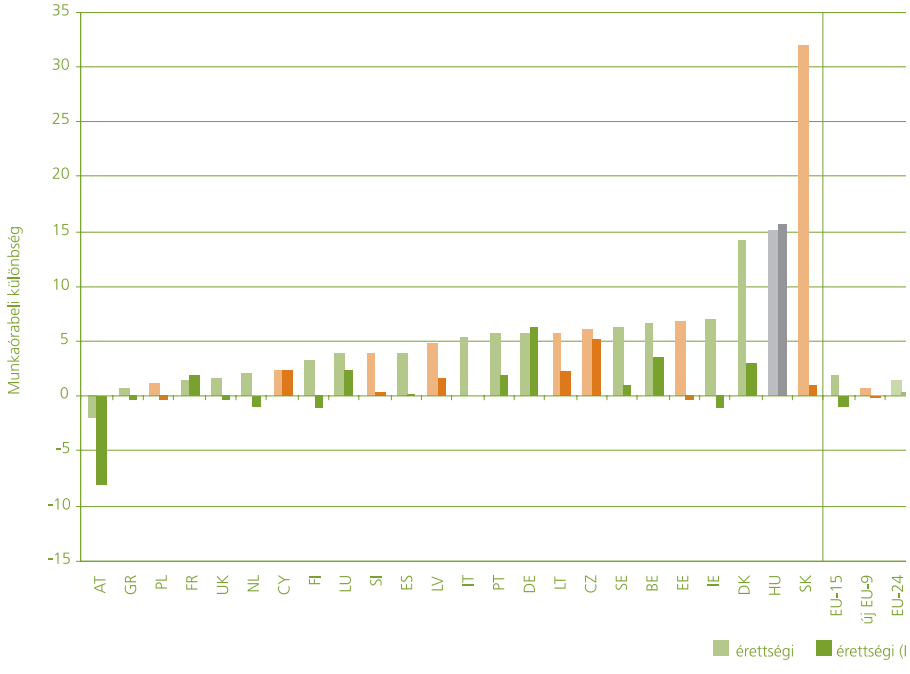

e) A felsőfokú végzettség hatása

Forrás: saját számítások az EU-SILC (2005) alapján.

Megjegyzések: Az ábrák a parciális hatásokat mutatják súlyozatlan lineáris regressziós modellben. Az első világos oszlop mindig a teljes munkaképes korú (15–64 éves) lakosság körében futtatott regressziók eredményeit jelöli, míg a második, sötétebb (F) oszlop pedig csak a foglalkoztatottak körében futtatottakét.
Referenciacsoport az iskolai végzettség esetén: középiskolai végzettséggel nem rendelkezők. (A becsléseket alulról [0-ban] cenzorált tobit modellel is elvégeztük, és a folytonos változók átlagában, illetve a dummy változók 0 értékeiben mind kvalitatíve, mind kvantitatíve hasonló eredményeket kaptunk.)
A munkaórahányad: a ledolgozott heti munkaórák száma a fő- és mellékállásokban, osztva az elméletileg kötelező, heti munkaórával (40 óra, illetve Franciaországban 35 óra).

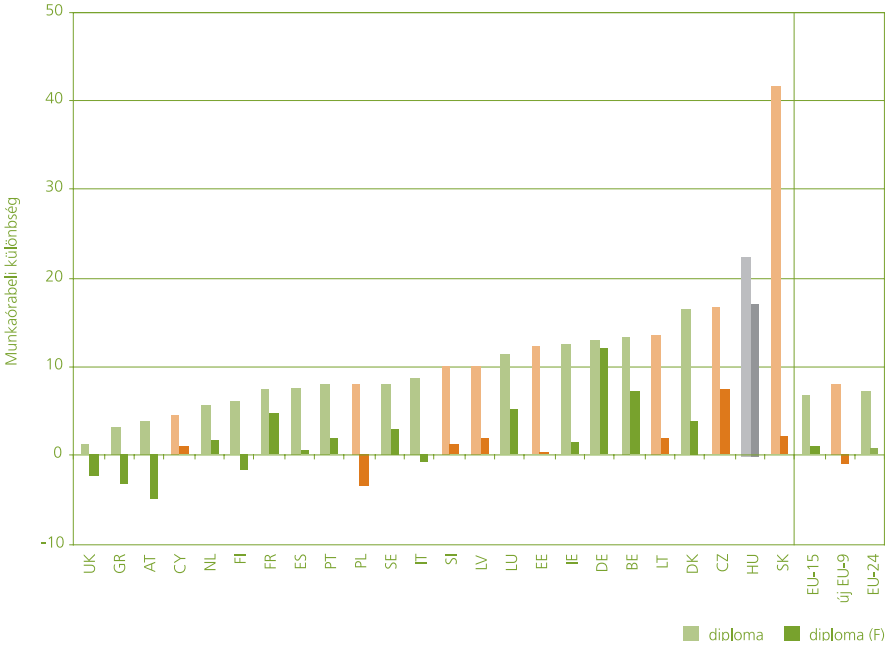

A NŐI MUNKAÓRÁK SZÁMÁNAK A FÉRFIAKÉHOZ KÉPEST VETT ELTÉRÉSE FOGLALKOZÁSBELI SZEGREGÁCIÓRA UTAL, MAGYARORSZÁGON KÜLÖNÖSEN.

Vizsgálatunk eredményeit ismét főként Magyarország példáján ismertetjük. A *2.12a ábra* a nem hatását mutatja: a nők minden országban szignifikánsan kevesebb órát dolgoznak. Ez a hatás a kontinentális államokban a legerősebb, az új tagállamokban pedig a többi országtól nem élesen eltérve gyengébb. Magyarország a mezőny közepén helyezkedik el. Csupán a foglalkoztatottak körét tekintve azonban meglehetősen nagy a különbség nemzetközi viszonylatban a férfiak és a nők között.[34] Hazánkban a teljes munkaképes korú lakosság körében, minden más általunk vizsgált tényező változatlansága mellett, a nők átlagosan 6 órával dolgoznak kevesebbet hetente, míg a foglalkoztatottakat vizsgálva 8 órával. Hollandiában viszont, ahol köztudottan meglehetősen elterjedt a részmunkaidős foglalkoztatás, több mint 14 óra a nemek közötti munkaóra-különbség mind a foglalkoztatottak, mind pedig a teljes lakosság körében, vagyis ez a különbség nem a foglalkoztatottsági valószínűségbeli különbségnek tulajdonítható.[35] Ennek alapján is megerősíthetjük, hogy a teljes lakosság körében Magyarországon a nők és a férfiak közötti munkapiaci különbségek kisebbek az európai átlagnál. Ez eredhet saját munkavállalási preferenciáikból, de elképzelhető az is, hogy nálunk az anyagi körülmények jobban kényszerítik a nőket a munkavállalásra, illetve, hogy kevesebb lehetőségük van részmunkaidős állásban elhelyezkedniük más (kontinentális) országbeli társaikhoz képest. Abból a tényből azonban, hogy a foglalkoztatottakon belül a nemek közötti munkaórabeli különbségek magasnak számítanak hazánkban, a foglalkozások szerinti nagyobb

[34] Néhány foglalkozási jellemzőre (vezető-e, fizikai munkás-e) való kontrollálás után azonban Magyarország az aktivitás és a foglalkoztatottsági esélyek után a munkaóra tekintetében is a legkisebb nemek közötti különbségeket mutató országgá válik Európában.

[35] És ez a különbség (csakúgy, mint a többi kontinentális ország esetében) alig csökken, ha kontrollálunk a két fentebb említett foglalkozási jellemzőre (vezető-e, fizikai munkás-e).

szegregációra következtethetünk: nálunk a nők inkább az alacsonyabb munkaidejű (és emiatt esetleg alacsonyabb keresetű) foglalkozásokban helyezkednek el (pl. tanár vagy beosztotti státusz), mint másutt, ahol a foglalkoztatott férfiak és nők között nincs akkora különbség.[36]

A relatíve kisebb nemek közötti különbségek után a kor szerinti eltéréseket nézzük. Ebben a dimenzióban, ahogy láthatjuk a *2.12b ábrán*, az új tagállamok az élmezőnybe tartoznak: minden más változatlansága mellett az egy-egy évvel idősebb egyén átlagosan egy órával kevesebbet dolgozik hetente. Az új tagállamok közül egyedül Magyarország jelent kivételt: a hatás 0 körüli, de még szignifikáns. A skandináv és az angolszász országok körében ugyanakkor ez a hatás pozitív: plusz egy életév szignifikánsan (de kevéssel) több heti munkával jár. Ezek a különbségek – a nemek közöttiekkel ellentétben – azonban már szinte teljes egészében magyarázhatók a foglalkoztatottsággal; a kontinentális államokban kevésbé, az új tagállamokban, ahol az idősek foglalkoztatottsága szignifikánsan alacsonyabb (lásd a 2.2.2. pontban), sokkal inkább. Hasonlóak érvényesek a munkapiaci tapasztalat hatására *(2.12c ábra),*[37] csak itt a hatás előjele ellentétes: plusz egy év a munkapiacon nagyobb heti munkaidővel jár, s ez a hatás az új tagállamok körében valamelyest magasabb (csaknem 1 óra vs. ¾ óra), bár a foglalkoztatottság szinte teljesen el is emészti.

PLUSZ EGY ÉLETÉV KEVESEBB, PLUSZ EGY ÉV MUNKAPIACI TAPASZTALAT TÖBB MUNKAÓRÁVAL JÁR EGYÜTT; EZEK A HATÁSOK AZ ÚJ TAGÁLLAMOKBAN SZISZTEMATIKUSAN NAGYOBBAK.

A középiskolának megfelelő iskolai végzettségűek többet dolgoznak átlagosan, mint a legfeljebb általános iskolát végzettek, s ez a különbség a régi tagállamok körében jóval magasabb: 1,7 óra, míg az újakban mindössze 0,6 óra *(2.12d ábra).* A foglalkoztatottak körében a hatás általában nem érvényesül (szignifikánsan 0). Szlovákia után Magyarországon a második legnagyobb az alacsony végzettségűek (középiskolai végzettséggel nem rendelkezők) és a középiskolai végzettségűek közötti munkaórabeli különbség. Szlovákiában azonban a foglalkoztatottak körében eltűnik az óriási különbség (vagyis az a foglalkoztatottsági esélyek különbségéből fakadt), ellenben Magyarországon a foglalkoztatottak között ugyanúgy fennáll. Vagyis hazánkban a középiskolai végzettségűek nagyobb valószínűséggel (ahogy a 2.2.2. pontban láthattuk) átlagosan hosszabb munkaidejű (és esetleg magasabb keresetű) állásokban tudnak helyezkedni, Szlovákiában bár nagyobb eséllyel helyezkednek el, de munkaidő szempontjából jelentősen nem különböző állásokban. Hasonló sorrendet, csak nagyobb hatásokat kapunk a felsőfokú végzettségűek és a középiskolai végzettséggel nem rendelkezők közötti hatásra *(2.12e ábra),* s ez a sorrend is meglehetősen hasonlít a felsőfokú végzettség foglalkoztatottsági valószínűségre gyakorolt hatásánál tapasztalthoz (lásd a 2.2.2. pontban). Ez arról árulkodik, hogy a legtöbb országban (kivéve Magyarországot, Németországot és kevésbé még néhány országot) a munkaórákban mutatkozó különbséget a foglalkoztatottságbeli különbség adja.

AZ ISKOLAI VÉGZETTSÉG SZERINTI MUNKAÓRA-KÜLÖNBSÉGEKET NAGYRÉSZT VALÓSZÍNŰLEG A FOGLALKOZTATOTTSÁGI ESÉLYBŐL FAKADÓ KÜLÖNBSÉGEK ADJÁK.

Mindez azt jelenti, hogy egyéni szinten a munkavállalás inkább bináris döntés (mind a munkavállaló, mind pedig a munkaadó oldaláról), és Európában általában kevésbé elterjedtek (akár lehetőség, akár kihasználtság szempontjából) a részmunkaidős állások. Vagyis a munkaintenzitást vizsgálni inkább háztartási szinten érdemes (ahogy az előző alfejezetben tettük), mert úgy tűnik, hogy csak háztartási szinten tudnak optimalizálni az egyének. Ez az optimalizálás azonban, hipotézisünk szerint, egyéni szinten is hagy lenyomatot: az egyének munkavállalásai döntésük meghozásakor figyelembe veszik a háztartásuk típusát, azaz ennek is lesz hatása a munkaórák számára *(2.13. ábra)*.

A MUNKAVÁLLALÁS INKÁBB HÁZTARTÁSI, MINT EGYÉNI SZINTŰ DÖNTÉS.

[36] Az általunk vizsgált 24 ország között nem találunk igazán jó példát; a legkisebb különbséget a *2.12a ábra* szerint Portugália mutatja.

[37] A skandináv és az angolszász államokról nincs munkapiaci tapasztalatra vonatkozó adatunk.

2.13. ábra: A munkaórahányad különbségei háztartástípus szerint az Európai Unióban

a) Különbségek az egyszemélyes háztartásokhoz viszonyítva

b) Nemek közti különbség adott háztartástípus esetén az egyszemélyes háztartásokhoz viszonyítva

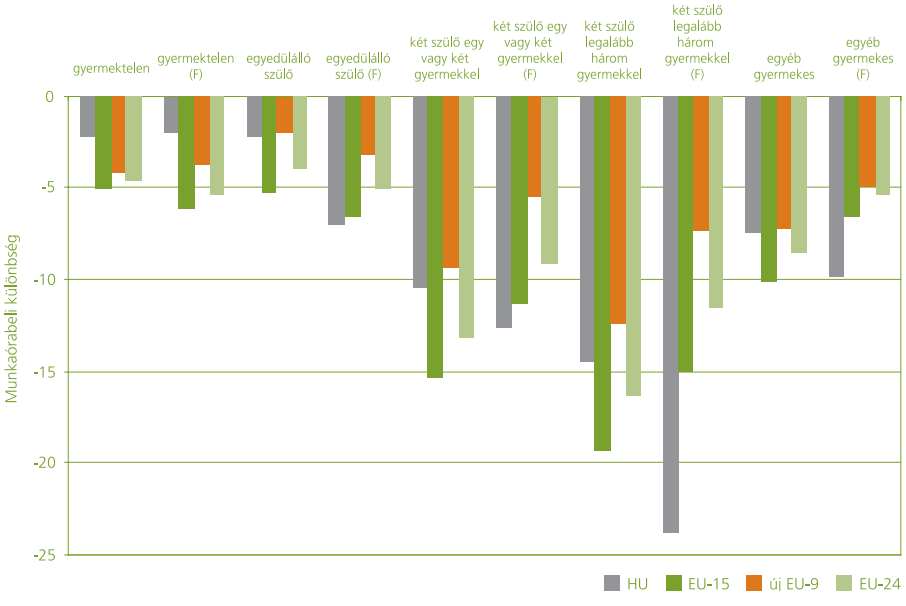

Forrás: saját számítások az EU-SILC (2005) alapján.

Megjegyzések: Az ábrák a parciális hatásokat mutatják súlyozatlan lineáris regressziós modellben az egyedül élőkhöz mint refereciacsoporthoz viszonyítva. Az első oszlopcsoport mindig a teljes munkaképes korú (15–64 éves) lakosság körében futtatott regressziók eredményeit jelöli, míg a második (F) oszlopcsoport pedig csak a foglalkoztatottak körében futtatottakét.

A *2.13a ábra* szerint Magyarország az új tagállamok átlagához képest kvalitatíve is máshogy viselkedik, inkább a régi tagországok átlagához hasonlít: a gyermekes családokban élők 3–11 órával kevesebbet dolgoznak átlagban, mint az egyszemélyes háztartásban élők. A régi tagországokban ez az érték csupán 2 óra körül van, míg az új tagállamok átlagában még enyhén pozitív is. Ám a *2.13b ábra* megmutatja, hogy e különbségek nagy részéért valószínűleg a nők alacsony munkaóráinak száma felelős, úgy hazánkban, mint az új és a régi tagállamok átlagában. Vagyis a gyermekes családok (munkaórában mért) alacsonyabb egyéni „munkaintenzitása" a nők átlagosan rövidebb munkaidejével, magasabb otthonmaradási arányával függhet össze, s ez még a foglalkoztatottak körére szűkítve is látványos.

A GYERMEKES CSALÁDOKBAN A MUNKAÓRÁK ALACSONYABB ÁTLAGOS SZÁMA A GYERMEKET NEVELŐ NŐK ALACSONYABB FORMÁLIS FOGLALKOZTATOTTSÁGÁNAK TULAJDONÍTHATÓ.

Bár eredményeink fontos összefüggésekre mutathatnak rá, az értelmezés során – a 2.2.2. pont becslési eredményeihez hasonlóan – óvatosnak kell lennünk. Az áttekintett hatások ugyanis – különböző endogenitási problémák miatt – nem ok-okozatiak, csak együttmozgásokat jelölnek.

AZ EGYÉNI MUNKAINTENZITÁSBAN A HATÁSOK NEM OK-OKOZATIAK, CSAK EGYÜTTMOZGÁSOK.

2.4. Iskolázottság és munkapiac

A bizonyos szempontból egyensúlyinak tekinthető változók (foglalkoztatottság, ledolgozott munkaórák száma) vizsgálata után ebben az alfejezetben a munkaképes korú (15–64 éves) lakosság iskolázottságát elemezzük. Manapság gyakran emlegetik ezt a tényezőt úgy, mint ami a munkakeresletnek és a munkakínálatnak egyaránt gátja. Hiába akarják a vállalatok ugyanis bővíteni a munkavállalóik számát, ha nincs a piacon alkalmas (megfelelő képzettségű) munkaerő. Hasonlóképpen: ha például egy dolgozni akaró szakmunkás azt tapasztalja, hogy a végzettségével nem tud elhelyezkedni, akkor egy idő után már nem is keres állást. Az iskolázottság tehát nemcsak a foglalkoztatottság, hanem a foglalkoztat*hatóság* (a mi értelmezésünkben az aktivitás) esélyét is ronthatja, illetve javíthatja. A közgazdasági szakirodalom számos esetben rámutat arra, hogy a munkaerő-piaci egyenlőtlenségek mögött gyakran olyan tényezők rejlenek, mint az iskolázottságbeli különbségek, amelyek már jóval a munkapiacra lépést megelőzően előrevetítenek bizonyos termelékenységbeli különbségeket, amelyek aztán az aktivitás, a foglalkoztatottság valószínűségében, illetve a bérekben csapódnak le.[38] Az iskolázottság, illetve az iskolázottsági egyenlőtlenségek feltérképezése tehát különösen fontos következményekkel és feladatokkal járhat az oktatatási közpolitika számára.

A MUNKAPIACI EGYENLŐTLENSÉGEK MÁR AZ ISKOLÁBAN ELDŐLHETNEK.

Először néhány lehetséges iskolázottsági és oktatási egyenlőtlenségi mutatót tekintünk át az EU-SILC-ben szereplő 24 EU-tagországra, majd a közöttük fennálló, illetve a munkapiaci aggregátumokkal (aktivitási, foglalkoztatottsági és munkanélküliségi ráta) való összefüggéseket vizsgáljuk.

[38] A feketék és fehérek közötti egyenlőtlenségek példáján lásd ugyanerről Neal és Johnson (1996) tanulmányát.

2.4.1. Iskolázottság és iskolázottsági egyenlőtlenségek

Az iskolai évek átlagos száma a munkapiacon rosszabbul teljesítő országokban alacsonyabb.

Az iskolázottság országonkénti vizsgálatának legegyszerűbb mérőszáma az átlagos iskolai végzettség és az iskolában töltött évek átlagos száma. E kettőt jelen esetben nem tudjuk elválasztani egymástól, mert az EU-SILC-ben csak a legmagasabb befejezett iskolai végzettség áll rendelkezésünkre az OECD ISCED-97-es besorolása szerint.[39] (A besorolás kézikönyvét lásd OECD, 1999.) Ezért az adatokat a kézikönyv szerint átkódoltuk iskolai évekre, hogy vizsgálhassuk az országonkénti átlagokat *(2.14. ábra)*. A mutató nem túl informatív: a legrosszabbul teljesítő állam Portugália, az új tagállamok közül Szlovénia; a legmagasabb az iskolában töltött évek átlagos száma Németországban és az Egyesült Királyságban, az új tagállamok közül pedig Litvániában és Észtországban. A régi és az új tagállamok között ebben a dimenzióban nem figyelhető meg csoportosulás: a nagyság szerinti sorrendnek mind az első, mind pedig a második felében találhatók új tagállamok. A régi tagállamokon belül azonban érdekes a mintázat: a dél-európai államok, valamint a munkapiaci aggregátumok dimenziójában is a rosszabbul teljesítő kontinentális államok (Belgium, Luxemburg, Franciaország) találhatók az alacsonyabb átlagos iskolai évekkel rendelkező országok között, míg a skandináv, az angolszász és a jobb munkapiaci teljesítményt nyújtó kontinentális államok a magas átlagúak között. Magyarország a sorrend alsó felében található, a visegrádi négyek közül csupán Lengyelország társaságában. Úgy tűnik, ez a legegyszerűbb mutató is összhangban van a hipotézisünkkel: ahol alacsonyabb az iskolázottság, ott alacsonyabb a munkapiac teljesítménye is.

Az iskolai évek átlagos száma nem, de a szórása alkalmas egyenlőtlenségi mutató.

Az iskolai évek átlagos száma, bár országok közötti összehasonlításra alkalmas, egyenlőtlenségi mutatónak nem jó, mert az országon belüli egyenlőtlenségekre egyáltalán nem érzékeny. Ennek vizsgálatára a legegyszerűbb mutató az iskolai évek szórása, illetve (az átlagos iskolai évekhez viszonyított) relatív szórása *(2.14. ábra)*.

Ahol átlagosan magasabb végzettségűek az emberek, ott kisebb a végzettségbeli egyenlőtlenség.

Az ábráról leolvasható, hogy van valamiféle, közepesen erős negatív korreláció az iskolai évek átlaga és azok szórása között (korrelációs együttható: –0,55). Vagyis amely országokban magasabb az iskolai évek átlagos száma, ott kisebb azok szórása. Más szavakkal: ahol átlagban magasabb végzettségűek az emberek, ott kisebb a végzettségbeli egyenlőtlenség. A korreláció nem tűnik tökéletesen lineárisnak, két csoport mégis világosan elkülönül: az alacsony átlagú, magas szórású országok csoportja (az ábrán Portugáliától Ciprusig), valamint a magas átlagú, alacsony szórású országok csoportja (az ábrán Ausztriától Németországig).

Egy ország humán tőkéjének elemzésekor használatos más mutatókból – mint az alacsony végzettségűek, illetve a felsőfokú végzettségűek aránya – valamelyest lehet következtetni az iskolázottsági egyenlőtlenségekre is. Az alacsony végzettségűek alatt a magyar fogalomrendszerben az érettségivel nem rendelkezők csoportját értjük, a felsőfokú végzettségűek pedig a legalább főiskolai diplomát szerzettek csoportját jelöli. E két arányszámot egyszerre tekintve érdekes mintázatot látunk az országok között *(2.15. ábra)*.

[39] Valamint az, hogy az egyén jelenleg jár-e iskolába, és ha igen, milyen ISCED-97 besorolású képzésre.
Az iskolai évek száma esetünkben tehát nem árulkodik arról, hogy az egyén hány év alatt végezte el az adott képzettségi fokot, pusztán egyértelmű megfeleltetés aközött, hogy adott képzettségi fokozat az adott országban átlagosan hány év tanulással jár.
Az iskolai évek átlagos száma elvileg torzíthatja az iskolázottsági információkat akkor, ha az egyes országokban több ideig tart átlagosan az adott fokú képzés.

2.14. ábra: Az iskolai évek átlaga (év) és szórása az Európai Unióban országonként

Forrás: saját számítások az EU-SILC (2005) alapján.

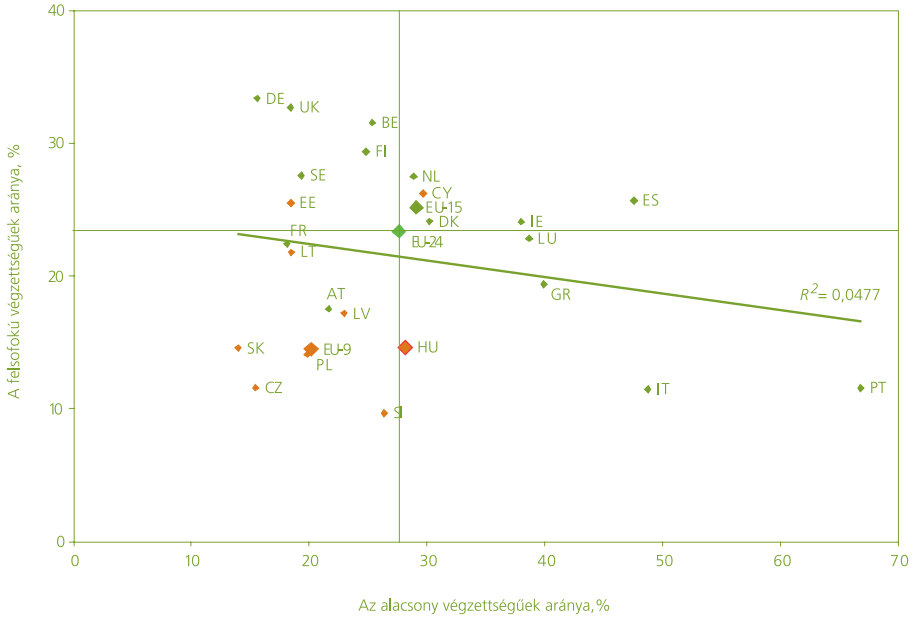

2.15. ábra: Az alacsony és a felsőfokú végzettségűek aránya a munkaképes korú lakosság körében az Európai Unióban országonként (%)

Forrás: saját számítások az EU-SILC (2005) alapján.

Megjegyzések: Az alacsony végzettségűek – magyar fogalmakkal élve körülbelül – az érettségivel nem rendelkezők, a felsőfokú végzettségűek pedig a főiskolai vagy egyetemi diplomával rendelkezők.

Az EU-24 átlagát tekintve referenciapontnak az országoknak négy markáns csoportját különböztethetjük meg: azokét az országokét, ahol mind az alacsony végzettségűek aránya, mind pedig a felsőfokú végzettségűeké az EU-24 átlaga körül van (Ciprus, Dánia és Hollandia); azokét, ahol az alacsony végzettségűek aránya jelentősen magasabb (dél-európai országok, valamint Írország és Luxemburg); azokét, ahol az átlagnál kisebb az alacsony végzettségűek aránya és magasabb

a felsőfokú végzettségűeké (Belgium, Egyesült Királyság, Észtország, Finnország, Franciaország, Németország, Svédország); valamint azokét, ahol bár kisebb az alacsony végzettségűek aránya, de a felsőfokú végzettségűeké is az (az új tagállamok többsége és Ausztria). Magyarországot az alacsony végzettségűek átlagos aránya, de a felsőfokú végzettségűek átlagnál kisebb aránya jellemzi. Az új tagállamokban tehát tipikusan a középfokú végzettségűek aránya magas, ami azt sugallhatja, hogy ezekben az országokban relatíve alacsonyak az iskolai végzettségbeli egyenlőtlenségek. Ezt alátámasztja, hogy az új tagállamokban (és ott, ahol magas a felsőfokú végzettségűek és kicsi az alacsony végzettségűek aránya) tipikusan alacsony az (ISCED-97 szerinti) iskolai végzettség szórása (Tárki–UniCredit, 2008, F2.6. ábra.)

AZ EMBERI TŐKE GINI-EGYÜTTHATÓJA ALKALMAS EGYENLŐTLENSÉGI MUTATÓ.

Visszatérve az iskolaév alapú mutatókhoz: Castello és Domenech (2002) alapján a 15–64 évesek körében definiáljuk az emberi tőke Gini-együtthatóját mint az országon belüli iskolázottsági egyenlőtlenségek mérőszámát. A szokásos jövedelmi Gini-együtthatóhoz hasonlóan: minél inkább a 0 közelében van a mutató értéke, annál kisebbek az egyenlőtlenségek egy országban; a lehetséges legnagyobb értéke pedig 1, és a tökéletes egyenlőtlenségeket jelöli (vagyis az adott országban az iskolai évek összességét egyetlen ember végezte el). Ismét átkódolva a rendelkezésünkre álló iskolai végzettségeket iskolai évekre, az emberi tőkére a *2.16. ábra* szerinti Gini-együtthatókat kapjuk.

2.16. ábra: Az emberi tőke Gini-együtthatói a munkaképes korú lakosság körében az Európai Unióban országonként

Forrás: saját számítások az EU-SILC (2005) alapján.

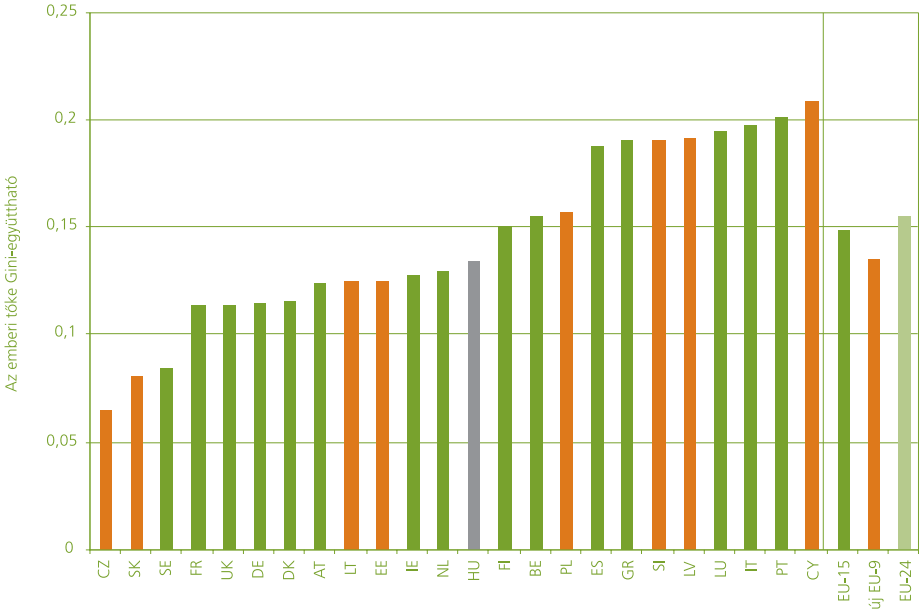

AZ ISKOLÁZOTTSÁGI EGYENLŐTLENSÉGEK SZEMPONTJÁBÓL AZ ÚJ ÉS A RÉGI TAGÁLLAMOK IS NAGYON HETEROGÉNEK.

Csak a dél-európai országokat látjuk a magasabb Gini-együtthatójú országok között csoportosulni, a többi régi tagállam, illetve az új tagállamok is heterogén képet mutatnak. Látható továbbá, hogy az új tagállamok körében az egyenlőtlenség átlagban valamelyest alacsonyabb, mint a régi tagállamok körében (Gini-együtthatók: 0,136, illetve 0,149). Magyarország a mezőny közepén helyezkedik el, az új tagállamok átlagos Gini-együtthatója körül.

Az iskolázottság eddig tárgyalt egyenlőtlenségi mutatói egy irányba mutatnak, többük között szoros kapcsolat van. A *2.1. táblázat*ban közölt korrelációs mátrix számszerűen mutatja a kapcsolatok szorosságát:

2.1. táblázat: Korrelációs mátrix az iskolázottsági mutatók között

Forrás: saját számítások az EU-SILC (2005) alapján.

Iskolázottsági mutatók	Az iskolai évek átlaga	Az iskolai évek szórása	Az alacsony végzettségűek aránya	A felsőfokú végzettségűek aránya
Az iskolai évek szórása	–0,55			
Az alacsony végzettségűek aránya	–0,71	0,45		
A felsőfokú végzettségűek aránya	0,54	–0,03	–0,25	
Az emberi tőke Gini-együtthatója	–0,65	0,93	0,69	–0,19

A felsőfokú végzettségűek arányával való összefüggéseken kívül a kapcsolatok többsége közepesen erős. Ezek szerint azokban az országokban, ahol magasabb az iskolai évek átlaga, kisebb az iskolai évek szórása; ahol magasabb az alacsony végzettségűek aránya, ott alacsonyabb az iskolai évek átlagos száma, és magasabb ezek szórása; valamint ahol magasabb az emberi tőke Gini-együtthatója, ott kisebb az iskolai évek átlagos száma, és magasabb az alacsony végzettségűek aránya. A két, szigorú értelemben vett egyenlőtlenségi mutató: az iskolai évek szórása és a Gini-együttható nagymértékben (szinte tökéletesen) együtt mozog (korrelációs együttható: 0,93).

AZ EGYENLŐTLENSÉGI MUTATÓK KÖZÖTT SZOROS KAPCSOLAT VAN.

2.4.2. Iskolázottsági egyenlőtlenségek és munkaerő-piaci jellemzők

Az iskolázottsági mutatók egymás közötti kapcsolatainak vizsgálata után nézzük meg, hogy létezik-e kapcsolat e mutatók és a munkaerő-piaci aggregátumok (aktivitás, foglalkoztatottság, munkanélküliség) között. A szakirodalomban is gyakran olvasható, hogy a munkapiaci egyenlőtlenségekért nagy részben felelősek az iskolázottsági különbségek. Bár a szakirodalom nem feltétlenül a kvantitatív iskolázottsági különbségekre gyanakszik, hanem inkább a kvalitatívakra (mint pl. az oktatás minősége, iskolai környezet, bővebben lásd pl. Neal és Johnson, 1996), a kvantitatíve mérhető és az EU-SILC-ből rendelkezésünkre álló adatok (iskolai végzettség, az iskolai évek száma) között is felfedezhető gyenge vagy közepesen erős összefüggés aggregált szinten.

GYENGÉN-KÖZEPESEN ERŐS ÖSSZEFÜGGÉS AZ ISKOLÁZOTTSÁG ÉS A MUNKAPIACI AGGREGÁTUMOK KÖZÖTT.

2.2. táblázat: A munkapiaci aggregátumok és az iskolázottsági mutatók korrelációs mátrixa

Mutató	Az iskolai évek átlagos száma	Az iskolai évek szórása	Az alacsony végzettségűek aránya	A felsőfokú végzettségűek aránya	Az emberi tőke Gini-együtthatója
Aktivitási ráta (EU-SILC)	0,29	–0,38	–0,08	0,32	–0,38
Aktivitási ráta (Eurostat)	0,34	–0,29	–0,14	0,49	–0,34
Foglalkoztatottsági ráta (EU-SILC)	0,26	–0,32	–0,02	0,36	–0,31
Foglalkoztatottsági ráta (Eurostat)	0,28	–0,20	0,00	0,48	–0,21
Munkanélküliségi ráta (EU-SILC)	–0,01	0,00	–0,15	–0,28	–0,05
Munkanélküliségi ráta (Eurostat)	–0,04	–0,05	–0,26	–0,26	–0,12

Forrás: saját számítások az EU-SILC (2005) alapján.

Megjegyzés: Mind az EU-SILC-ből számolt, mind pedig az Eurostatról letöltött munkapiaci aggregátumokkal vett korrelációs együtthatókat közöljük.

A FOGLALKOZTATOTTSÁGGAL AZ ISKOLAI VÉGZETTSÉG ÉS AZ EGYENLŐTLENSÉGI MUTATÓK IS KORRELÁLNAK.

A *2.2. táblázat*ból kitűnik, hogy az iskolai évek magasabb átlagos száma, illetve a felsőfokú végzettségűek nagyobb aránya magasabb aktivitási és foglalkoztatottsági rátával jár együtt, míg az alacsony végzettségűek magasabb aránya valamelyest kisebb aktivitási rátával párosul, ami a munkanélküliségben csapódik le. Ez azt jelezheti, hogy az alacsony végzettségű munkanélküliek kivonulnak a munkaerőpiacról! A felsőfokú végzettségűek relatív száma pedig nagyságrendileg ugyanannyival kisebb munkanélküliségi aránnyal párosul, mint az alacsony végzettségűek magasabb aránya. A szórás és a Gini-együttható, mint egyenlőtlenségi mutatók, a munkanélküliséggel nem, csak az aktivitással, illetve a foglalkoztatottsággal állnak szorosabb kapcsolatban.

Az előbbi összefüggéseket bemutató ábrák közül azokat közöljük *(2.17. ábra),* amelyek a szorosabb kapcsolat mellett az országok valamiféle csoportosulását is jelzik.

A 2.17a ábra tanúsága szerint az új tagállamok többségében az EU-átlagnál magasabb a munkanélküliség, valamint relatíve kevesebb a felsőfokú és az alacsony végzettségűek aránya. A dél-európia államok viszonylag homogénebb csoportjában meglehetősen magas az alacsony végzettségűek és alacsony a felsőfokú végzettségűek aránya, míg a munkanélküliség átlagos. Hollandia, valamint a skandináv és angolszász országok körében az átlagos munkanélküliség mellett magas a felsőfokú végzettségűek aránya. A kontinentális országok helyzete közel sem ennyire egységes.

ÚJ TAGÁLLAMOK: ALACSONY FOGLALKOZTATOTTSÁG – ALACSONY ISKOLÁZOTTSÁGI EGYENLŐTLENSÉGEK.

Az iskolázottsági egyenlőtlenségek és a foglalkoztatottság viszonylatában *(2.17b ábra)* az új tagállamok jó része ismét viszonylag homogén csoportot alkot: az alacsony iskolázottsági egyenlőtlenségek mellett alacsony a foglalkoztatottsági ráta. Ez azonban nem örömteli. Ahogy már korábban következtettünk: ezekben az országokban rendkívül magas a középfokú végzettségűek aránya, ami

ezzel együtt arra utal, hogy a Magyarországhoz hasonló országokban a középfokú végzettségűek között is relatíve alacsony a foglalkoztatottság,[40] nem csak az alacsony végzettségűek között.[41]

A foglalkoztatottsági és iskolázottsági egyenlőtlenségi ábrákon még két homogénebb csoportot látunk: a mediterrán országokat (kivéve Portugália, ahol az EU átlagánál magasabb foglalkoztatottság rendkívül magas egyenlőtlenségekkel párosul), ahol az átlagosnál alacsonyabb a foglalkoztatási ráta, de magasabbak az iskolázottsági egyenlőtlenségek; valamint a jól teljesítő skandináv, angolszász és kontinentális államok csoportját (Ausztria, Finnország, Egyesült Királyság, Hollandia, Svédország és Dánia), ahol a régi tagállamok átlagát meghatározva magas a foglalkoztatottság és mérsékeltek az iskolázottsági egyenlőtlenségek. Meg kell jegyezni azonban, hogy e fejlett államok esetén az „alacsony" iskolázottsági egyenlőtlenség magasabbat jelent, mint a mi térségünkben mért érték (ezt jól mutatja, hogy az EU-15 átlaga meghaladja az új tagállamokét).

MEDITERRÁN ORSZÁGOK: ALACSONY FOGLALKOZTATOTTSÁG – MAGAS ISKOLÁZOTTSÁGI EGYENLŐTLENSÉGEK; FEJLETT ORSZÁGOK: MAGAS FOGLALKOZTATOTTSÁG – ALACSONY ISKOLÁZOTTSÁGI EGYENLŐTLENSÉGEK.

[40] Felmerülhet, hogy a középfokú végzettségűek foglalkoztatottsága azért alacsony relatíve ezekben a országokban, mert a rendszerváltozások után a magas humán tőkével (iskolai végzettséggel) rendelkező emberek elkezdték kiszorítani az alacsony, illetve a középfokú végzettségűeket. Kertesi és Köllő (2006) szerint azonban – legalábbis Magyarországon – ezt nem támasztják alá adatok. Igaz, hogy a korábban középfokú végzettséget igénylő foglalkozásokban ma már egyre inkább diplomások dolgoznak, a középfokúak azonban szintén kiszorítják a náluk alacsonyabb végzettségűeket, ezért az ő foglalkoztatottsági esélyeikben nem látszik a kiszorítás negatív hatása.

[41] Magyarország helyzete csalós az ábrákon – az EU-SILC-adatok az aktivitásban és a foglalkoztatottságban felülbecslik az Eurostat statisztikáit; ebből adódik az EU-átlaghoz közeli foglalkoztatottsági ráta.

2.17. ábra: Foglalkoztatottság, munkanélküliség és iskolázottság

a) Iskolai végzettség és munkanélküliség

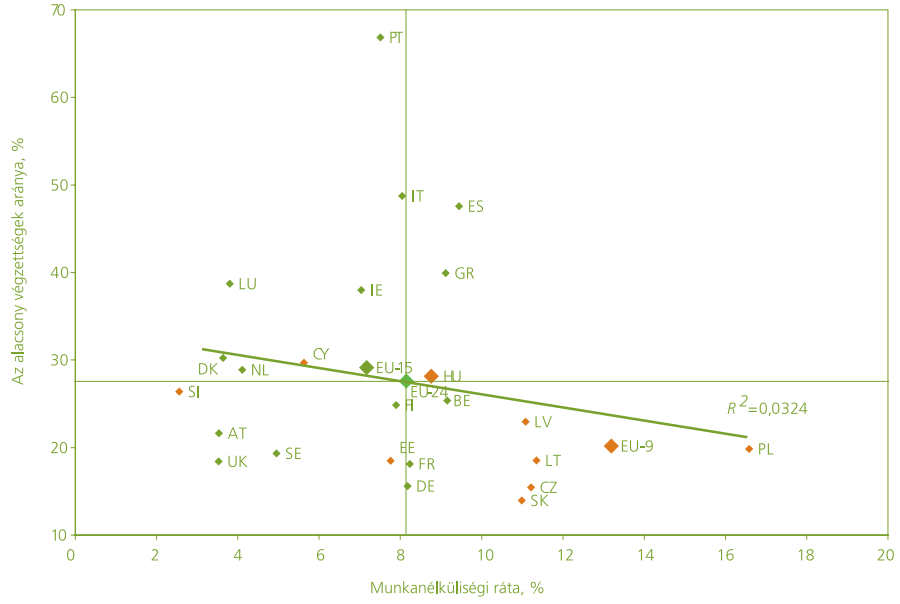

b) Iskolázottsági egyenlőtlenség és foglalkoztatottság

Forrás: saját számítások az EU-SILC (2005) alapján.

Megjegyzés: A 2.17b ábrán Dánia adatpontját nem látjuk, hiszen a foglalkoztatottsági EU-SILC-adatai valószínűtlenül magasnak tűnnek.

3. A JÖVEDELMEK ELOSZLÁSA

3.1. Bevezetés

CÉLUNK AZ EU-TAGÁLLAMOK KÖZÖTT A JÖVEDELMI EGYENLŐTLENSÉG ÉS A SZEGÉNYSÉG TEKINTETÉBEN MEGLEVŐ KÜLÖNBSÉGEK BEMUTATÁSA, VALAMINT AZ ÉLETKOR, AZ ISKOLÁZOTTSÁG ÉS A FOGLALKOZTATOTTSÁG HATÁSÁNAK FELTÉRKÉPEZÉSE AZ EGYENLŐTLENSÉGEK ALAKÍTÁSÁBAN ÉS VÁLTOZÁSÁBAN.

A fejezetben először a jövedelmi egyenlőtlenség és a szegénység szempontjából hasonlítjuk össze az európai országokat a 2005-ös EU-SILC-vizsgálat adatai alapján (3.2. és 3.3. alfejezet). Az elemzés célja a jövedelmi egyenlőtlenség és a szegénység tekintetében az EU-tagállamok közötti különbségek megmutatása. Vizsgáljuk a mintavételi hibának a szerepét, valamint az ekvivalenciaskála és az egyenlőtlenségi index megválasztásának hatását az eredményeinkre.

Ezután az életkornak, az iskolázottságnak és a foglalkoztatottságnak az egyenlőtlenségek alakításában és változásában betöltött szerepét vizsgáljuk az egyenlőtlenségek szintjének, valamint az egyenlőtlenségek változásának a tényezőkre bontásával (3.4. és 3.5. alfejezet). A dekompozíciós elemzés célja, hogy összehasonlítsuk az életkor, az iskolázottság és a foglalkoztatás hatását az európai országok között.

3.2. A jövedelmi egyenlőtlenségek és a szegénység jellemzése: adatok és módszerek

Az Európai Tanács 2001. decemberi, laekeni ülésén elfogadták azt az indikátorrendszert,[42] amit a társadalmi kirekesztési folyamatok monitorozására dolgoztak ki az Európai Bizottság megbízásából Atkinson és szerzőtársai (2002).

ELEMZÉSÜNKBEN A LAEKENI INDIKÁTOR-RENDSZER MÓDSZERTANI FELTEVÉSEIT KÖVETJÜK.

Az EU-tagországok egyenlőtlenségi és szegénységi viszonyainak bemutatásához a laekeni indikátorrendszerből indulunk ki. A jövedelemeloszlás empirikus vizsgálatakor a kutatónak több módszertani döntést kell hoznia. Az egyik döntés a háztartási jövedelmek definíciójának kérdése. Ebben az esetben azt kell eldönteni például, hogy a háztartások rendelkezésére álló jövedelmek eloszlását elemezzük vagy az adózás előtti bruttó jövedelmekét, illetve azt, hogy havi vagy éves jövedelmek eloszlását vizsgáljuk. A kutatónak azt is el kell döntenie, hogy hogyan számítja ki a háztartási jövedelemből az egyének jólétét jellemző mérőszámot: az egy főre jutó háztartási jövedelmet tekinti, vagy valamilyen ekvivalenciaskála segítségével teszi összehasonlíthatóvá a különböző összetételű háztartásokban élők jólétét. A harmadik döntés pedig a jövedelmek eloszlásának jellemzésére használt egyenlőtlenségi és szegénységi indexek kiválasztására vonatkozik. Elemzésünkben a laekeni indikátorrendszer módszertani feltevéseit követjük.

[42] Lásd a keretes írást a 2.3.2. alfejezetben, kötetünk 64–65. oldalán.

AZ EGYENLŐTLENSÉG MÉRÉSÉRE A GINI-EGYÜTTHATÓT, A SZEGÉNYSÉG MÉRÉSÉRE A SZEGÉNYSÉGI RÁTÁT HASZNÁLJUK.

Az elemzésben alkalmazott jövedelemfogalom – csakúgy, mint a laekeni indikátorok esetében – a háztartások éves rendelkezésre álló jövedelme. Ebből az egyenlőtlenségi és szegénységi vizsgálatokban ún. ekvivalenciaskálák segítségével számítanak az egyének jövedelmi helyzetét kifejező indikátort. Az ekvivalenciaskálák kifejezik a háztartási fogyasztásban meglevő méretgazdaságosság és a háztartástagok eltérő szükségleteinek hatását. Mivel az ekvivalenciaskálák meghatározása számos empirikus nehézséget vet fel, ezért a gyakorlatban a kutatók általában valamilyen széles körben elfogadott skálát használnak, mint például az OECD által javasolt skálák. Jelen esetben a laekeni indikátorokhoz is használt OECD II-es skálát használjuk. Ebben az első felnőtt háztartástag egy fogyasztási egység, a további felnőttek 0,5-es súllyal kerülnek beszámításra. A gyermekek 0,3 fogyasztási egységnek számítanak. A skála minden háztartás esetében megmondja, hogy az hány fogyasztási egységnek felel meg. A háztartási jövedelmet a fogyasztási egységek számával elosztva kapjuk meg az ún. ekvivalens jövedelmet. Az így számított jövedelemértéket minden háztartástaghoz hozzárendeltük. Az alább közölt egyenlőtlenségi és szegénységi becslések ezeknek a jövedelemértékeknek az alapján készültek.

A laekeni indikátorrendszer két mérőszámot is tartalmaz a háztartási jövedelmek egyenlőtlenségeinek mérésére: egyrészt a felső és alsó jövedelmi ötöd átlagjövedelmeinek arányát (S80/S20 mutató), másrészt a háztartási jövedelmek eloszlásának Gini-együtthatóját[43]. A Gini-együttható nulla és egy közötti értékeket vehet fel. Nulla az együttható értéke, ha az adott társadalomban mindenki ugyanakkora jövedelemmel rendelkezik. Minél nagyobb az egyenlőtlenség egy társadalomban, annál nagyobb a Gini-együttható értéke is; a maximális egy értéket pedig akkor veszi fel, ha minden jövedelem egy ember kezében összpontosul. A szegénység esetében a laekeni mutatócsoport legfontosabb mutatója a szegénységi ráta, mely a laekeni definíció szerint azon egyének arányát mutatja, akiknek ekvivalens jövedelme a mediánjövedelem 60 százalékát nem éri el.

A vizsgálatban használt jövedelemfogalom tehát a háztartások éves rendelkezésre álló (nettó) jövedelme, amely tartalmaz minden pénzbeli szociális transzfert, és amelyből a közvetlen adókat (társadalombiztosítási járulék, jövedelemadó) levonták. A vizsgálat jövedelemadatai a 2004-es évre vonatkoznak (a 2005-ös EU-SILC referenciaéve 2004), kivéve Írországot, ahol a kérdezést megelőző tizenkét hónapra vonatkoztak a jövedelemkérdések.[44]

A becslések mintavételi hibája. Ahhoz, hogy szociálpolitikai szempontból értékelhessük az egyenlőtlenségi és szegénységi vizsgálatok eredményeit, figyelembe kell venni azt is, hogy ezeket az információkat a háztartások mintáján becsültük. A becslések tehát nem a háztartások teljes körének felmérésével készültek, és bár a mintavételnél törekedtek arra, hogy az megfelelően reprezentálja a teljes sokaságot, a mintavételi hibát mindenképpen figyelembe kell venni. A mintavételi hiba figyelembevétele fontos akkor is, amikor különböző országok egyenlőtlenségi, illetve szegénységi indikátorait összehasonlítjuk, illetve akkor is, amikor egy adott ország egyenlőtlenségi és szegénységi indexeinek időbeli változását

[43] $\text{Gini} = (1/2n((n-1))\Sigma_{i=1,\ldots,n}\Sigma_{j=1,\ldots,n}|y_i - y_j|$, ahol y_i az i egyén jövedelme, n pedig a sokaság létszáma.

[44] A nullánál kisebb jövedelemértékeket az elemzésben nem vettük figyelembe. Ilyen értékek azért fordulhatnak elő, mert az önfoglalkoztatásból származó jövedelmeket nettó profitként definiálta a vizsgálat. A kiugróan magas vagy alacsony jövedelemértékek problémájának kezelésére az eloszlás alján és tetején is újrakódoltuk a kiugró értékeket. Minden országban a 0,1-es percentilisnél kisebb és a 99,95-ös percentilisnél magasabb jövedelmeket a megfelelő percentilis értékével helyettesítettük.

kísérjük figyelemmel. A becslések sztenderd hibájának és a becslés konfidenciaintervallumán ak számítása lehetséges elméleti úton levezetett összefüggések alapján, vagy olyan szimulációs módszerek segítségével, mint a bootstrap. Jelen esetben ez utóbbi módszert választjuk, és a Gini-együttható esetében a bootstrap-módszerrel kapott konfidenciaintervall umokat is közöljük. A bootstrap olyan eljárás, amelynek során a minta adataiból vesznek újabb mintákat visszatevéses módszerrel. A vizsgált statisztikának az így kapott mintákban tapasztalható eloszlása bizonyos feltevések mellett jó becslése az adott statisztika mintavételi eloszlásának, így felhasználható a becslés sztenderd hibájának és a konfidenciaintervallum meghatározásához.

3.3. Jövedelmi egyenlőtlenségek és szegénység: eredmények

3.3.1. Jövedelmi egyenlőtlenségek

A Gini-index alapján mutatjuk be a jövedelmi egyenlőtlenségek országok közötti különbségeit és az egyenlőtlenségeknek az ezredforduló óta bekövetkezett változásait.[45]

Az országok rangsora a Gini-index alapján és az egyenlőtlenségek változása

AZ EU-BAN EGYÉRTELMŰEN PORTUGÁLIÁBAN LEGMAGASABB AZ EGYENLŐTLENSÉG MÉRTÉKE. EURÓPAI MÉRCÉVEL MAGAS EGYENLŐTLENSÉGET TALÁLUNK A BALTI ÁLLAMOKBAN, VALAMINT A DÉL-EURÓPAI ÉS AZ ANGOLSZÁSZ ORSZÁGOKBAN.

A *3.1. ábra* mutatja az országok rangsorát a Gini-index alapján és a Gini-indexek 95 százalékos konfidenciaintervallumait. Egyértelműen Portugáliában legmagasabb az egyenlőtlenség mértéke, a Gini-index értéke 41 százalék. Az egyenlőtlenségi rangsor második csoportját új tagországok, Litvánia, Lettország és Lengyelország alkotják, 35–36 százalékos Gini-indexszel. A relatíve magas egyenlőtlenséggel jellemezhető országok harmadik csoportjában a dél-európai országokat (Spanyolország, Görögország és Olaszország), az angolszász országokat (Egyesült Királyság és Írország) és új tagországként Észtországot találjuk. Ezekben az országokban 30 százalék feletti, de 35 százalék alatti Gini-indexeket mértünk. Tehát a négy dél-európai országot, a három balti államot és Lengyelországot, valamint az angolszász országokat jellemzi magas egyenlőtlenség az EU-ban.

SVÉDORSZÁGBAN, DÁNIÁBAN ÉS SZLOVÉNIÁBAN A LEGALACSONYABB AZ EGYENLŐTLENSÉG MÉRTÉKE.

A Gini-index szerinti egyenlőtlenségi országrangsor másik végén Svédország, Dánia és Szlovénia található 25 százalék alatti Gini-index értékkel. Számos ország az imént tárgyalt alacsony és magas egyenlőtlenségekkel jellemezhető országcsoportok között helyezkedik el, 25 és 30 százalék közötti Gini-index értékkel. Ezek között az országok között nehéz további csoportokat elkülöníteni, mert sokszor kicsik az egyenlőtlenségi indexek közötti különbségek, a becslések konfidenciaintervallumai

[45] Vizsgáltuk az egyenlőtlenségekkel kapcsolatos eredményeknek a módszertani feltevésekre való érzékenységét is. Ennek során a kapott országrangsort más egyenlőtlenségi indexek alapján, illetve más ekvivalenciaskálával kapott rangsorokkal hasonlítottuk össze (Tárki–UniCredit, 2008, 3.3.4. pont).

átfednek. A csoportban alacsonyabb egyenlőtlenséget mutat Finnország és Hollandia, magasabbat Magyarország, Csehország és Ciprus.

3.1. ábra: Gini-indexek és 95%-os bootstrap-konfidenciaintervallumok az Európai Unióban országonként (%)

Forrás: saját számítások az EU-SILC (2005) alapján.

Megjegyzés: A konfidenciaintervallumokat 1000 bootstrap-minta alapján számítottuk.

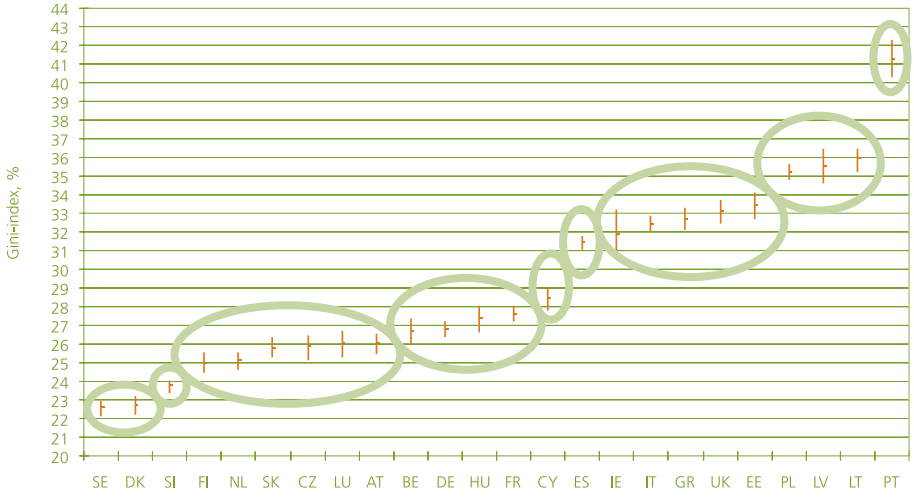

Mivel a magas egyenlőtlenségekkel jellemezhető országok inkább alacsony jövedelmű feltörekvő (balti államok és Lengyelország) és dél-európai (Portugália, Görögország) országok, míg az alacsony egyenlőtlenségekkel rendelkező országok magas jövedelműek (északi országok és Luxemburg), nem meglepő, hogy a jövedelemszint és az egyenlőtlenségek mértéke között negatív irányú kapcsolatot látunk, ahogyan azt a *3.2. ábra* is mutatja.

3.2. ábra: Egyenlőtlenségek és jövedelemszint, 2004

Megjegyzés: Az egy főre jutó GDP-adatok a NewCronos-adatbázisból származnak.

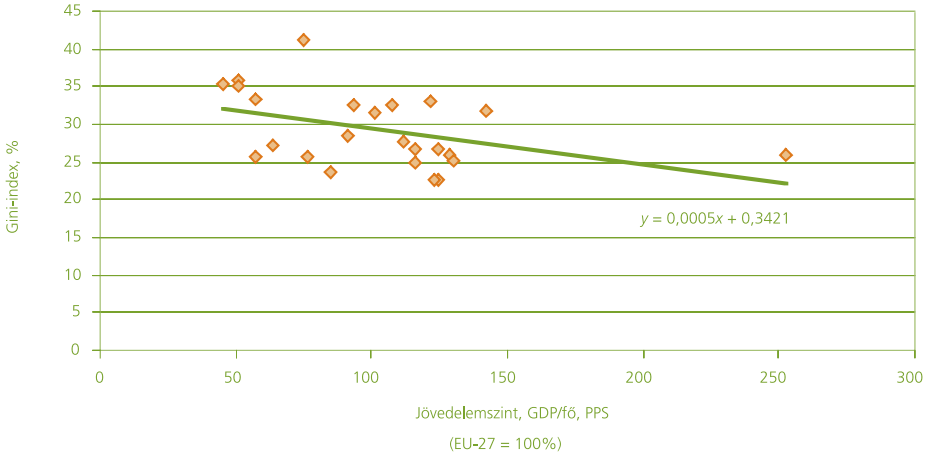

Amennyiben összehasonlítjuk a Gini-index 2004-es értékeit az évtized elejére jellemző értékekkel (lásd *3.3. ábra*), az egyenlőtlenségek 10 százalékot meghaladó mértékű növekedését látjuk Portugália, Olaszország, Lengyelország, Litvánia és Írország esetében. Más országokban, így az Egyesült Királyságban, Magyarországon, Lettországban, Szlovéniában, Ausztriában és Németországban az egyenlőtlenségek szintén növekedtek, bár kisebb mértékben. Svédország, Belgium,

2001 és 2004 között az egyenlőtlenség mértéke 10%-os vagy azt meghaladó mértékben növekedett Portugáliában, Olaszországban, Lengyelországban és Írországban.

Luxemburg, Észtország, Spanyolország és Hollandia esetében az egyenlőtlenségek kismértékben (tíz százalék alatti mértékben) csökkentek. A fennmaradó országok esetében nem volt tényleges változás az egyenlőtlenségek mértékében (a változás mértéke 3 százalék alatti volt). Az országok rangsora némileg eltér 2001-ben a 2004-ben mérttől. Portugália az évtized elején is a legnagyobb mértékű egyenlőtlenséggel jellemezhető ország volt, de Lengyelország és Litvánia kisebb mértékű egyenlőtlenséget mutatott, mint Spanyolország, Görögország vagy Észtország. A legkevésbé egyenlőtlen országok ugyanazok voltak az évtized elején, mint 2004-ben, míg a közepes egyenlőtlenségű országok csoportjában kisebb eltérések tapasztalhatók az országok sorrendjében. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy mivel az évtized elejére vonatkozó adatok forrása nem az EU-SILC volt (az EU-15 országok esetében az ECHP[46], a többi ország esetében nemzeti adatforrások), így az eredmények értelmezésénél óvatosan kell eljárni.

3.3. ábra: A Gini-indexek az Európai Unióban országonként, 2001 és 2004 (%)

Megjegyzés: A 2001-re vonatkozó Gini-indexek forrása a NewCronos-adatbázis. Az országok a 2004-es Gini-index alapján vannak sorba rendezve. Szlovákia és Ciprus esetében nem állt rendelkezésre összehasonlító adat.

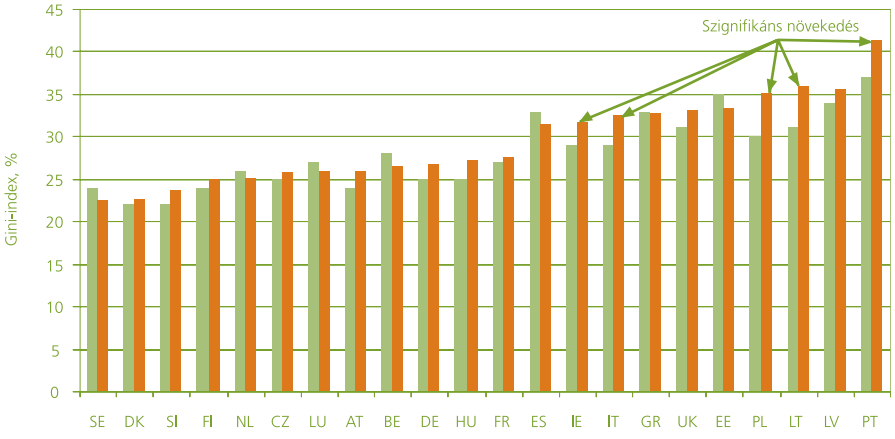

MIND AZ EGYENLŐTLENSÉGEK NÖVEKEDÉSÉT, MIND A CSÖKKENÉSÉT MUTATÓ ORSZÁGOK NAGYON KÜLÖNBÖZŐ PÁLYÁN MOZOGTAK NÖVEKEDÉSI ÉS FOGLALKOZTATÁSI SZEMPONTBÓL.

Megpróbáltunk kapcsolatot keresni az egyenlőtlenségek változása és az egyes országokban zajló gazdasági növekedési folyamatok között. A *3.1. táblázat* mutatja az egyenlőtlenségek változását a GDP és a foglalkoztatás változásának különböző kategóriáiban. A várakozásunk az volt, hogy azokban az országokban, ahol a gazdasági növekedés nem teremt új munkahelyeket, tehát nincs foglalkoztatásnövekedés, inkább találkozunk növekvő egyenlőtlenséggel, hiszen esetükben a növekedés forrása a növekvő termelékenység, ami sokszor vezet növekvő kereseti egyenlőtlenségekhez. Táblázatunk alapján nehéz konzisztens kapcsolatokat találni az EU-tagországok rövid távú növekedése és az egyenlőtlenségek alakulása között. Azok az országok, amelyekben az egyenlőtlenségek mértéke növekedett, nagyon különböző pályán mozogtak növekedési és foglalkoztatási szempontból. Portugáliában és Olaszországban a GDP növekedési üteme alacsony volt ezekben az években, és foglalkoztatás szempontjából Portugáliában csökkenés, míg Olaszországban kismértékű növekedés volt megfigyelhető, mégis mindkét országban növekedett az egyenlőtlenségek mértéke. Lengyelországban és Litvániában ugyanez volt a helyzet: hasonló volt a növekedés üteme, a foglalkoztatás eltérően alakult, ám ugyancsak növekedtek az egyenlőtlenségek. Azok az országok is különböző pályákat futottak be, ahol csökkentek az egyenlőtlenségek. Például Luxem-

[46] ECHP: Európai Háztartás Panel (European Community Household Panel).

burgban és Spanyolországban 10 és 15 százalék közötti volt a GDP növekedési üteme a vizsgált három év alatt, a foglalkoztatás az előbbi országban csökkent, az utóbbiban viszont növekedett, és mégis mindkét országban csökkent az egyenlőtlenségek mértéke.

GDP-növekedés, 2001–2004	A foglalkoztatási ráta változása, 2001–2004			
	Csökkenés (< –1%)	Kisebb mértékű csökkenés (–1% és 0 között)	**Kisebb növekedés (0 és +2% között)**	**Növekedés (> +2%)**
0–5%	Portugália *Hollandia*	Németország Dánia		Olaszország
5–10%	*Svédország*	Ausztria Finnország	*Belgium* Franciaország Egyesült Királyság	
10–15%	Lengyelország Izland	Cseh Köztársaság *Luxembourg*	Ciprus Szlovénia	*Spanyolország*
15% felett			Magyarország Szlovákia Írország	Lettország Litvánia *Észtország* Görögország

3.1. táblázat: Gazdasági növekedés, foglalkoztatás és az egyenlőtlenségek változása az Európai Unióban (%)

*Megjegyzések: A **narancsszínű betűvel** jelzett országokban a Gini-index a megjelölt időszakban több mint 10%-kal nőtt. A **zöld betűvel** jelzett országokban a Gini-index 3–10% közötti ütemben nőtt. A dőlt betűvel jelzett országokban a Gini-index 3%-nál nagyobb mértékben csökkent. A normál betűvel jelzett országokban nem történt szignifikáns változás az index értékében (a változás mértéke ± 3%).*

A GDP-növekedés és a foglalkoztatás adatai a NewCronos-adatbázisból származnak.

A jövedelmek eloszlása és szerkezete

A jövedelmek eloszlását mutatja az egyes európai tagországokban a *3.4. ábra*. Az ábrán az országok jövedelemeloszlását az egyes jövedelmi tizedek átlagjövedelmével ábrázoljuk. A jövedelemértékeket euróban, vásárlóerő-paritáson számítottuk, tehát országok közötti árszínvonalbeli különbségeket is figyelembe vevő, összehasonlítható értékeket jelentenek. Az országok sorrendje az átlagjövedelem szerinti sorrendet mutatja.

A *3.4. ábra* is mutatja, hogy az EU-tagországok között jelentős jövedelmi különbségek vannak, és az uniós polgárok közötti jövedelmi egyenlőtlenségek számottevő része az országok közötti jövedelmi különbségekből származik. Az EU tagországai közül Litvániában legalacsonyabb az életszínvonal, itt 5304 euró az ekvivalens jövedelem átlaga, míg a legmagasabb átlagos jövedelemszintet, 29 153 eurót, Luxemburgban mérték. A volt szocialista országok alkotják a legalacsonyabb átlagjövedelmű országok csoportját, 10 ezer euró alatti átlagjövedelemmel. Amint látható, a volt szocialista országok jövedelemeloszlásának legfelső tizede él átlagosan azon az életszínvonalon, amely a fejlett nyugat-európai országok (Franciaország, Németország) esetében a középosztályt jellemzi. Három dél-európai országban, Portugáliában, Görögországban és Spanyolországban esik 10 és 15 ezer euró közé az átlagjövedelem, valamint egyedüli volt szocialista országként Szlovénia tartozik ebbe a csoportba. Az európai országok „derékhada" 15–20 ezer euró közötti átlaggal rendelkezik, 20 ezer euró feletti átlagot pedig az előbb említett Luxemburgon kívül csak az Egyesült Királyságban találunk. Az ábrából az egyes országok jövedelmi egyenlőtlenségeinek nagyságáról is képet kaphatunk. A nagyobb egyenlőtlenséggel jellemezhető országok esetében a kilencedik, tizedik decilis átlaga lényegesen meghaladja az alacsonyabb jövedelmeket. Így például Portugália esetében a legfelső tized átlagjövedelme több mint kétszerese a kilencedik tized átlagának, és több mint háromszor nagyobb, mint az átlagos jövedelem.

AZ EU TAGORSZÁGAI KÖZÜL LITVÁNIÁBAN ÉS A VOLT SZOCIALISTA ORSZÁGOKBAN A LEGALACSONYABB AZ ÉLETSZÍNVONAL, MÍG A LEGMAGASABB ÁTLAGOS JÖVEDELEMSZINTET LUXEMBURGBAN MÉRTÉK.

3.4. ábra: A jövedelmek eloszlása az Európai Unióban országonként (euró, PPP)

Forrás: EU-SILC (2005).

Megjegyzés: Az oszlopok alsó vége az első tized, az oszlopok felső vége a tizedik tized, a köztes jelölések pedig az egyes tizedek átlagjövedelmét jelentik.

Hollandia, Dánia, Svédország és az Egyesült Királyság azok az országok, ahol legmagasabb a háztartási jövedelmeken belül a keresetek aránya. A másik végletet Ciprus, Csehország, Magyarország és Írország képviseli.

A háztartások jövedelmei többféle forrásból származnak. A háztartások tagjai rendelkezhetnek munkajövedelmekkel, tőkejavak bérbeadásából származó tőkejövedelmekkel, szerezhetnek jövedelmet önfoglalkoztatóként, és kaphatnak transzfereket az államtól, civil szervezetektől vagy magánszemélyektől. A háztartások jövedelmeikből adót is fizetnek, és transzfereket is nyújtanak. Az EU-SILC-vizsgálatban rögzített jövedelemtípusokat a következő csoportokba soroltuk: keresetek, tőkejövedelmek, önfoglalkoztatói jövedelmek, állami transzferek és közvetlen adóbefizetések. A *3.2. táblázat* mutatja az átlagos háztartás jövedelemszerkezetét. Hollandia, Dánia, Svédország és az Egyesült Királyság azok az országok, ahol legmagasabb a háztartási jövedelmeken belül a keresetek aránya. Ezekben az országokban a bruttó keresetek a háztartások rendelkezésre álló jövedelmének több mint 100 százalékát adják. A másik végletet Ciprus, Csehország, Magyarország és Írország képviseli, ahol a bruttó keresetek csak mintegy háromnegyedét teszik ki a háztartások jövedelmeinek. A tőkejövedelmek aránya Finnországban a legmagasabb, itt a háztartások jövedelmeinek 11 százaléka származik ebből a forrásból, míg Észtországban, Szlovéniában és Szlovákiában egy százalék vagy annál is alacsonyabb a tőkejövedelmek aránya. Az önfoglalkoztatóként szerzett jövedelmek 20 százalékos aránya Csehországban és Írországban a legmagasabb arányt jelentik, ezzel szemben Észtországban csak 2 százalék az ilyen típusú jövedelmek aránya. Az állami transzferek aránya egyharmad vagy annál magasabb Svédországban, Lengyelországban, Hollandiában, Magyarországon, Ausztriában, Németországban, Franciaországban és Dániában. Azok az országok, amelyekben viszonylag alacsony az állami transzferek aránya a háztartások jövedelmeiben: Ciprus, a balti államok és az angolszász országok. A közvetlen adóbefizetések Hollandiában, Dániában, Svédországban, az Egyesült Királyságban és Belgiumban jelentik a legnagyobb elvonást a bruttó háztartási jövedelmekből, ezekben az országokban legalább 40 százalékponttal csökkentik az adók

a háztartások jövedelmeit. Ezzel szemben Cipruson, Szlovákiában, Csehországban, Észtországban, Litvániában és Írországban csak 20 százalékpont körüli az elvont jövedelem aránya.

Ország	Keresetből származó jövedelem, %	Tőkejövedelem, %	Önfoglalkoztatásból származó jövedelem, %	Állami transzferből származó jövedelem, %	Adók, %
AT	81	3	13	35	–33
BE	93	5	13	30	–41
CY	75	4	15	17	–10
CZ	76	2	20	24	–21
DE	81	5	14	35	–35
DK	106	5	10	33	–54
EE	97	1	2	21	–22
FI	88	11	9	32	–39
FR	79	4	10	33	–26
HU	77	2	15	35	–29
IE	76	3	19	24	–21
LT	88	2	9	22	–21
LU	85	5	5	30	–24
NL	115	4	12	35	–66
PL	80	2	14	36	–31
SE	105	5	5	37	–51
SI	95	1	6	30	–32
SK	88	0	6	27	–20
UK	100	5	15	26	–46

3.2. táblázat: A háztartások jövedelemszerkezete az Európai Unióban országonként (%)

Forrás: EU-SILC (2005).

Megjegyzés: Spanyolország, Görögország, Portugália, Olaszország és Lettország esetében nettó jövedelmek felvételére került sor, a közvetlen adókról ezeknek az országoknak az esetében nincsen adat, így ebben a táblázatban nem tudtuk őket szerepeltetni.

3.3.2. Szegénység

A szegénység jellemzésére a relatív szegénység fogalmát alkalmazzuk, és az Eurostat laekeni indikátorrendszerének megfelelően szegényeknek azokat tekintjük, akik az ekvivalens jövedelem mediánjának 60 százalékánál alacsonyabb jövedelemből élnek. A szegénység megítélésére a legegyszerűbb mutatószámot, a szegénységi rátát használjuk, amely egyszerűen a szegénységi küszöb alatti jövedelméből élők arányát mutatja az adott országban. A *3.5. ábrán* láthatók a szegénységi ráta értékei az EU országaiban.

A legmagasabb szegénységi rátájú országok az EU-ban a kelet- és a dél-európai országok. Egyötöd a szegények aránya két új tagországban, Lengyelországban és Litvániában, valamint két mediterrán országban, Spanyolországban és Portugáliában, továbbá Írországban. A szegénységi ráta más kelet-európai és dél-európai országokban is magas: Lettországban, Görögországban és Olaszországban 19 százalék, Észtországban 18 százalék a szegények aránya. A rangsor másik végén az észak-európai országok találhatók 10 százalék körüli szegénységi rátával: Svédországban 9 százalék, Dániában 11 százalék a szegénységi ráta. A relatíve alacsony szegénységi rátájú országok közé tartozik még a kelet-európai országok közül Csehország, valamint Hollandia, mindkettőben

A SZEGÉNYSÉGI RÁTA A KELET- ÉS A DÉL-EURÓPAI ORSZÁGOKBAN A LEGNAGYOBB, MÍG A LEGALACSONYABB AZ ÉSZAK-EURÓPAI ORSZÁGOKBAN.

egytized a szegények aránya. A többi európai ország, közöttük a nyugat-európai kontinentális országok zöme, a közepes szegénységi rátával jellemezhető országok közé sorolható a 12 és 16 százalék közötti szegénységi rátával.

3.5. ábra: A szegénységi ráta az Európai Unióban országonként, 2000 és 2004 (%))

Forrás: ECHP (2000) és EU-SILC (2005) (referenciaév: 2004).

Megjegyzés: Az országok sorrendje a 2004-es referenciaév rangsorát követi. Szlovákia és Ciprus esetében nem állt rendelkezésre összehasonlító adat.

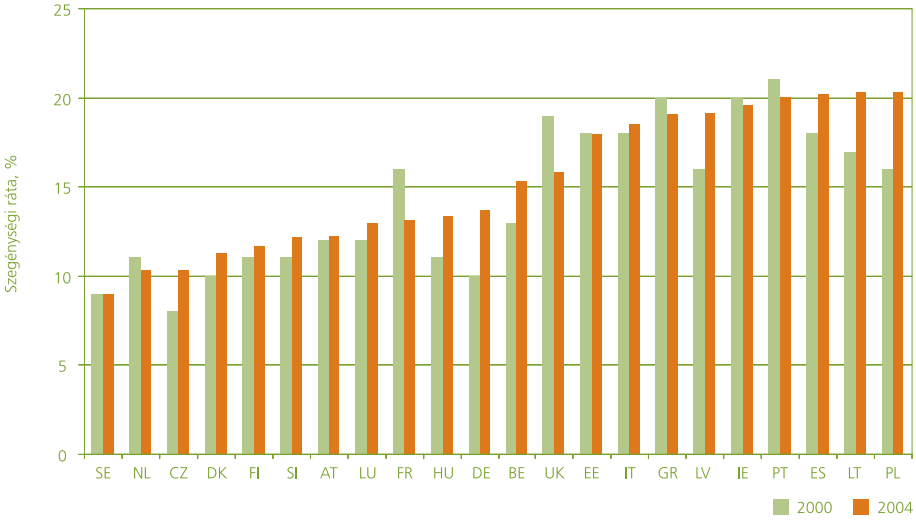

AZ ORSZÁGOK RELATÍV SZEGÉNYSÉGI RÁTA SZERINTI RANGSORA HASONLÍT A GINI-INDEX ALAPJÁN KÉPZETT EGYENLŐTLENSÉGI RANGSORHOZ.

Az országok szegénységi ráta szerinti rangsora hasonlít a Gini-index alapján képzett egyenlőtlenségi rangsorhoz, de néhány eltérés azért felfedezhető. Az alacsony egyenlőtlenséggel jellemezhető országokban általában a szegénységi ráta is alacsony, és az egyenlőtlenebb jövedelemeloszlást mutató országokban a szegénységi ráta is magasabb, a két csoporton belül azonban az országok sorrendje eltérő (Tárki–UniCredit, 2008, F3.8. ábra). Az egyenlőtlenségi és szegénységi sorrendben elfoglalt hely közötti legnagyobb eltérést Spanyolország esetében figyelhetjük meg: itt a harmadik legmagasabb a szegénységi ráta a vizsgált országok között, míg az egyenlőtlenség szerinti rangsorban a 10. helyet foglalja el. Szlovákia, Szlovénia és az Egyesült Királyság szintén előrébb található a szegénységi ráta, mint az egyenlőtlenség szerinti rangsorban, míg Észtország, Lettország és Franciaország az egyenlőtlenségi rangsorban található előrébb.

A SZEGÉNYSÉGI RÁTÁK 2000 ÉS 2004 KÖZÖTT AZ EU-TAGORSZÁGOK TÖBBSÉGÉBEN NÖVEKEDTEK.

2000 és 2004 között az egyes országok szegénységi rátájában és a szegénységi ráta szerinti rangsorban elfoglalt helyük tekintetében is történtek változások, bár a változásokra vonatkozó eredményeket – az adatforrások említett megváltozása miatt – óvatosan kell kezelni. A szegénységi ráták ezekben az években az EU-tagországok többségében növekedtek. A legnagyobb mértékű növekedést Lengyelországban (16%-ról 20%-ra), Németországban (10%-ról 14%-ra) és Lettországban (16%-ról 19%-ra) figyeltük meg. A szegénység növekedésének trendje alól a legszembeötlőbb kivétel Franciaország, ahol 16-ról 13 százalékra csökkent a szegények aránya, és az Egyesült Királyság, ahol a ráta 19-ről 16 százalékra mérséklődött. 2000-ben a legmagasabb Portugáliában volt a szegények aránya (21%), és a szegénységi ráta Írországban (20%), Görögországban (20%) és az Egyesült Királyságban (19%) is magas volt. Az országok szegénységi ráta szerinti 2004-es rangsorának alján található országok 2000-ben nagyon hasonló képet mutattak, azzal a kiegészítéssel, hogy akkor Németország is ehhez a csoporthoz tartozott.

3.3.3. Összeurópai jövedelemeloszlás

Az EU-n belüli jövedelmi egyenlőtlenségről és szegénységről beszélhetünk úgy is, hogy egy társadalomnak tekintjük a tagországokat, és az így kapott összeurópai jövedelemeloszlásban vizsgáljuk az egyes országok háztartásainak helyzetét. A *3.6. ábra* azt mutatja meg, hogy az összeurópai jövedelemeloszlás mediánjához képest milyen az egyes országokban élők jövedelmi helyzete.

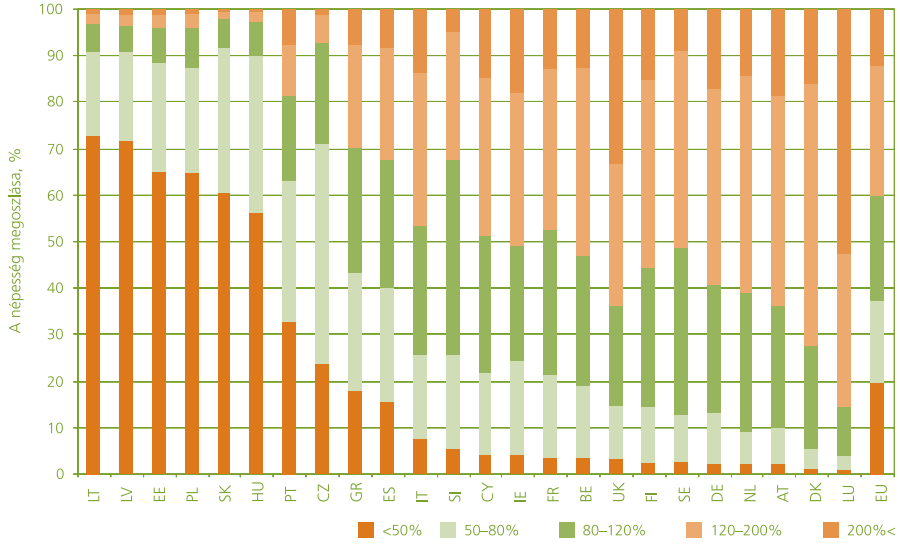

3.6. ábra: A népesség megoszlása az összeurópai jövedelemeloszlás különböző csoportjaiban országonként (%)

Forrás: EU-SILC (2005).

Az európai népesség egyötöde él az összeurópai mediánjövedelem felénél kevesebb jövedelemből. Azok aránya, akik a mediánjövedelem 50–80 százaléka közötti jövedelemmel rendelkeznek, 18 százalék, míg 23 százalék a medián körüli jövedelemmel rendelkezők aránya. Az európai népesség 28 százalékának jövedelme 20–100 százalékkal meghaladja az összeurópai jövedelemeloszlás mediánját, míg 12 százaléknak van legkevesebb kétszerannyi jövedelme

AZ EURÓPAI NÉPESSÉG EGYÖTÖDE ÉL AZ ÖSSZEURÓPAI MEDIÁNJÖVEDELEM FELÉNÉL KEVESEBB JÖVEDELEMBŐL.

Szlovénia és Csehország kivételével a volt szocialista országok lakóinak többsége az összeurópai jövedelemeloszlás alsó ötödéhez tartozik. A balti országok lakóinak mintegy 70 százaléka az összeurópai mediánjövedelem felénél kevesebb jövedelemből él, de például Magyarország háztartásainak is 56 százalékára jellemző ez a helyzet. Luxemburgban és Dániában viszont 2 százalék alatti azok aránya, akik az összeurópai jövedelemeloszlás mediánjának felénél is kevesebb jövedelemmel rendelkeznek. Ezzel szemben Luxemburg lakóinak többsége az összeurópai jövedelemeloszlás mediánjának kétszeresénél is több jövedelemmel bír, és az Egyesült Királyság lakóinak egyharmada ebbe a csoportba tartozik.

Megvizsgáltuk a szegények arányát az egyes országokban úgy is, hogy egységes szegénységi küszöböt alkalmaztunk a szegénység relatív koncepciója jegyében, mégpedig az összeurópai jövedelemeloszlás mediánjának 60 százalékát tekintettük szegénységi küszöbnek. Az egyes országok eltérő árszínvonalának hatását úgy próbáltuk meg kiküszöbölni, hogy az Eurostat által javasolt vásárlóerő-paritáson hasonlítottuk össze a különböző országokban szerzett jövedelmeket.

TORONYMAGASAN AZ EU-HOZ ÚJONNAN CSATLAKOZOTT VOLT SZOCIALISTA TAGORSZÁGOK ESETÉBEN LEGMAGASABB AZ EGYSÉGES KÜSZÖB ALAPJÁN SZÁMÍTOTT SZEGÉNYSÉGI RÁTA.

A kapott országrangsort a *3.7. ábra* mutatja. Az abszolút jövedelemszintek eltérését mutatja, hogy toronymagasan az EU-hoz újonnan csatlakozott volt szocialista tagországok esetében legmagasabb az egységes küszöb alapján számított szegénységi ráta. Litvániában legmagasabb a ráta értéke 82 százalékkal, de még öt másik ország (Lettország, Szlovákia, Lengyelország, Magyarország és Észtország) is hasonlóan magas rátával „büszkélkedhet". Csehország 48 százalékos rátája már közel van Portugáliáéhoz, ahol a „régi" EU-15 országok között a legmagasabb a szegénységi ráta értéke. A legalacsonyabb rátát Luxemburgban mérték, itt 3 százalék alatti az egységes európai küszöb alapján a szegények aránya. Ausztria és Dánia szegénységi rátája 4–5 százalék, Finnországé, Svédországé és Hollandiáé 6 százalék körüli.

3.7. ábra: A szegénységi ráta egységes relatív szegénységi küszöb alkalmazásával az Európai Unióban országonként (%)

Forrás: saját számítások az EU-SILC (2005) alapján.

Megjegyzés: A szegénységi küszöb az összeurópai jövedelemeloszlás mediánjának 60%-a.

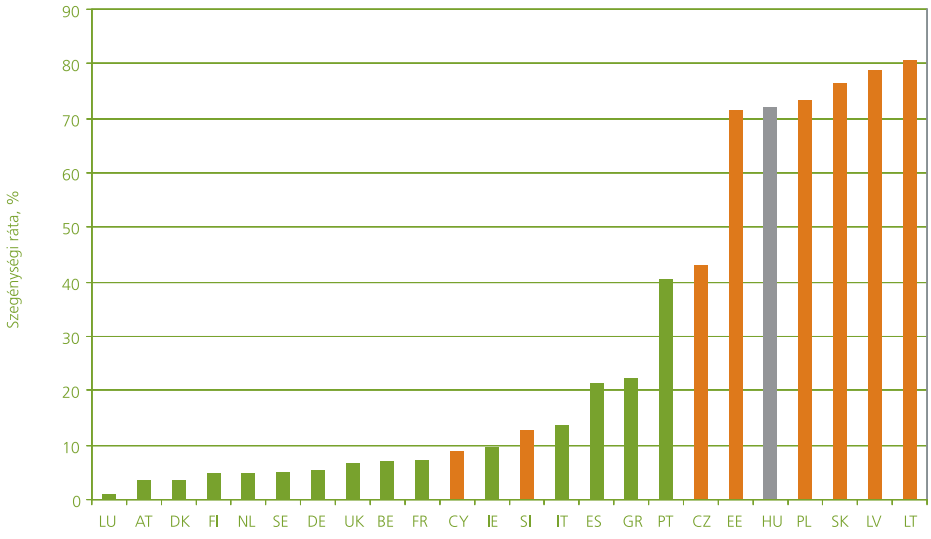

3.4. Az életkor, az iskolázottság és a foglalkoztatottság szerepe az egyenlőtlenségek meghatározásában: a dekompozíciós elemzés módszere

A JÖVEDELMI EGYENLŐTLENSÉGEKET ALAKÍTÓ FŐBB EGYÉNI JELLEMZŐK: AZ ÉLETKOR, AZ ISKOLAI VÉGZETTSÉG ÉS A FOGLALKOZTATOTTSÁG SZEREPÉT VIZSGÁLTUK.

Ebben az alfejezetben a jövedelmi egyenlőtlenségeket alakító főbb egyéni jellemzők szerepét vizsgáljuk. Mivel a háztartások jövedelmeiben a munkajövedelmek aránya a legmagasabb, ezért a foglalkoztatottságot, illetve ezzel összefüggésben a kereseteket meghatározó legfontosabb változók hatását, az életkort és az iskolai végzettséget állítjuk vizsgálatunk homlokterébe. Az emberi tőke elméletének alapvető állítása, hogy a képzés, például az iskolai oktatásban való részvétel megnöveli az egyén termelékenységét, és ez fejeződik ki az iskolázottabb, képzettebb egyének

magasabb bérében. A dolgozók termelékenysége nemcsak képzésben vagy iskolai oktatásban való részvétel miatt növekedhet. A dolgozók a munkájuk során is szert tehetnek olyan tapasztalatokra, amelyek hatékonyabbá teszik tevékenységüket, növelik a termelékenységet. Az életkor előrehaladtával a dolgozók egyre több tapasztalatot halmoznak fel, így egyre termelékenyebbek lesznek, és ennek megfelelően magasabb bért kapnak. Ugyancsak a béreknek az életkorral való emelkedését valószínűsíti, hogy az évek előrehaladtával a dolgozóknak több lehetőségük van megtalálni azt a munkahelyet, ahol leginkább termelékenyen tudnak dolgozni.

A fejlett országokban az utóbbi évtizedekben növekedtek a keresetek iskolázottság szerinti különbségei.

A kereseti egyenlőtlenségek az utóbbi évtizedekben a fejlett országokban növekedtek. Ennek okaként gyakran a technológiai változásokat említik a kutatók, amelyek minden szektorban megnövelték a képzett munkaerő termelékenységét az alacsony iskolázottságú munkaerőhöz képest. Például az olyan általános (nem iparágspecifikus) technológia tömegessé válása, mint a számítógép használata, a technológiát kezelni képes munkavállalók termelékenységét minden iparágban megnöveli. Az iskolázottság szerinti kereseti különbség alakulását a képzetlen és képzett munkaerő iránti kereslet és kínálat változásaival szokták magyarázni. Amennyiben rövid távon a képzett munkaerő kínálata nem tud lépést tartani a megnövekvő kereslettel, a képzettség kereseti hozama növekszik. A hirtelen technológiai változások nemcsak az iskolázottság szerinti kereseti különbségekre lehetnek hatással, hanem a keresetek életkor szerinti alakulását is módosíthatják. Amennyiben a fiatalabb munkavállalók képzettsége és képességei jobban alkalmasak az új technológiák működtetésére, mint az idősebb munkavállalóké, akkor a fiatal és képzett munkavállalók iránti kereslet növekszik leginkább, és az idősebb munkavállalók iránti kereslet pedig kevésbé nő. Ilyen esetben a keresztmetszeti adatok alapján kevésbé szoros életkor-kereseti összefüggés adódik. Az életkor, az iskolázottság és a foglalkoztatottság hatását az egyenlőtlenségek szintjének és az egyenlőtlenségek változásának tényezőkre bontásával (dekompozíciójával) vizsgáljuk. Bár ez a módszertan nem alkalmas arra, hogy valójában ok-okozati kapcsolatokat mutasson ki, egy első lépcsőnek tekinthető ebbe az irányba, noha az eredményeket további részletesebb vizsgálatoknak kell megerősíteniük.

> Az egyenlőtlenségek szintjének tényezőkre bontásakor valamilyen ismérv (pl. életkor, iskolai végzettség, háztartásszerkezet) alapján csoportokra bontjuk a sokaságot, és arra vagyunk kíváncsiak, hogy az egyenlőtlenség mekkora részét magyarázzák a csoportok közötti eltérések, és mekkora rész tulajdonítható a csoportokon belüli jövedelmi különbségeknek. Vannak olyan egyenlőtlenségi indexek, amelyek additívan felbonthatók, vagyis kifejezhetők két komponens összegeként, ahol az egyik komponens a csoportokon belüli egyenlőtlenségek súlyozott átlaga, míg a másik komponens az egyes csoportok közötti egyenlőtlenséget fejezi ki. A legkönnyebben az ún. „általános entrópia" családjába tartozó egyenlőtlenségi index, az átlagos logaritmikus eltérést mérő MLD-index (mean log deviation) felbontása értelmezhető, és a részsokaságok képzésére használt ismérvnek a teljes egyenlőtlenségre való hatását megbecsülhetjük a csoportok közötti egyenlőtlenség és a teljes egyenlőtlenség hányadosaként (Shorrocks, 1980).

Ebben az elemzésben életkori, iskolai végzettség szerinti és munkaerő-piaci státusz szerinti tényezőkre bontást végzünk. Meg kell jegyezni, hogy a különböző magyarázó változók szerinti tényezőkre bontás eredményei nem adódnak össze. Amennyiben azt találnánk, hogy mindegyik

változó az egyenlőtlenségek 10 százalékát „magyarázza", akkor sem mondhatjuk, hogy a három változóval az egyenlőtlenségek 30 százaléka leírható. Ezek a változók ugyanis nem függetlenek egymástól: az iskolai végzettség nagymértékben meghatározza a foglalkoztatási esélyeket, a különböző kohorszok iskolai végzettség szerinti összetétele eltérő, és a foglalkoztatási ráták az életkortól is függnek: a nyugdíjhoz közeli életkori csoportokban például alacsonyabb lehet a foglalkoztatás valószínűsége.

Az egyenlőtlenségek szintjének tényezőkre bontása mellett az egyenlőtlenség változásának dekompozícióját is elvégeztük, mégpedig Mookherjee és Shorrocks (1982) módszertana alapján. Ez a módszer az egyenlőtlenségek változását három komponensre bontja. Az első komponens a csoportokon belüli egyenlőtlenség változásának a hatása, a második komponens a népesség összetételében bekövetkező változás hatása, a harmadik komponens pedig a csoportok egymáshoz viszonyított jövedelmi helyzetében bekövetkező változás hatását mutatja. A dekompozíció eredményeinek könnyebb értelmezhetősége érdekében az eredményeket százalékos formában közöljük. A három komponens összege az egyenlőtlenségnek a két időpont közötti százalékos változását adja ki.

A háztartásfő jellemzői alapján soroltuk be az egyéneket a magyarázó változók egyes csoportjaiba. Az egyenlőtlenségek változásának tényezőkre bontásához a 2000. évi ECHP adatait használjuk. Az eredmények értelmezése során figyelembe kell venni, hogy a két vizsgálat valamelyest eltérő módszertannal készült.[47] Mind az egyenlőtlenségek szintjének, mind az egyenlőtlenségek változásának tényezőkre bontásánál az ekvivalens háztartási jövedelem személyi eloszlása alapján fogalmazzuk meg következtetéseinket, és az OECD II-es ekvivalenciaskálát használjuk. A csoportok képzéséhez használt változókat a háztartásfő jellemzői alapján definiáltuk. Mivel az EU-SILC kutatás nem definiál háztartásfőt demográfiai ismérvek alapján, azt magunk határoztuk meg: a háztartásfő a háztartásban élő legidősebb aktív korú (18–64 éves) férfi. Ha ilyen nincs a háztartásban, akkor a legidősebb aktív korú nőt tekintettük háztartásfőnek. Ha a háztartásban nem volt aktív korú, akkor a legidősebb inaktív korú (65 éves vagy idősebb) férfi lett a háztartásfő, ha nem volt ilyen, akkor a legidősebb inaktív korú nő. Ugyanezt a definíciót alkalmaztuk az ECHP-adatbázisban is. Mivel az egyének jövedelmi helyzetét a háztartás egészének jövedelme határozza meg, ezért a háztartásfő jellemzői alapján soroltuk be az egyéneket a magyarázó változók egyes csoportjaiba.

[47] A vizsgálatok közötti módszertani eltérések leírását lásd Eurostat (2005).

3.5. Az életkor, az iskolázottság és a foglalkoztatottság szerepe az egyenlőtlenségek meghatározásában: a dekompozíciós elemzés eredményei

Az eredmények számbavétele során az első pontban az egyenlőtlenségek szintjének dekomponálását, vagyis tényezőkre bontásának eredményeit mutatjuk be, melyek tükrözik az életkor, az iskolázottság és a foglalkoztatottság szerepét az egyenlőtlenségek alakításában.

3.5.1. Az egyenlőtlenségek szintjének tényezőkre bontása

Az elemzés eredményét mindegyik magyarázó tényező esetében összefoglaljuk.[48]

A háztartásfő életkorának szerepe. Az életkor általában kevésbé fontos magyarázó tényezője az egyenlőtlenségeknek, mint az iskolázottság és a foglalkoztatottság. Öt ország kivételével általában az életkor szerinti jövedelmi különbségek az MLD-index által mért egyenlőtlenségek 5 százalékát vagy annál kisebb részét magyarázzák. Az életkor szerinti különbségek az észak-európai országokban és Cipruson a legfontosabbak. Dániában az életkori csoportok közötti jövedelmi eltérések az összes egyenlőtlenség 13 százalékát jelentik, Svédországban a 10 százalékát, és Finnország esetében is a többi országnál erősebb magyarázó tényező a háztartásfő életkora. Cipruson az életkor a teljes egyenlőtlenség 8 százalékát magyarázza. Más országokban viszont az életkor szerinti jövedelmi különbségek alig magyaráznak valamit a teljes egyenlőtlenségből: például Lengyelországban, Luxemburgban, Portugáliában, Ausztriában. Hollandiában, Magyarországon és Görögországban az életkor az egyenlőtlenség mindössze 0–2 százalékát magyarázza.

Az életkor szerinti különbségek az észak-európai országokban és Cipruson a legfontosabbak.

Jelentősebb jövedelmi különbségek lehetnek az életkori csoportok között, ha a keresetek életkori profilja meredek, vagyis ha az idősebb munkavállalók keresetei nagymértékben haladják meg a fiatalabb munkavállalók fizetését. Egy másik lehetséges forrása az életkor szerinti különbségeknek a nyugdíjrendszerhez kapcsolódik. Ha az idősek jelentős része nem kap nyugdíjat, vagy a nyugdíjak a korábbi fizetésekhez képest alacsonyak, vagy a bérek alakulását nem követő indexálás van érvényben, akkor az idősek jövedelmei elmaradhatnak az aktív korosztályok jövedelmeitől. Azokban az országokban, ahol az életkor szerepe jelentős, mind az aktív korosztályok közötti, mind az aktív korúak és az idősek közötti jövedelmi különbségek jelentősek. Dániában az 50 és 64 év közöttiek jövedelme 41 százalékkal magasabb, mint a 18 és 35 év közöttieké, és 56 százalékkal magasabb, mint a nyugdíjasok jövedelme. Svédországban is hasonlóak a jövedelmek életkor szerinti különbségei. Cipruson az idősek alacsony jövedelmei jelentik az életkor szerinti eltérések legnagyobb részét: itt a 65 év felettiek átlagos jövedelme csak 66 százaléka az országos átlagjövedelemnek, amivel az

Azokban az országokban, ahol az életkor szerepe jelentős, mind az aktív korosztályok közötti, mind az aktív korúak és idősek közötti jövedelmi különbségek jelentősek.

[48] A Tárki–UniCredit (2008) F3.10.–F3.12. ábrái áttekintést adnak, az F3.2.–F3.4. táblázatai pedig részletesen tájékoztatnak az életkornak, az iskolázottságnak és a foglalkoztatottságnak az egyenlőtlenségek alakításában betöltött szerepéről.

idősek relatív jövedelmi helyzete a legrosszabb az EU-tagországok között. Az idősek relatív jövedelmi helyzete szintén kedvezőtlen a balti és az angolszász országokban, főképp Írországban. Ezzel szemben az idősek relatív jövedelmi helyzete kedvező Ausztriában, Hollandiában és Franciaországban, ahol átlagjövedelmük az országos átlaghoz közeli, vagy azt akár kismértékben meg is haladja, mint Luxemburgban és Lengyelországban.

Az iskolai végzettség szerinti jövedelmi különbségek néhány mediterrán országban és néhány közép-európai országban a legjelentősebbek.

A háztartásfő iskolai végzettségének szerepe. Az iskolai végzettség szerepe általában erősebb, mint az életkoré, de ebben is jelentős eltérések figyelhetők meg az egyes országok között. Egyes országokban az iskolai végzettség szerinti jövedelmi különbségek az MLD-indexszel mért jövedelemegyenlőtlenség kevesebb mint 10 százalékát magyarázzák. Ez jellemző Svédországra és olyan nyugat-európai országokra, mint Ausztria és Németország. Az országoknak egy másik csoportjában az iskolázottság a jövedelmi egyenlőtlenségek 10–15 százalékát magyarázza; ebben a csoportban találhatók: Hollandia, Dánia, Belgium, Franciaország, egyes mediterrán országok, mint Olaszország és Spanyolország, és olyan feltörekvő országok, mint Csehország, Észtország, Lettország, továbbá Finnország és az Egyesült Királyság. Azoknak az országoknak a csoportját, ahol az iskolai végzettség szerinti jövedelmi különbségek az egyenlőtlenségek több mint 15 százalékát magyarázzák, néhány mediterrán ország (Portugália, Ciprus és Görögország), néhány feltörekvő ország (Magyarország, Litvánia, Szlovénia, Lengyelország), valamint Luxemburg és Írország alkotják.

Az alacsony végzettségűek relatív jövedelmei az Egyesült Királyságban, a balti államokban, Csehországban és Lengyelországban a legalacsonyabbak.

Ha az iskolai végzettség szerinti jövedelmi különbségek jelentősek, az jelentheti az alacsony végzettségűeknek a jóval átlag alatti jövedelmeit, illetve a magas iskolázottságúaknak az átlagot jóval meghaladó jövedelmeit. Az alacsony végzettségűek relatív jövedelmei az Egyesült Királyságban, a balti államokban, Csehországban és Lengyelországban a legalacsonyabbak. Ezekben az országokban a középiskolai végzettséggel nem rendelkezők jövedelmei az átlagjövedelem 70 százaléka körül vannak. A felsőfokú végzettséggel rendelkezők relatív jövedelmei Portugáliában a legmagasabbak, itt a diplomások jövedelme 226 százaléka az országos átlagnak. Szintén kedvező a diplomások jövedelmi helyzete Lengyelországban, Lettországban, Litvániában, Magyarországon, Szlovéniában és Olaszországban, ahol jövedelmük 60 százalékkal haladja meg az országos átlagot.

A balti országok, az angolszász országok, valamint Finnország, Dánia, Belgium és Csehország esetén a foglalkoztatottság az egyenlőtlenségek több mint 10 százalékáért felelős.

A háztartásfő foglalkoztatottságának hatása. Szintén jelentősek az eltérések a háztartásfő foglalkoztatottságának a jövedelmi egyenlőtlenségek alakításában játszott szerepében. Az országok egy részében 5 százaléknál kisebb az egyenlőtlenségeknek a foglalkoztatottsággal magyarázható részaránya. Idetartoznak olyan nyugat-európai országok, mint Franciaország, Ausztria, Hollandia, Luxemburg, és olyan dél-európai országok, mint Olaszország, Görögország, Portugália és Ciprus. A második csoportban a foglalkoztatottság 5–10 százalékát magyarázza az egyenlőtlenségeknek. Ebbe a csoportba kelet-európai országok (Lengyelország, Szlovákia, Szlovénia, Magyarország), Svédország), továbbá Németország és Spanyolország tartoznak. A balti országok, az angolszász országok, valamint Finnország, Dánia, Belgium és Csehország esetén a foglalkoztatottság az egyenlőtlenségek több mint 10 százalékáért felelős.

A legnagyobb eltérés a foglalkoztatottak és az aktív korú inaktívak jövedelmei között az angolszász és a balti országokban figyelhető meg.

A legnagyobb eltérés a foglalkoztatottak és az aktív korú inaktívak jövedelmei között az angolszász és a balti országokban figyelhető meg. Ezekben az országokban a foglalkoztatottak jövedelmei 16 százalékkal haladják meg az országos átlagot, míg az aktív korú nem foglalkoztatottak jövedelmei az országos átlag 60 százalékát teszik ki. A foglalkoztatottak relatív jövedelmei szintén

magasak Belgiumban, Csehországban, Németországban, Dániában, Finnországban és Lengyelországban. Az inaktívak relatív jövedelmi helyzete jelentősen elmarad az átlagtól Csehországban, Belgiumban és Dániában is.

Az egyenlőtlenségek tényezőkre bontásának összefoglalása. A dekompozíciós elemzés összefoglalásához hat országcsoportot alakítottunk, és kiszámoltuk, hogy az egyes magyarázó tényezők átlagosan mekkora részét magyarázzák az egyenlőtlenségeknek a különböző országcsoportokban. A következő országcsoportokat határoztuk meg: észak-európai országok (Svédország, Finnország, Dánia), mediterrán országok (Portugália, Spanyolország, Olaszország, Görögország és Ciprus), nyugat-európai országok (Franciaország, Belgium, Hollandia, Luxemburg, Németország, Ausztria), angolszász országok (Egyesült Királyság, Írország), kelet-közép-európai országok (Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Magyarország, Szlovénia) és a balti államok (Litvánia, Lettország és Észtország). Az eredmények a *3.8. ábrán* láthatók.

Az angolszász és a balti országokban hasonló az egyenlőtlenségek szerkezete: az iskolai végzettség és a foglalkoztatottság szerepe jelentős az egyenlőtlenségek alakításában, az életkoré viszont nem. Az észak-európai országok alkotnak egy másik jól elkülöníthető csoportot, ahol mind az életkor, mind az iskolai végzettség és a foglalkoztatottság hasonló mértékben alakítja az egyenlőtlenségeket. Mindhárom változó az egyenlőtlenségek mintegy egytizedét magyarázza. A nyugat-európai, a kelet-közép-európai és a mediterrán országok hasonlítanak egymáshoz abban, hogy az iskolai végzettség az egyenlőtlenségeket legerősebben befolyásoló tényező, ugyanakkor a nyugat-európai országokban valamivel gyengébb az iskolai végzettség hatása, mint a másik két országcsoportban. A nyugat-európai és a kelet-közép-európai országokban a foglalkoztatottság is fontos meghatározója az egyenlőtlenségeknek, míg a mediterrán országokban a foglalkoztatottság az életkorhoz hasonlóan az egyenlőtlenségeknek 5 százalékánál kisebb részéért felelős.

AZ ANGOLSZÁSZ ÉS A BALTI ORSZÁGOKBAN AZ ISKOLAI VÉGZETTSÉG ÉS A FOGLALKOZTATOTTSÁG SZEREPE JELENTŐS, A KELET-KÖZÉP-EURÓPAI ORSZÁGOKBAN AZ ISKOLÁZOTTSÁG A LEGJELENTŐSEBB TÉNYEZŐ, A NYUGAT-EURÓPAI ORSZÁGOKBAN VISZONT EGYIK TÉNYEZŐ SEM KIUGRÓAN FONTOS MEGHATÁROZÓJA AZ EGYENLŐTLENSÉGEKNEK.

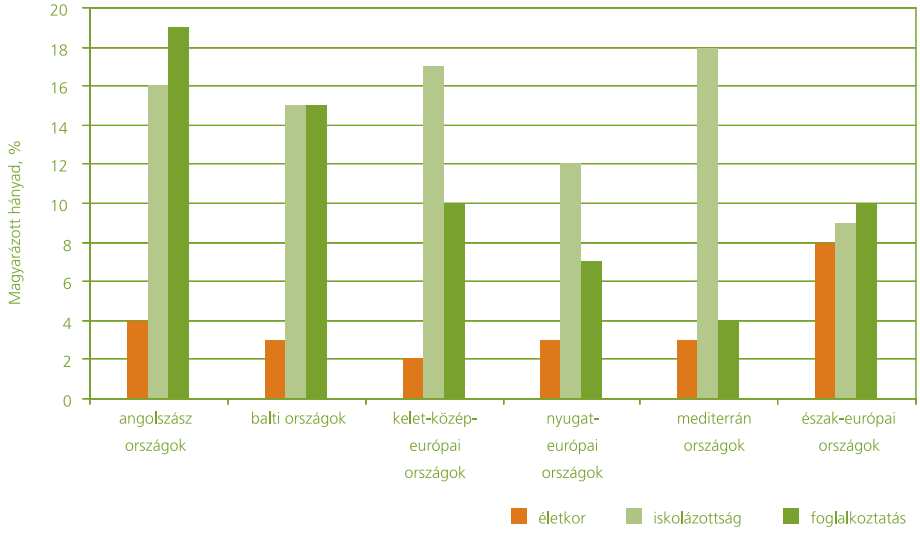

3.8. ábra: Az egyenlőtlenségeknek az egyes változók által magyarázott hányada az Európai Unióban országcsoportokként, 2004 (%)

Forrás: saját számítások az EU-SILC (2005) alapján.

Megjegyzés: A százalékok a megfelelő csoportba tartozó országok eredményeinek átlagai.

3.5.2. Az egyenlőtlenségek változása

Ahogy korábban is említettük, a 2000. évi ECHP adatait használtuk arra, hogy az egyenlőtlenségeknek az évtized első felében bekövetkezett változásait tényezőkre bontsuk. A 2000-es ECHP és 2005-ös EU-SILC (referenciaév 2004) tizenkét ország esetében nyújt összehasonlítható adatokat. Ezekben az években a legnagyobb mértékű növekedést Portugáliában mértük, az MLD-index értéke majdnem 30 százalékkal növekedett. Az évtized első felében számottevően növekedett még az egyenlőtlenség Írországban és Olaszországban is, az MLD-index növekedése a 15 százalékot is meghaladta. Mérsékeltebb növekedést mértünk Ausztria és Dánia esetében, ahol az MLD-index 11 százalékkal növekedett. Ezzel szemben a jövedelmi egyenlőtlenségek csökkentek Spanyolországban, Belgiumban és Svédországban. Ezekben az országokban az MLD-index értéke 11–14 százalékkal volt alacsonyabb 2004-ben, mint 2000-ben. A többi országban (Luxemburg, Görögország, Finnország és Franciaország) nem történt számottevő változás az évtized első felében, az MLD-index változása 5 százaléknál kisebb mértékű volt.

Az egyenlőtlenségek változása tényezőkre bontásának eredményeit a *3.3. táblázat*ban foglaltuk össze.[49]

3.3. táblázat: A csoportok közötti jövedelemkülönbségek változásának hatása az egyenlőtlenségek változására az Európai Unió országaiban 2000 és 2004 között

Az egyenlőtlenség változása	Magyarázó tényezők		
	Életkor	Iskolázottság	Foglalkoztatás
Jelentős növekedés (+15%) IE, IT, PT	IT (+)	IT (++)	IE (++)
Mérsékelt növekedés (+5 és +15% között) AT, DK	AT (–), DK (++)	AT (– –), DK(+)	
Nem változott (–5% és +5% között) LU, GR, FR, FI			
Mérsékelt csökkenés (–5 és –15% között) ES, BE, SE		ES (++)	
Jelentős csökkenés (–15%)			

Forrás: ECHP (2000) és EU-SILC (2005) (referenciaév: 2004).

Megjegyzés: A zárójelben levő jelek jelentése. ++/– –: a csoportok közötti jövedelemkülönbségek erős egyenlőtlenségnövelő/-csökkentő hatása (az egyenlőtlenségek változásához való hozzájárulás 25%); +/–: a csoportok közötti jövedelemkülönbségek mérsékelt egyenlőtlenségnövelő/-csökkentő hatása (az egyenlőtlenségek változásához való hozzájárulás 10 és 25% közötti).

Olaszország esetében az életkori és iskolázottság, Írország esetében pedig a foglalkoztatottság szerinti jövedelmi különbségek növekedése járult hozzá az egyenlőtlenségek növekedéséhez. Ahogy már korábban említettük, a jövedelmi egyenlőtlenségek legnagyobb mértékű emelkedését Portugáliában, Írországban és Olaszországban regisztráltuk. Portugáliában az egyenlőtlenségek növekedése a csoportokon belüli egyenlőtlenségek növekedésének volt az eredménye, az életkor, az iskolázottság és a foglalkoztatottság szerinti jövedelmi különbségek változásai nem voltak fontos meghatározói az egyenlőtlenségek növekedésének, ahogy a népesség összetételének változásai sem. Olaszország esetében az életkori és iskolázottság szerinti jövedelmi különbségek változása jelentős hatással volt az egyenlőtlenségek változására. A különböző iskolai végzettséggel rendelkezők közötti jövedelmi különbségek növekedése az egyenlőtlenségek növekedésének 28 százalékáért felelős, míg az életkori csoportok közötti jövedelmi különbségek fokozódása az egyenlőtlenség növekedésének 18 százalékát magyarázza. A foglalkoztatottság esetében a csoportok közötti jövedelmi különbségek nem játszottak szerepet, a népesség összetételének változása viszont

[49] A részletes eredményeket lásd Tárki–UniCredit, 2008, F3.5.–F3.7. táblázat.

hozzájárult az egyenlőtlenségek növekedéséhez. Azoknak a háztartásoknak az aránya, ahol a háztartásfő inaktív, 11 százalékról 15 százalékra emelkedett, míg azoknak az aránya, ahol a háztartásfő foglalkoztatott, csökkent. A népesség összetételének ilyen változása az egyenlőtlenségek 26 százalékát magyarázza. Írország esetében a népességcsoportok közötti jövedelmi különbségek megváltozásának a foglalkoztatottság esetében van jelentősége: a foglalkoztatottság szerinti jövedelmi különbségek növekedése az egyenlőtlenség növekedésének 49 százalékáért felelős. 2000-ben a foglalkoztatottak átlagjövedelme 63 százalékkal haladta meg az inaktívakét, és ez az eltérés 91 százalékra nőtt 2004-ben. A népesség iskolázottság szerinti összetételének megváltozása pedig 43 százalékát magyarázza az egyenlőtlenségek növekedésének.

Dániában az életkor és az iskolázottság szerinti jövedelmi különbségek növekedése, Ausztria esetében viszont a csoportokon belüli egyenlőtlenség növekedése volt felelős az egyenlőtlenségek kisebb mértékű növekedéséért. Ausztriában és Dániában az egyenlőtlenségek kisebb mértékben növekedtek. Ausztria esetében az életkor és az iskolázottság változóknál a csoportok közötti jövedelmi különbségek változása hozzájárult az egyenlőtlenségek változásához, de mindkét esetben csökkentette a jövedelmi egyenlőtlenségeket, mivel az életkor és az iskolázottság szerinti jövedelmi különbségek csökkentek. Az egyenlőtlenségek növekedése a csoportokon belüli egyenlőtlenség növekedésének volt tulajdonítható, illetve annak, hogy a népesség iskolázottság szerinti összetételének változása is egyenlőtlenségnövelő hatású volt. Dániában viszont az életkor és az iskolázottság szerinti jövedelmi különbségek növekedtek, és ezek hatása számottevően növelte az egyenlőtlenséget. Az összes egyenlőtlenségnövekedés 25 százalékát magyarázta az életkor szerinti jövedelmi különbségek növekedése, a különböző iskolai végzettségűek jövedelmeinek növekvő különbségei pedig a 71 százalékát.

Belgiumban, Spanyolországban és Svédországban csökkentek a jövedelmi egyenlőtlenségek ebben az időszakban. Belgium és Svédország esetében a csoportokon belüli egyenlőtlenség csökkenése volt ebben a fő tényező, a csoportok közötti jövedelmi különbségek változása nem járult hozzá az egyenlőtlenségek változásához. Spanyolország esetében az iskolázottság szerinti jövedelmi különbségek csökkenése 44 százalékát magyarázza az egyenlőtlenségek 2000 és 2004 közötti csökkenésének.

4. LAKÁSKÖRÜLMÉNYEK ÉS A TARTÓS FOGYASZTÁSI CIKKEKKEL VALÓ ELLÁTOTTSÁG

4.1. Bevezetés

Ebben a fejezetben az európai háztartások lakáskörülményeit és tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottságát vizsgáljuk. Külön hangsúlyt fektetünk Magyarország helyzetének összehasonlítására az Európai Unió régi és újabb tagállamaival.

A lakáshelyzet elemzésekor (4.1. alfejezet) kitérünk arra, hogy a családok, a háztartások számára mekkora anyagi terhet jelent otthonuk fenntartása, lakásaik milyen minőségűek és mennyire zsúfoltak. A tartós fogyasztási cikkek esetében (4.2. alfejezet) nemcsak a lakóingatlanban található tárgyak (színes televízió, telefon, mosógép, számítógép) elterjedtségét mutatjuk be, hanem az értékét tekintve az egyik legjelentősebb vagyontárgyét, a személygépkocsiét is.

4.2. Lakásjellemzők

4.2.1. Lakáskörülmények – lakhatási integráció

A lakáskörülmények elemzése magától értetődően szociálpolitikai szempontból is lényeges. A szegények és a hátrányos helyzetű csoportok lakóhelyi szegregációjának vizsgálata, a nagyvárosi slumosodás gyakori témája a társadalomkutatásnak. Till (2002) a hajléktalanná válás kockázata szempontjából vizsgálja a *lakhatási integrációt* (housing integration). Szerinte a lakhatás *megfizethetősége* (affordability), *minősége* és *mérete* alapján különböző lakhatási gondokkal jellemezhető csoportok rajzolhatók körül, és a vizsgált európai országok jóléti rendszerei eltérő hatékonysággal kezelik a hajléktalansággal veszélyeztetett csoportokat. Tanulmányunkban is e három tényezőre összpontosítunk. Elemzésünkben hangsúlyt kap, hogy a lakásjellemzők és a lakhatási integráció szempontjából miként helyezkedik el Magyarország az EU régebbi és újabb tagállamai között.

Noha a lakhatási/lakóhelyi integráció (housing integration) nem gyakran használt fogalom a lakásstatisztikában, több tanulmányban is szerepel az 1960-as évektől kezdődően. A legelterjedtebben az etnikai kisebbségek lakóhelyi szegregációjával kapcsolatban bukkan fel a szegregáció ellenkező értelmű párjaként. Ebben az értelemben használja például Phillips (2006), aki egyes angliai helyi önkormányzatoknál vizsgálta a menekültek lakáshelyzetét kvalitatív kutatási módszerekkel.

A fogalmat a legszisztematikusabban az EUROHOME-IMPACT project kutatói járták körül, és némiképpen általánosabb értelmet adtak neki. Ez a kutatás az EU 5. keretprogram részeként 2000 és 2002 között zajlott, és Till (2002) már idézett tanulmánya is ebben a projectben készült. Szerintük az integrált lakhatás három feltétel együttes teljesülése esetén valósul meg: (1) ha a lakás fenntartása nem jelent problémát; (2) ha a lakás minősége jó; és (3) a lakás nem túlságosan zsúfolt (Giorgi, 2003).

4.2.2. A lakások jellege és tulajdonviszonya

A lakások jellegét tekintve *(4.1. ábra)* Magyarországon nagyobb arányban (56%) találhatunk önálló családi házakat, mint a 15 régi EU-tagállamban (41%) vagy az újabb tagállamok átlagában (29%). A régebbi tagállamokban nagyobb arányban találhatók ikerházak és sorházak (27%), valamint kisebb társasházak (21%).

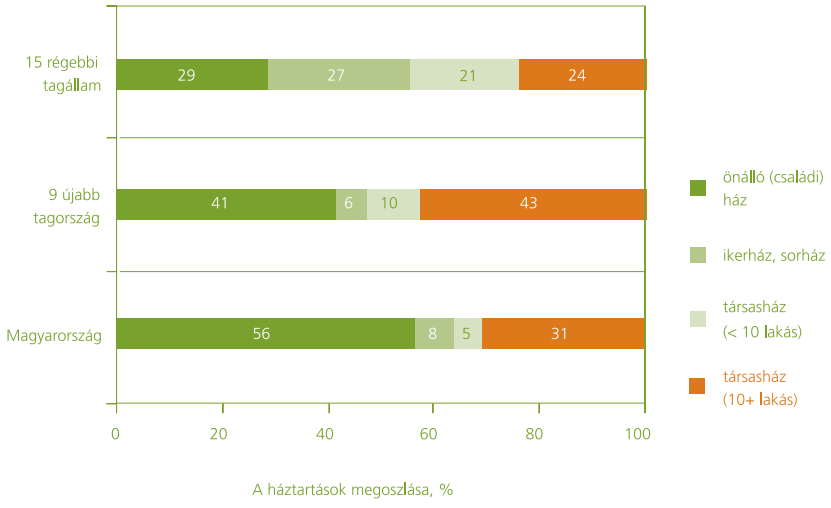

4.1. ábra: A háztartások megoszlása a lakás jellege szerint az Európai Unió régi és újabb tagállamaiban, valamint Magyarországon (%)

Forrás: EU-SILC (2005).

Ez bizonyára az újabb tagállamok sajátos (államszocialista) ipar- és városfejlesztési politikájával állhat összefüggésben, és tükröződik abban, hogy az újabb tagállamok lakásállományának több mint kétötöde (43%) 10 vagy többlakásos társasházban található. Megjegyzendő, hogy a korábbi szocialista országok között a magyar lakások minőségileg az élvonalba tartoztak a nyolcvanas és kilencvenes évek fordulóján (Hegedűs és mások, 1994).

Magyarország kiemelkedik a lakástulajdonosok kimagasló (86%) arányával *(4.2. ábra)*. Ez a mutató a rendszerváltást követően, a kilencvenes évtizedben növekedett meg a korábbi tanácsi/önkormányzati lakások privatizációja nyomán. A szociális bérlakások aránya azonban nem minden volt szocialista országban csökkent a hazánkban megfigyelt (3%) alacsony arányra. Csehországban például minden ötödik háztartás (20%) szociális bérlakásban él, de ehhez hasonló arány mutatkozik Finnországban is, ahogy jelentős a támogatott bérlakás-szektor aránya Franciaországban (16%) és az Egyesült Királyságban (14%) is. A piaci bérlakások aránya a háztartások körében kiemelkedően magas Hollandiában (45%), Németországban (44%), Dániában (42%) és Svédországban (40%). Lengyelországban kiugróan magas (40%) a lakáshasználat egyéb jellege (szolgálati lakás, szívességi használó).

A SZOCIÁLIS BÉRLAKÁSOK ARÁNYA NEM MINDEN VOLT SZOCIALISTA ORSZÁGBAN CSÖKKENT A HAZÁNKBAN MEGFIGYELT (3%) ALACSONY ARÁNYRA.

4.2. ábra: A háztartások megoszlása a lakáshasználat jogcíme szerint az Európai Unió régi és újabb tagállamaiban, valamint Magyarországon (%)

Forrás: EU-SILC (2005).

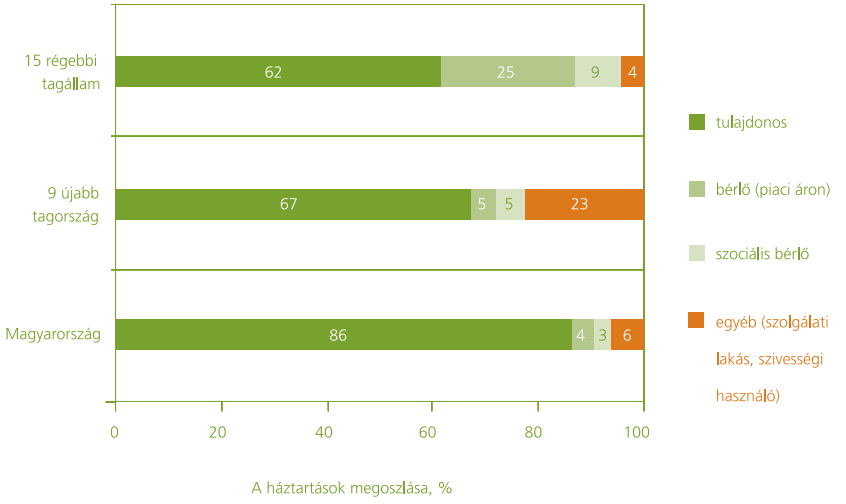

4.2.3. A lakhatás megfizethetősége – a lakás fenntarthatósága

A MAGYARORSZÁGI HÁZTARTÁSOK 20-25 SZÁZALÉKÁNAK JELENT PROBLÉMÁT A LAKÁSÁNAK A FENNTARTÁSA, FINANSZÍROZÁSA. PORTUGÁLIÁBAN, LITVÁNIÁBAN, LENGYELORSZÁGBAN ÉS CIPRUSON SZÁMOLTAK BE A HÁZTARTÁSOK A LEGNAGYOBB ARÁNYBAN ARRÓL, HOGY NEM KÉPESEK MEGFELELŐEN FŰTENI OTTHONUKAT.

A lakhatás megfizethetősége és a lakásfenntartási költségek nagysága és sokféle mutatóval érzékeltethető. Elemzésünkhöz két szubjektív indikátort választottunk ki: a fűtés elégséges szintjét biztosítani képes, illetve a lakásfenntartási költségek fedezését nagy problémaként megélő háztartások arányát.

Az előbbi indikátor alapján az EU-24-ek között azt találjuk *(4.3. ábra),* hogy Portugáliában, Litvániában, Lengyelországban és Cipruson számoltak be a háztartások a legnagyobb arányban arról, hogy nem képesek megfelelően fűteni otthonukat. Magyarország a középmezőnyben található: ötből négy háztartásban ugyanis nem okoz gondot az elégséges fűtés, egyben azonban igen. A hazaihoz hasonló szintet találunk Görögországban, Belgiumban és Szlovákiában, míg a többi, külön nem említett országban tízből legfeljebb egy háztartásban tapasztalható efféle gond.

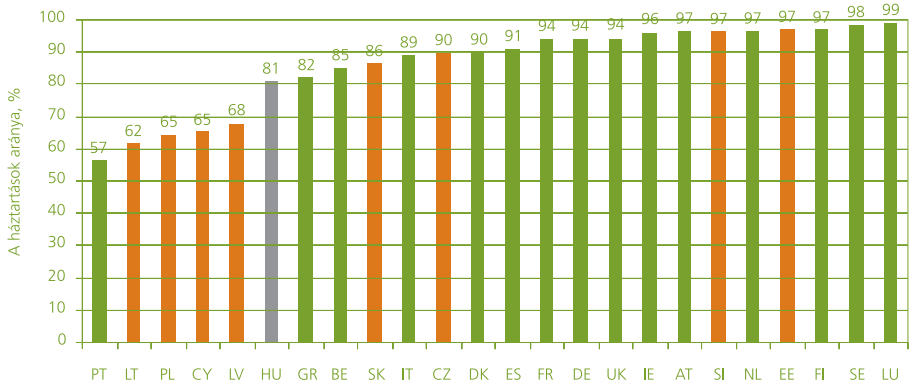

4.3. ábra: Az otthonukat megfelelően fűteni képes háztartások aránya az Európai Unióban országonként (%)

Forrás: EU-SILC (2005).

A lakhatással kapcsolatos költségek kigazdálkodása a legtöbb háztartásnak Cipruson (61%), Olaszországban (51%), Lengyelországban és Észtországban (45%) nagy gond. Magyarország e tekintetben is inkább az európai középmezőnyhöz sorolható: a magyar háztartások egynegyede (24%) küzd ilyen nehézséggel, és így Görögországgal, Csehországgal, Dániával, az Egyesült Királysággal és Portugáliával kerülünk egy csoportba *(4.4. ábra)*.

A LAKHATÁSSAL KAPCSOLATOS KÖLTSÉGEK KIGAZDÁLKODÁSA A LEGTÖBB HÁZTARTÁSNAK CIPRUSON (61%), OLASZORSZÁGBAN (51%), LENGYELORSZÁGBAN ÉS ÉSZTORSZÁGBAN (45%) NAGY GOND.

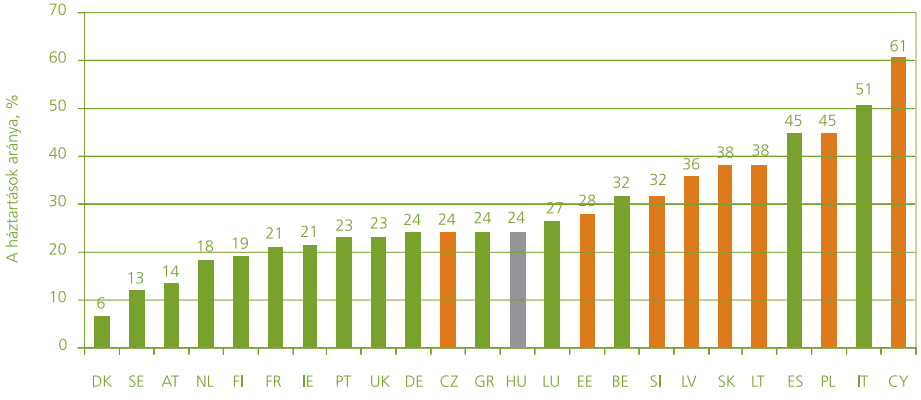

4.4. ábra: A lakásfenntartás költségeinek fedezésében nehézséggel küzdő háztartások aránya az Európai Unióban országonként (%)

Forrás: EU-SILC (2005).

4.2.4. A lakások mérete

Az átlagos lakószobaszámot tekintve Magyarország (2,54) elmarad mind a 2004-ben csatlakozott államok átlagától (2,76), mind pedig a régebbi tagországokra jellemző értéktől (3,84).

Az EU-SILC-adatbázis – sajnálatos módon – nem tartalmaz adatot a lakások területére vonatkozóan, ezért kizárólag a lakások szobaszáma alapján képzett változókra támaszkodhattunk. Ismert viszont más adatforrásokból, hogy a magyarországi lakások átlagos alapterülete 78 m^2. Ennél kisebb átlagos lakásméreteket csak a következő országokban regisztráltak: Szlovákia (56 m^2), Lettország

(57 m^2), Litvánia (60 m^2), Lengyelország (69 m^2), Finnország (76 m^2). A legnagyobb átlagos lakásméret Európában Luxemburgot (126 m^2), Szlovéniát (114 m^2) és Dániát (111 m^2) jellemzi. Megjegyezzük, hogy az Egyesült Államokban 2003-as adat szerint ez a mutató 165 m^2 volt (UNECE, 2006).

A legrosszabb zsúfoltsági mutatót Lettországban találjuk, a legjobbat pedig Belgiumban

Az *egy főre vetített szobaszám* tekintetében azonban nem maradunk le az országcsoportunktól. Hazánkban az egy főre jutó átlagos lakószobaszám 1,3, szemben a vizsgált 24 ország 1,9-es átlagával. A régebbi tagállamok esetében a mutató értéke 2,02, míg az újabb EU-tagok csoportjában Magyarországgal megegyező értékű (1,28) *(4.5. ábra)*. A legrosszabb zsúfoltsági mutatót Lettországban találjuk (1,15), a legjobbat pedig Belgiumban (2,64). A laksűrűséget tekintve tehát hazánk nem tér el lényegesen az újonnan csatlakozott országoktól.

4.5. ábra: Egy főre jutó átlagos lakószoba-szám az Európai Unió régi és újabb tagállamaiban, valamint Magyarországon

Forrás: EU-SILC (2005).

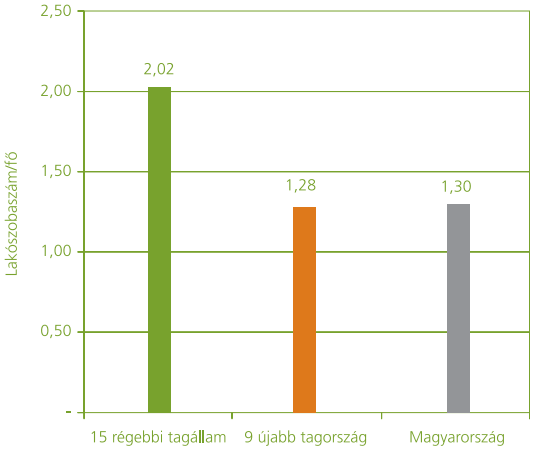

4.2.5. A lakások minősége

A lakások minőségi jellemzői sok tekintetben nem érik el az európai átlagot Magyarországon. Magas a lakóépületek szerkezeti problémáinak aránya és a komfort nélküli lakások aránya. A legtöbb rossz állapotú lakóépületről Lengyelországban, Lettországban, Cipruson és Magyarországon számoltak be a kérdezettek.

A lakóépületek minősége szempontjából *(4.6. ábra)* Magyarország kedvezőtlenebb helyzetben van, mint a vizsgált országok többsége. A háztartások 34 százalékában tapasztalható, hogy a lakóépület állagában súlyosabb hiányosság mutatkozik: például hibás a tető, korhadnak a nyílászárók, avagy nedvesednek a falak. Ilyen vagy ennél rosszabb mutatókat csak Lengyelországban (42%), Lettországban (38%), illetve Cipruson (36%) találhatunk. A legjobb állapotú lakóépületekről Finnországban, Svédországban, Szlovákiában és Dániában számoltak be a kérdőívre válaszoló személyek.

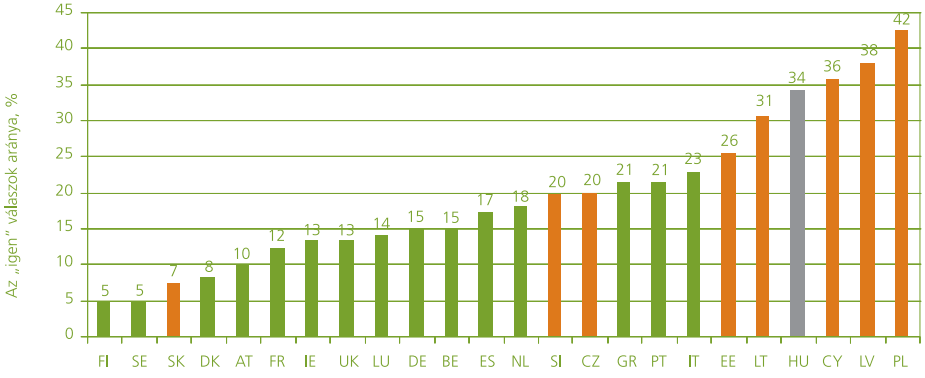

4.6. ábra: Van-e a tetőnek, a falaknak, a nyílászáróknak problémája (szivárog, nedves, dohos stb.)? Az „igen" válaszok aránya az Európai Unióban országonként (%)

Forrás: EU-SILC (2005).

Talán meglepőnek tűnhet, hogy Szlovákia esetében is kicsi (7%) azon háztartások aránya, amelyek a lakóépületek szerkezeti hibáiról számoltak be. A válaszok nagy szórása miatt azonban a magyar adatok nem térnek el lényegesen a 9 újonnan csatlakozott ország átlagától *(4.7. ábra)*.

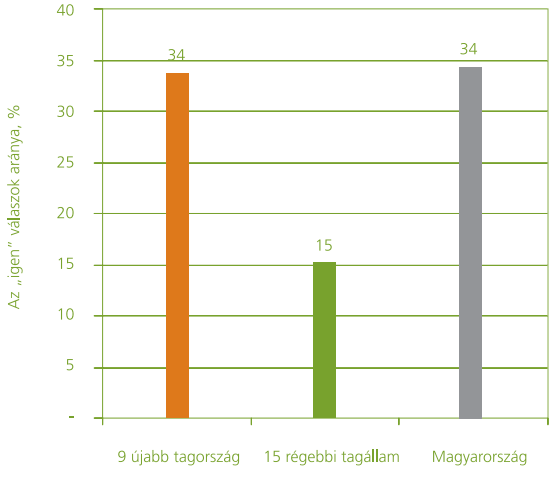

4.7. ábra Van-e a tetőnek, a falaknak, a nyílászáróknak problémája (szivárog, nedves, dohos stb)? Az „igen" válaszok aránya az Európai Unió régi és újabb tagállamaiban, valamint Magyarországon (%)

Forrás: EU-SILC (2005).

Az alapvető komfortjellemzők tekintetében a balti államokban a legrosszabb a helyzet, ugyanis itt a legmagasabb – 20 százalék feletti – a fürdőszoba, illetve zuhanyzó nélküli *(4.8. ábra)*, valamint a saját használatú vízöblítéses WC-t nélkülöző *(4.9. ábra)* háztartások aránya. Magyarország és Lengyelország – bár nagyságrenddel jobb a helyzet, mint a balti államokban – elmarad e tekintetben a többi európai országtól. E két országban 10 százalék körüli a fürdőszobával és WC-vel nem rendelkező lakásokban élő háztartások aránya, míg a többi uniós országban ez az arány jellemzően 5 százalék alatt marad.

AZ ALAPVETŐ KOMFORTJELLEMZŐK TEKINTETÉBEN A BALTI ÁLLAMOKBAN A LEGROSSZABB A HELYZET.

4.8. ábra: A fürdőszoba/zuhanyzó nélküli lakásokban élő háztartások aránya az Európai Unióban országonként (%)

Forrás: EU-SILC (2005).

Megjegyzés: Hollandia adatai hiányoznak.

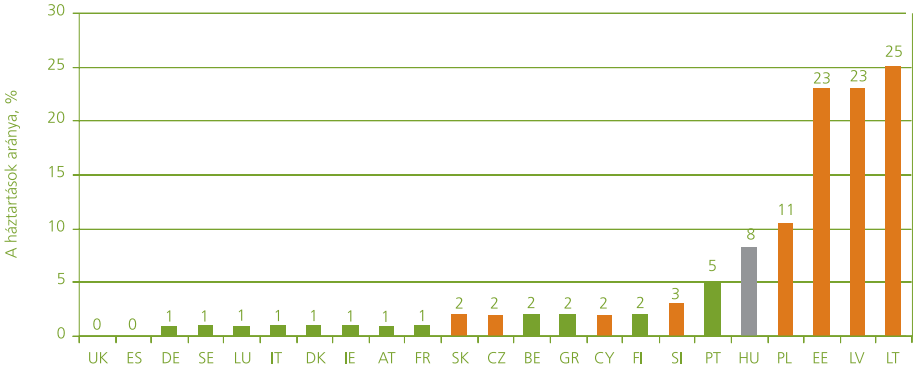

4.9. ábra: A saját használatú vízöblítéses WC nélküli lakásokban élő háztartások aránya az Európai Unióban országonként

Forrás: EU-SILC (2005).

Megjegyzés: Hollandia adatai hiányoznak.

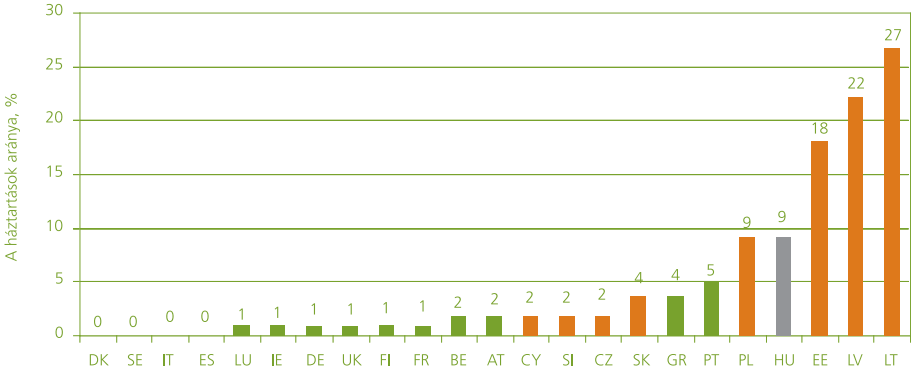

A lakások számtalan minőségi jellemzői közül az előbbieken kívül még egyet emelünk ki: azt, hogy a lakásokba mennyi fény jut be. Ebből a szempontból is a háztartáskérdőívre válaszoló személyek értékelésére hagyatkozunk *(4.10. ábra)*. A látszólag banális, jelentéktelen változónak hatása van nemcsak a lakások piaci értékére, de a lakásban lakók lelki egészségére is. A pszichológiai kísérletek szerint a fény hiánya összefüggésben áll a depressziós tünetek kialakulásával, és a természetes fény élettani hatása csak részben pótolható a mesterséges megvilágítással, amint arra az évszakok szerinti összefüggések kutatói rámutattak.[50]

[50] Mint mindenre, erre is van az angol nyelvben egy „HBR" (hárombetűs rövidítés), ami – ebben az esetben – nemcsak rövid, hanem szellemes is. A szezonális érzelmi rendellenességek elnevezése SAD, vagyis Seasonal Affective Disorder-nek. Lásd erről Rosenthal (1993) tanulmányát.

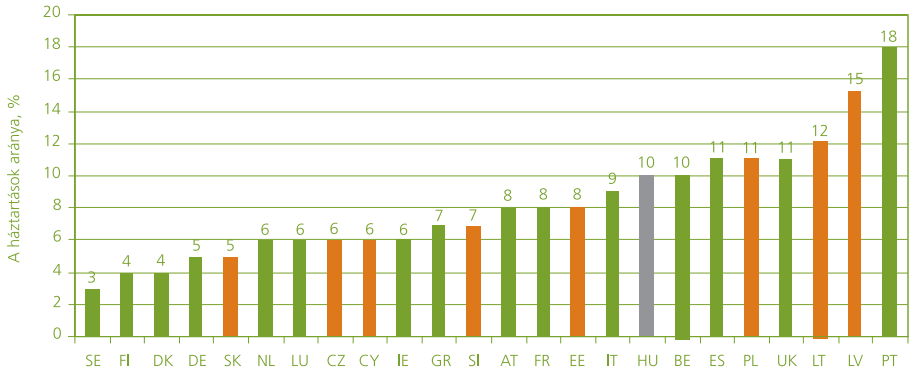

4.10. ábra: A túl sötét, elegendő fény nélküli lakásokban élő háztartások aránya az Európai Unióban országonként (%)

Forrás: EU-SILC (2005).

A legkedvezőtlenebb arányokat a lakások sötétségét illetően Portugáliában (18%) és a balti államokban (11–15%) találjuk. Nem sokkal jobb a helyzet az Egyesült Királyságban, Lengyelországban, Spanyolországban, Belgiumban és hazánkban, de az európai átlagtól (8%) ezen országok mutatói térnek el jelentős mértékben.

4.2.6. A lakhatási integráció mértéke

Ha a lakhatási integrációt egyetlen jelzőszámmal szeretnénk kifejezni, akkor az eddig áttekintett változókat le kell képeznünk egyetlen indikátorrá úgy, hogy a változók közös, a vizsgált látens dimenzióra – a lakhatási integrációra – vonatkozó információtartalmát megőrizzük. Ehhez faktor-elemzést (főkomponens-elemzést) végeztünk. A vizsgált változók a következők voltak:

- Megfizethetőség:
  1. nagy gond a lakhatás költségeinek fedezése (dichotóm, 1-es érték, ha igen; 0, ha nem);
  2. nem képesek megfelelően fűteni (dichotóm, 1-es érték, ha igaz; 0, ha nem).
- Lakásminőség:
  1. nincs WC (dichotóm, 1-es érték, ha igaz; 0, ha nem);
  2. nincs fürdőszoba (dichotóm, 1-es érték, ha igaz; 0, ha nem);
  3. az épületnek szerkezeti hibái vannak (dichotóm, 1-es érték, ha igaz; 0, ha nem);
  4. sötét a lakás (dichotóm, 1-es érték, ha igaz; 0, ha nem).
- Laksűrűség, zsúfoltság:
  1. egy szobára kettőnél több lakó jut. (Dichotóm, 1-es érték, ha igaz; 0, ha nem)

A fenti 7 változó főkomponens-elemzése a *4.1. táblázat*ban olvasható eredményt adta.

4.1. táblázat: A lakhatási integráció mérésére bevont változók főkomponens-elemzése

Forrás: saját számítások az EU-SILC (2005) alapján.

** Megjegyzés: 0,1 alatti faktorsúly. A faktorelemzést a súlyozatlan adatbázison végeztük el.*

Magyarázó változó	1. főkomponens	2. főkomponens
Nincs fürdőszoba	0,82	–0,43
Nincs WC	0,81	–0,45
Zsúfolt	0,51	0,41
Szerkezeti problémák	0,38	0,31
Sötét lakás	0,33	*
Nehezen fizetik a költségeit	0,24	0,63
Nem fűthető	0,43	0,49
Sajátérték	*2,09*	*1,31*
Megmagyarázott szórás	*29,82*	*18,67*

Az első főkomponens feleltethető meg a mérni kívánt látens dimenziónknak, a lakhatási integrációnak, hiszen itt minden változó pozitív faktorsúllyal szerepel. A faktorpontszámok standardizált (0 várható értékű, 1 szórású) formában számszerűsítik a vizsgált jelenséget. Végezetül a faktorpontszámnak az inverzét vettük, hogy a magasabb pontszám integráltabb helyzetet fejezzen ki, az alacsonyabb pedig az integráció hiányát. Mivel a faktorpontszámunk standardizált formában van, a 0 körüli érték az európai átlagra jellemző helyzetet fejezi ki.

4.11. ábra: Az átlagos lakhatási integráció faktorpontszám az Európai Unióban országonként

Forrás: saját számítások az EU-SILC (2005) alapján.

Megjegyzés: súlyozott adatok.

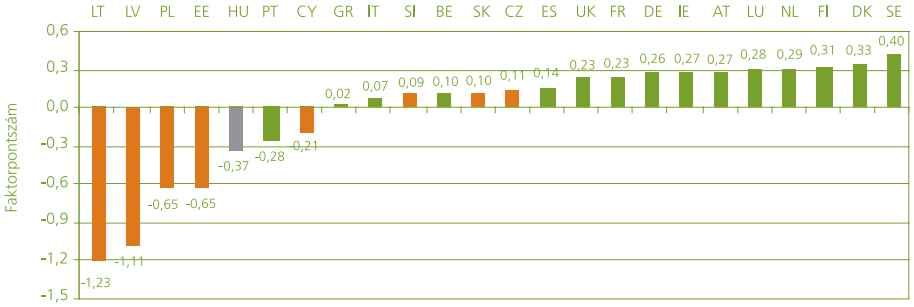

A LAKHATÁSI INTEGRÁCIÓ SZEMPONTJÁBÓL LITVÁNIA ÉS LETTORSZÁG VAN A LEGKEDVEZŐTLENEBB HELYZETBEN, A LEGKEDVEZŐBB A HELYZET A SKANDINÁV ORSZÁGOKBAN.

Amint azt a *4.11. ábra* mutatja, a lakhatási integráció szempontjából Litvánia és Lettország van a legkedvezőtlenebb helyzetben, őket pedig Észtország és Lengyelország követi. Az európai átlagtól negatív irányban tér el Ciprus, Portugália és Magyarország. Az újonnan csatlakozott országok közül az EU átlagába belesimul Csehország, Szlovénia és Szlovákia. A lakhatás szempontjából a legintegráltabb országoknak a skandináv országok, Svédország, Dánia és Finnország tekinthetők. Az átlagnál kedvezőbb a helyzet még több régi tagállamban is, így Hollandiában, Luxemburgban, Ausztriában, Írországban, Németországban, Franciaországban és az Egyesült Királyságban. A legnagyobb szórást a lakhatási integrációt kifejező faktorpontszám értékeiben a kedvezőtlen helyzetű országokban, a balti államokban, Lengyelországban és hazánkban találhatjuk (Tárki–UniCredit, 2008, F4.4. táblázat), ami arra utal, hogy ezek az országok a lakásállomány minősége és a lakhatási problémák (zsúfoltság, fenntarthatóság) szempontjából heterogének, rétegzettek.

4.2.7. Substandard lakások, minőségi problémák és jövedelmi viszonyok

Ha a lakhatási integráció egyik összetevőjét – nevezetesen azt, hogy a felújításra szoruló és rossz minőségű, ún. „substandard" lakások miként oszlanak meg az EU országai között – külön vizsgáljuk, igen hasonlatos képet kapunk *(4.12. ábra)*. Substandard lakásnak nevezzük azokat a lakásokat, melyekben nincs fürdőszoba és WC, valamint a lakóháznak komolyabb szerkezeti problémája van. Ilyen lakásban élt a vizsgált 24 európai ország háztartásainak közel 1 százaléka (1,82 millió háztartás). A substandard lakásokban lakók 81 százaléka (1,48 millió háztartás) a 9 új tagállamban él. A régebbi tagállamok közül Dániában, Svédországban, Hollandiában és az Egyesült Királyságban lényegében nem található substandard lakás, legalábbis egyetlen ilyen sem került a vizsgálat mintájába. A substandard lakásokban élők jövedelme minden országban átlag alatti, de abban nagyok a különbségek, hogy hány százalékkal maradnak le a normál lakásban élőktől *(4.2. táblázat)*. Olaszországban ez az arány 20 százalék, míg Csehországban 54 százalék.

Felújításra, átépítésre szoruló lakásnak nevezzük azokat a lakásokat, amelyekben előfordul az említett minőségi problémák legalább egyike, vagyis vagy nincs fürdőszoba, vagy nincs WC, vagy szerkezeti hiányossága van a lakóháznak. A vizsgált európai háztartások közel egyötöde (19,1%) él ilyen lakásban, lakóházban. Egyes országokban azonban ez az arány megközelíti az 50 százalékot, vagy éppenséggel 10 százalék alatt marad, tehát ugyancsak jelentősek az egyes országok közötti különbségek *(4.12. ábra)*. Az országok rangsora viszont ugyanazt a képet mutatja, melyet már megismerhettünk a lakhatási integráció, illetve a substandard lakások terén. Magyarországon a lakások több mint harmada átépítésre vagy felújításra szorul.

MAGYARORSZÁGON A LAKÁSOK TÖBB MINT HARMADA ÁTÉPÍTÉSRE VAGY FELÚJÍTÁSRA SZORUL. A „SUBSTANDARD" ÉS A FELÚJÍTÁSRA SZORULÓ LAKÁSOKBAN ÉLŐ HÁZTARTÁSOK ARÁNYA AZ EU-HOZ ÚJONNAN CSATLAKOZOTT ORSZÁGOKBAN A LEGNAGYOBB.

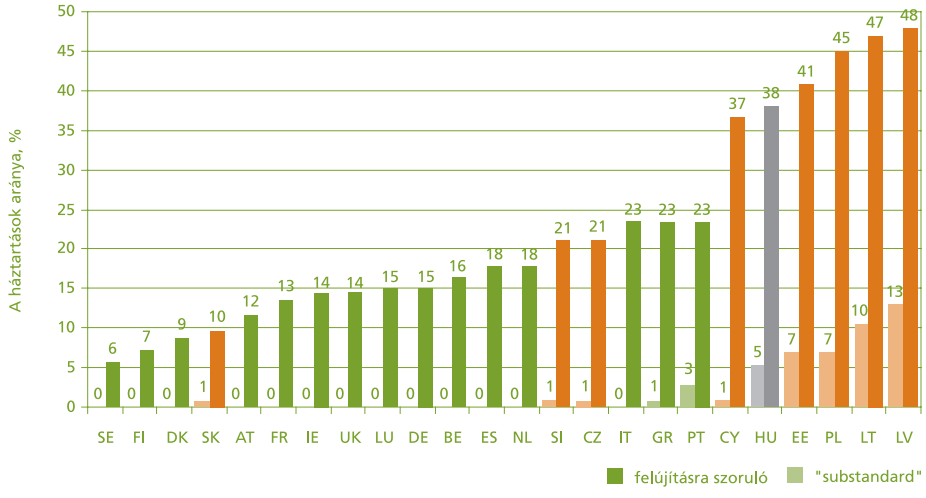

4.12. ábra A „substandard" és a felújításra szoruló lakásokban élő háztartások aránya az Európai Unióban országonként (%)

Forrás: saját számítások az EU-SILC (2005) alapján.

4.2. táblázat: A standard és a substandard lakásokban élő háztartások átlagos éves ekvivalens jövedelme az Európai Unióban országonként

Forrás: saját számítások az EU-SILC (2005) alapján.

Megjegyzés: Azt a jövedelemhányadot nevezzük diszponibilis jövedelemhányadnak, amely a kiadások kielégítése után marad. Ezzel a jövedelemhányaddal szabadon rendelkezünk.

Ország	Átlagos éves ekvivalens diszponibilis jövedelem, euró	Standard lakásokban élők jövedelme, euró	Substandard lakásokban élők jövedelme, euró	A substandard lakásban élők jövedelme, % (standard lakásban élők = 100)
AT	20 212	20 232	10 147	50,2
BE	18 634	18 671	10 500	56,2
CY	14 653	14 747	7 910	53,6
CZ	4 747	4 772	2 188	45,8
DE	16 684	16 687	9 435	56,5
DK	22 362	22 362	n. a.	n. a.
EE	3 444	3 549	2 029	57,2
ES	12 238	12 246	6 444	52,6
FI	18 704	18 714	11 482	61,4
FR	18 237	18 261	9 983	54,7
GR	10 990	11 047	5 568	50,4
HU	3 885	3 962	2 474	62,4
IE	21 387	21 418	12 244	57,2
IT	16 718	16 725	13 301	79,5
LT	2 467	2 594	1 371	52,8
LU	33 000	33 013	20 777	62,9
LV	2 649	2 812	1 535	54,6
NL	19 300	19 300	n. a.	n. a.
PL	3 158	3 261	1 772	54,4
PT	9 630	9 768	4 733	48,5
SE	18 173	18 173	n. a.	n. a.
SI	9 123	9 169	5 154	56,2
SK	3 041	3 049	1 920	63,0
UK	22 104	22 104	n. a.	n. a.

4.3. A tartós fogyasztási cikkek elterjedtsége

Az európai háztartások vagyoni helyzetét néhány fontosabb tartós fogyasztási cikk meglétével közelíthetjük meg. Az előbbiek között a háztartások autóval, mosógéppel, színes televízióval, telefonnal és számítógéppel való ellátottsága alapján mutatjuk be Magyarország helyét 24 uniós ország között.

Ebben az alfejezetben először a vagyoni helyzet „minimális követelményeit" a szélesebb körben elterjedtebb tartós fogyasztási eszközök (színes televízió, telefon, mosógép) meglétén keresztül vizsgáljuk, ami alapvetően arra mutathat rá, hogy mekkora az egyes EU-tagországokban azon háztartások aránya, amelyek ezekkel az alapvető berendezésekkel sem rendelkeznek. Ugyanakkor érdemes már most megjegyezni: nem csupán a szegénység lehet magyarázat arra, ha egy háztartás-

ban nincs színes televízió, telefon vagy mosógép, hiszen elvétve előforduló jelenség a fejlett nyugati államokban az is, hogy egyes jómódú háztartásokból nem anyagi, hanem értékválasztási, életmódbeli okból hiányoznak alapvetőnek tűnő eszközök: például tudatosan nem néznek tévét, nem használnak telefont, illetve mosógépet (mert mosatnak valahol).

A tartós fogyasztási cikkek másik csoportja ebben az elemzésben az autó és a személyi számítógép, amelyek elterjedtsége már jobban szór az egyes országok között és azokon belül is, és amelyek ezáltal jobban megragadhatóvá teszik az országok és a háztartások közötti anyagi-vagyoni helyzetbeli különbséget. Ezek esetében is felmerül természetesen az anyagi/életmódbeli választás különbözősége, azaz hogy az egyes értékesebb használati vagy vagyontárgyak választását az anyagi helyzeten kívül a háztartásban élők igényei, életmódja, képességeik-képzettségük és értékválasztásuk is befolyásolja. Ugyanakkor az is könnyen belátható, hogy a jobb anyagi helyzetben lévő háztartások körében nagyobb a valószínűsége, hogy igénylik és be is szerzik a háztartások az efféle eszközöket. Az autóval kapcsolatban röviden arra is kitérünk, hogy milyen egyéb okai lehetnek Magyarország EU-s összehasonlításban talált pozíciójának.

A TARTÓS FOGYASZTÁSI CIKKEK HIÁNYA NEMCSAK A SZEGÉNYSÉGET MUTATHATJA, HANEM ÉRTÉK- VAGY ÉLETMÓDBELI VÁLASZTÁSBÓL IS FAKADHAT.

Az anyagi-vagyoni helyzet mérésének egyik lehetősége, ha olyan tartós fogyasztási cikkek elterjedtségét vizsgáljuk, amelyek a mindennapi lét általánosan elfogadott elemei, és amelyeket elvileg csak a nagyon rossz anyagi helyzetben élők nem engedhetnek meg maguknak. Ugyanakkor – ahogy azt az előbb is említettük – az is hasonlóan közismert jelenség, hogy a kifejezetten magasabb státuszú, jó körülmények között élők körében is található egy kisebb olyan csoport, amely könnyedén megengedhetné ugyan magának ezeket az értékesebb használati tárgyakat, de valamilyen érték- vagy életmódbeli választás miatt nincs rájuk igénye, sőt kifejezetten elutasítja azokat. Emellett vannak olyan tartós fogyasztási cikkek is, amelyeket már tényleg nem tud minden háztartás beszerezni, és nem is feltétlenül van rá igényük; közülük itt az autóval és a számítógéppel való ellátottságot elemezzük.

AZ EURÓPAI HÁZTARTÁSOK SZINTE MINDEGYIKÉBEN MEGTALÁLHATÓAK AZ OLYAN ALAPVETŐ TARTÓS FOGYASZTÁSI CIKKEK, MINT A SZÍNES TELEVÍZIÓ…

Az alapvető tartós fogyasztási eszközök közül itt most a színes televíziónak, a telefonnak és a mosógépnek az európai háztartásokon belüli elterjedtségét vizsgáljuk. Csaknem az összes EU-s háztartásban találunk tévét és valamilyen telefont: a vizsgált 24 uniós országon belül a háztartások 97 százalékában van színes televízió, és ugyanilyen arányban találunk vezetékes vagy/és mobiltelefont is *(4.13.* és *4.14. ábra)*.

Magyarországon a színes televízió elterjedtsége megegyezik az EU-s átlaggal, azaz a magyar háztartások 97 százalékában van színes tévé, s ezáltal az európai középmezőnybe sorolható, de az EU-s országok közötti különbségek valójában nagyon kicsik *(4.13. ábra)*. A színes televízióval való ellátottság alapján „legfejlettebb" mondható Észtország és Ciprus (99%), valamint a „legfejletlenebb" Lettország (94%) közötti csupán 5 százalékpontos eltérés a mintavételi hiba határán van, azaz a különbség lényegében elenyésző. Összességében tehát 100 európai uniós háztartásból legalább 94-ben találhatunk színes tévét, egyes országokban pedig 100-ból akár 99 háztartásban is.

4.13. ábra A színes televízióval rendelkező háztartások aránya az Európai Unióban országonként (%)

Forrás: EU-SILC (2005).

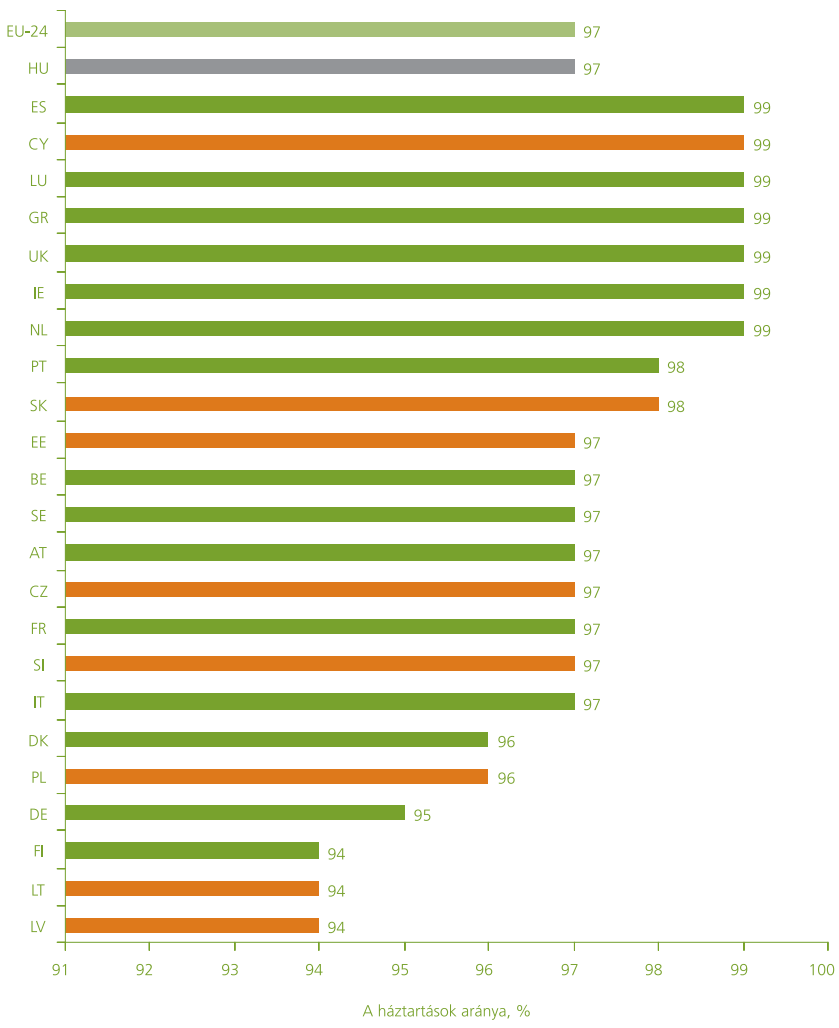

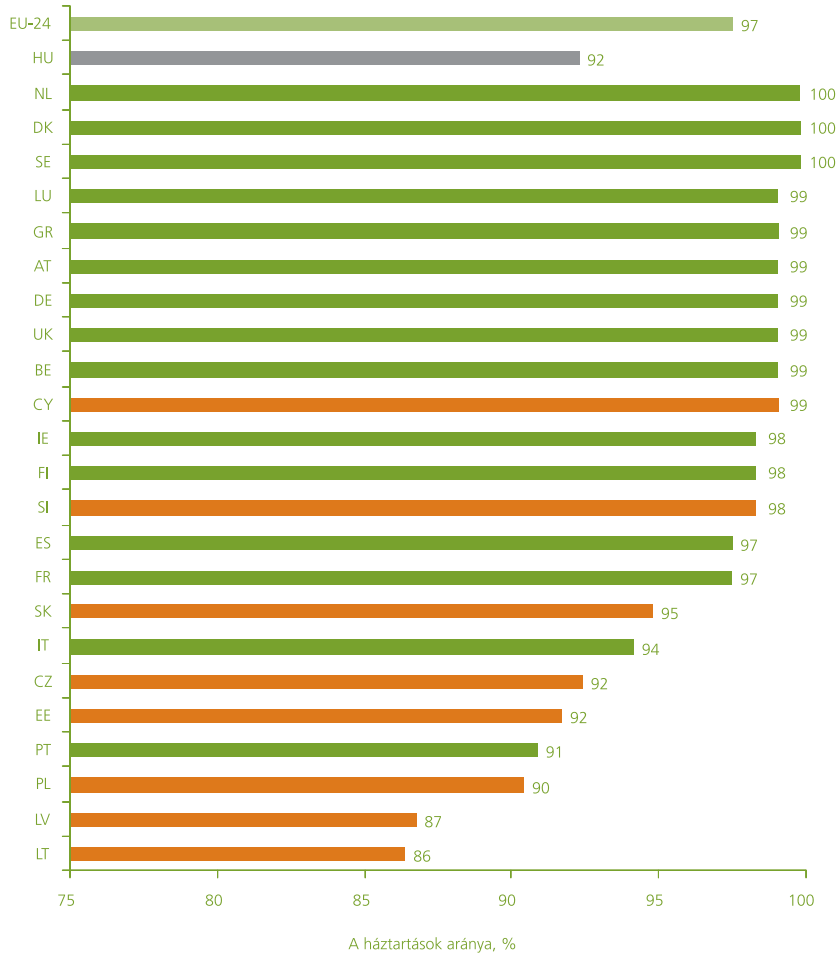

4.14. ábra: A telefonnal (vezetékes vagy/és mobil) rendelkező háztartások aránya az Európai Unióban országonként (%)

Forrás: EU-SILC (2005).

. . .A VEZETÉKES VAGY MOBILTELEFON. . .

Hasonlóan magas szintű ellátottságot, de az előzőeknél számottevőbb különbséget tapasztalhatunk az EU 24 országa között a legalapvetőbb kommunikációs eszköz, a telefon elterjedtsége tekintetében *(4.14. ábra)*. Amíg ugyanis a telefonpenetráció egyes országokban eléri vagy megközelíti a 100 százalékot (jellemzően a kisebb és gazdagabb országokat, illetve az észak-európai államokat találjuk köztük: Hollandiát, Dániát, Svédországot, Luxemburgot, kivételként pedig Görögországot), addig főként az újonnan csatlakozott kelet- és közép-európai országokban (a három balti állam, Lengyelország és Csehország, kivételként Portugália) 90 százalék körüli vagy akár az alatti a telefonnal rendelkező háztartások aránya. Ez utóbbi csoportban, a telefonrangsor utolsó harmadában található Magyarország is, ahol a háztartások 92 százalékában van vezetékes vagy/és mobiltelefon, ami 4–5 százalékponttal alacsonyabb az EU-24-ek átlagánál.

4.15. ábra: A mosógéppel rendelkező háztartások aránya az Európai Unióban országonként (%)

Forrás: EU-SILC (2005).

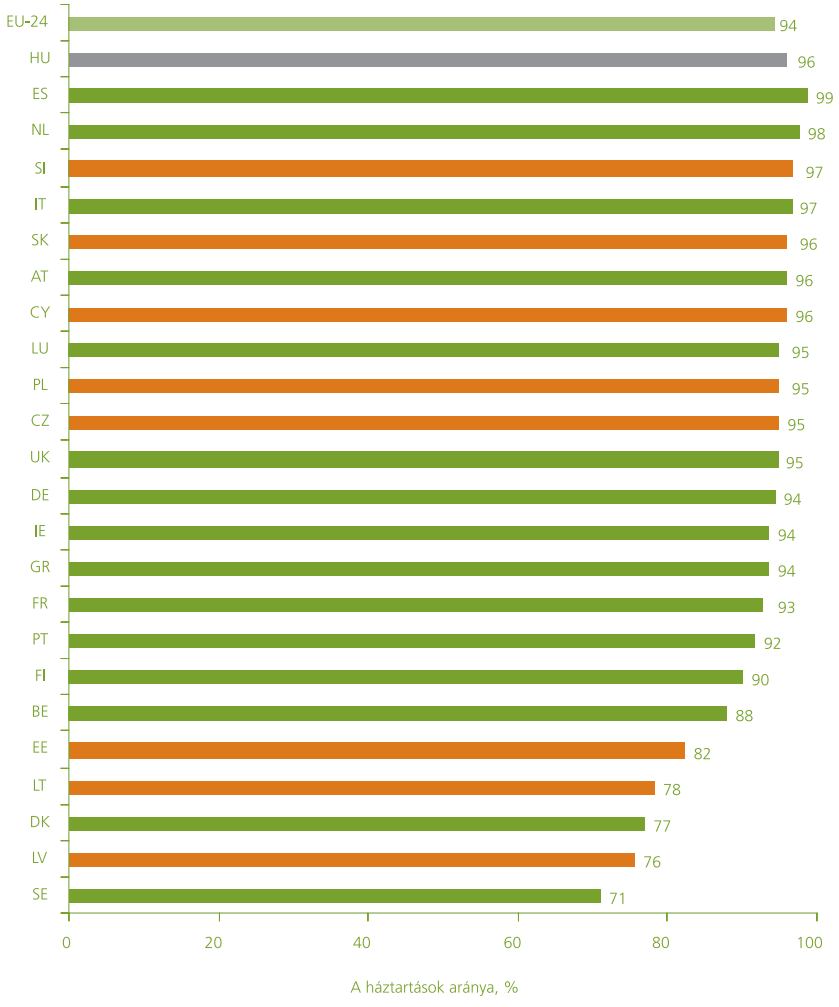

…ÉS A MOSÓGÉP…

A mosógép kapcsán találhatjuk a legnagyobb különbségeket az egyes országok között *(4.15. ábra)*, még akkor is, ha e tekintetben is igen magas, 94 százalékos az EU-s átlag. Magyarország ezt kismértékben még felül is múlja, hiszen nálunk a háztartások 96 százalékában van mosógép. Magyarországhoz hasonlóan magas, 90 százalék fölötti ellátottságot tapasztalhatunk az EU-s országok többségében is, kivéve a balti államokat és néhány skandináv országot (Svédország és Dánia), ahol a háztartások 70–80 százalékában van mosógép. Ez utóbbi két ország esetében merülhet fel újra az, hogy a gazdagabb országok uniós összehasonlításban gazdagabb háztartásainak egy részéből nem anyagi, hanem életmódbeli, szokásbeli okokból hiányoznak olyan alapvetően gondolt eszközök, mint például a mosógép.

SZÁMÍTÓGÉPET TÍZBŐL ÖT EURÓPAI HÁZTARTÁSBAN TALÁLUNK…

Számítógéppel az európai háztartások valamivel több, mint fele (55%) rendelkezik; a magyar háztartások mutatója ehhez képest némileg rosszabb (39%) *(4.16. ábra)*. A magyar PC-szint kétszeresét regisztrálták az Európában amúgy „listavezetőnek" tekinthető Hollandiában (78%). Ehhez közeli, igen magas értékeket találunk Svédországban és Dániában is, ahol a háztartások kb.

háromnegyedében van számítógép. Érdekesség, hogy ez utóbbi két államban a háztartások közel ugyanakkora hányadában van számítógép, mint mosógép.

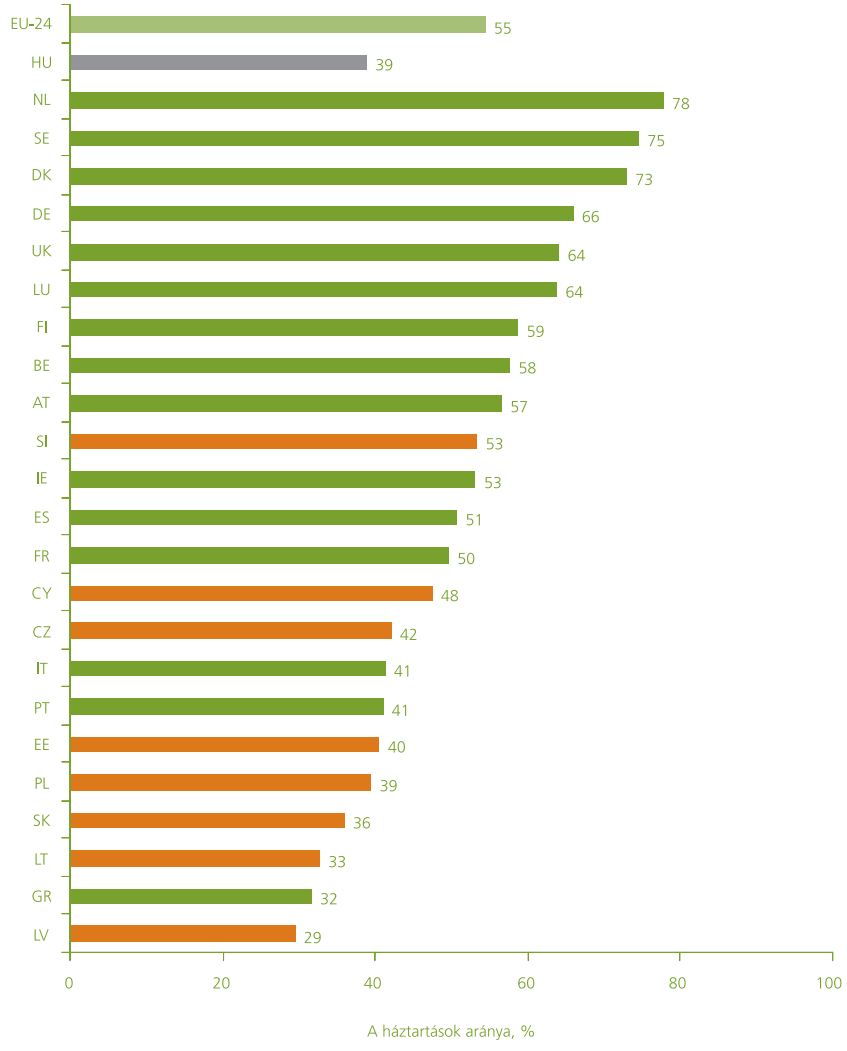

4.16. ábra: A számítógéppel rendelkező háztartások aránya az Európai Unióban országonként (%)

Forrás: EU-SILC (2005).

Információs társadalom Magyarországon

Tízből négy magyar háztartásban volt számítógép 2006-ban a World Internet Project évi jelentése szerint. Otthoni internet-hozzáféréssel viszont már csak tízből két háztartás (21%) rendelkezett ekkor, aminek a nagyobb hányada (71%) volt szélessávú kapcsolat. Összességében a háztartások 15 százalékban találhattunk 2006-ban szélessávú internet-hozzáférést Magyarországon.

2007-re azonban nagymértékű növekedést tapasztalhattunk az információs technológia otthoni infrastruktúrájában: egy év alatt egynegyedével nőtt az otthoni PC-k aránya, így már minden második magyar háztartásban (49%) megtalálható volt

a számítógép, ami az internet-penetráció növekedését eredményezte. A magyar háztartások immár egyharmadában (35%) hozzáférhető az internet, és ennek több mint 80 százaléka szélessávú kapcsolatot takar, azaz a magyar háztartások 29 százalékában van szélessávú internet-hozzáférés. Az elmúlt egy év alatti változások révén Magyarország megkezdte a felzárkózást az európai mezőnyhöz az otthoni IT-infrastruktúra terén. Mindezek alapján úgy tűnik, hogy a számítógép, és különösen az internet terjedése az elmúlt egy év alatt belépett az ún. felívelő szakaszba, és a következő néhány évben további dinamikus növekedés várható (WIP, 2007).

…Magyarországon azonban csak tízből négyben, amivel az európai mezőny végére kerülünk.

Míg az európai háztartások háromnegyedében van autó, addig nálunk csak a háztartások felében.

Magyarországon tehát tízből négy háztartásban van számítógép, ezzel az európai mezőny utolsó harmadának elejére sorolódunk, Csehország, Olaszország, Portugália, Észtország és Lengyelország társaságában. Nálunk gyengébb PC-penetrációt csak a másik két balti államban, valamint Szlovákiában és Görögországban találunk.

Az általunk vizsgált 24 EU-országban a háztartások közel háromnegyedében (73%) van autó *(4.17. ábra)*, Magyarországon azonban csak a háztartások kevesebb mint felében (46%) található személygépkocsi, ami az európai országok közötti utolsó helyek egyikét jelenti Magyarország számára Észtország, Szlovákia és Litvánia társaságában. A legnagyobb arányban Luxemburgban található gépkocsi a háztartásokban, tízből közel kilencben (88%), amit Ciprus követ (85%).

Magyarország „motorizációs" szintje európai összehasonlításban igen alacsony, amit az előző adatsoron kívül más adatok is alátámasztanak. Így például – Szlovákia mellett – Magyarországon a legalacsonyabb az ezer főre jutó személygépkocsik száma: 2005-ben ezer magyar lakosra mindössze 287 autó jutott, közel feleannyi, mint az EU-25-ök átlaga (476 autó/ezer fő) vagy az EU-15-öké (503 autó/ezer fő) (Tárki–UniCredit, 2008, F4.5. táblázat).

Az autók országonkénti elterjedtsége nyilvánvalóan összefügg az elérhető közlekedési infrastruktúra szerkezetével, azzal tehát, hogy az adott országban a közösségi közlekedés mely formái, milyen szinten és milyen áron kínálnak valódi választási lehetőséget az autós közlekedéssel szemben. Ennek a komplex kérdéskörnek jó mutatója lehet az, hogy összességében és egymáshoz viszonyítva milyen mértékben használják az egyes országokban a szárazföldi közlekedési eszközök főbb típusait a helyiek. Az Eurostat 2004-es adatai szerint (EC, 2006b) az EU-25-ök közül Magyarországon a legalacsonyabb az autós közlekedés részaránya: az összes szárazföldi utaskilométer 60 százalékát tesszük meg autóval (szemben az EU-25-ök 84%-os és az EU-15-ök 83%-os autós részarányával), míg nálunk a legmagasabb a vonattal történő utazások részesedése (13%) és a buszos utazások hányada (24%).[51]

[51] A buszos utazások hányada tekintetében Magyarországot kismértékben megelőzi ugyan Ciprus és Málta, de ott nincs kötöttpályás közlekedés (vonat, villamos, metró), így aki nem autóval közlekedik, az csak a buszt választhatja, ami nyilvánvalóan torzítja az összes utaskilométer közlekedési módozatonkénti megoszlását (Tárki–UniCredit, 2008, F4.6. táblázat).

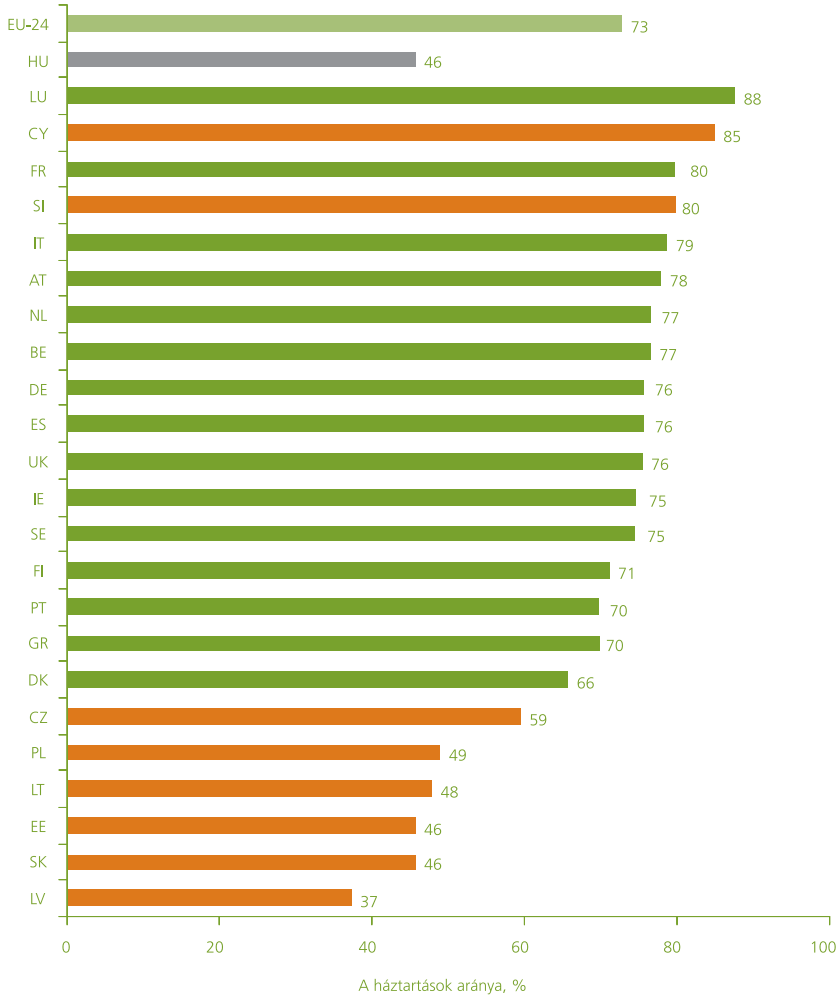

4.17. ábra: Az autóval rendelkező háztartások aránya, az Európai Unióban országonként (%)

Forrás: EU-SILC (2005).

Az is figyelemre méltó, és az előbbi képet erősíti, hogy Magyarországon növekedett a legkevésbé, csupán 2 százalékkal az utaskilométerek száma 1990 és 2004 között, szemben az EU-25-ök körében mért átlagosan 18 százalékos növekedéssel. Különösen kiemelendő, hogy a Magyarországgal összemérhető (történelmi múlt, gazdasági jelen, terület vagy/és lakosságszám alapján) EU-s országok esetében nagyságrendekkel nagyobb növekedés tapasztalható e téren: Görögországban 84 százalékkal, Portugáliában 64 százalékkal, de még Csehországban is 24 százalékkal nőtt 1990 és 2004 között a személygépkocsi-forgalom.

MAGYARORSZÁG MOTORIZÁCIÓS SZINTJE AMÚGY IS ALACSONY EURÓPAI ÖSSZEHASONLÍTÁSBAN: MI HASZNÁLUNK A LEGKISEBB ARÁNYBAN AUTÓT A SZÁRAZFÖLDI KÖZLEKEDÉS SORÁN.

HIVATKOZÁSOK

Ahn, N.– Mira, P. (2002): A note on the changing relationship between fertility and female employment rates in the developed countries.. *Journal of Population Economics*, 15 (4): 667–682.

Atkinson, A. B.– Cantillon, B.– Marlier, E.– Nolan, B. (2002): *Social Indicators: The EU and* Social Inclusion. Oxford University Press, Oxford.

Bálint M.– Köllő J. (2008): A gyermeknevelési támogatások munkaerő-piaci hatásai. *Esély,* 1: megj. alatt.

Billari, F. C.– Castiglioni, M.– Castro Martìn, T.– Michielin, F.– Ongaro, F. (2002): Household and union formation in a Mediterranean fashion: Italy and Spain. In Klijzing, E.– Corijn, M. (eds.): *Fertility and partnership in Europe: findings and lessons from comparative research. Volume II*. United Nations, New York– Geneva, 7–41.

Becker, G. S. (1960): Economic analysis of fertility. In National Bureau of Economic Research: *Demographic and economic changes in developed countries*. Princeton University Press, Princeton, 209–240.

Becker, G. S. (1981): *A Treatise on Family*. Harvard University Press, Cambridge, MA.

Björklund, A. (2007): Does a family friendly policy raise fertility levels? *SIEPS Report No.* 3. Swedish Institute for European Policy Studies, Stockholm.

Blanchard, O. (2007): Adjustment within the euro. The difficult case of Portugal. *Portuguese Economic Journal*, April, 1–21. www.springerlink.com/content/81602g1610544nv6/fulltext.pdf

Bongaarts, J.– Feeney, G. (1998): On the quantum and on the tempo of fertility, *Population and Development Review,* 24 (2): 271–292.

Castello, A.– Domenech, R. (2002): Human Capital Inequality and Economic Growth: Some New Evidence. *Economic Journal*, March, C187–C200.

Cigno, A. (1993): Intergenerational transfers without altruism: Family, market and state, *European Journal of Political Economy,* 9: 505–518.

D'Addio, A. C.– d'Ercole M. M. (2005): Trends and determinants of fertility rates: the role of policies. *OECD Social, Employment and Migration Working Papers No. 27*. OECD, Paris.

Del Boca, D.– Aaberge, R.– Colombino, U.– Ermisch, J.– Francesconi, M.– Pasqua, S. –Strom, S. (2003): *Labour market participation of women and fertility: the effect of social policies*. Paper presented at the FRDB CHILD conference. Alghero, June 2003.

Easterlin, R. A. (1968): *Population, labor force and long swings in economic growth*. National Bureau of Economic Research, New York.

EC– European Commission (2005): The 2005 projections of age-related expenditure (2004–50) for the EU-25 Member States: underlying assumptions and projection methodologies. *European Economy,* Special Report, no 4.

EC– European Commission (2006a): The impact of ageing on public expenditure: projections for the EU-25 Member States on pensions, healthcare, long-term care, education and unemployment transfers (2004–50). *European Economy*, Special Report, no 1.

EC– European Commission (2006b): *Energy and Transport in Figures 2006.* Part 3: Transportation. European Commission Directorate-General for Energy and Transport, in co-operation with Eurostat. http://ec.europa.eu/dgs/energy_transport/figures/pocketbook/doc/2006/2006transporten.pdf

EC– European Commission (2007a): *Europe's demographic future: facts and figures on challenges and opportunities*. European Commission, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, Brussels.

EC– European Commission (2007b): *Stratégiai jelentés a növekedést és foglalkoztatást célzó megújult lisszaboni stratégiáról: új ciklus indítása (2008–2010).* Az Európai Közösségek Bizottsága, Brüsszel, december. http://ec.europa.eu/growthandjobs/pdf/european-dimension-200712-annual-progress-report/200712-annual-reporthu.pdf

Engelhardt, H.– Kögel, T.– Prskawetz, A. (2001): Fertility and women's employment reconsidered: A macro-level time-series analysisfor developed countries, 1960–2000. *MPIDR Working Papers WP-2001-021.* Max Planck Institute for Demographic Reserachresearch, Rostock.

Engelhardt, H.– Prskawetz, A. (2002): On the changing correlation between fertility and female employment over space and time. *MPIDR Working Paper 2002-052.* Max Planck Institute for Demographic Reserachresearch, Rostock.

Eurostat (2005): *The continuity of indicators during the transition between ECHP and EU-SILC*. Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg.

Frejka, T.– Calot, G. (2001): Cohort reproductive patterns in low-fertility countries. *Population and Development Review,* 27 (1): 103–132.

Gábos, A.– Gál, R. I.– Kézdi, G. (2005): Fertility effects of the pension system and other intergenerational transfers: Test on Hungarian Data. *PIE Discussion Papers 259*. Hitotsubashi University, Tokyo.

Gauthier, A. H.– Hatzius, J. (1997): Family benefits and fertility: An econometric analysis. *Population Studies* 51, 295–306.

Giorgi, L. (ed.) (2003): *The Housing Dimension of Welfare Reform.* Final Report of EUROHOME-IMPACT Project. www.iccr-international.org/impact/docs/final-report.pdf

Hegedűs R.– Kovács R.– Tosics I. (1994): Lakáshelyzet az 1990-es években. In Andorka R.– Kolosi T.– Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 1994.* TÁRKI, Budapest, 137–164.

Józan, P. (2002): A halandóság alapirányzata a 20. században, és az ezredforduló halálozási viszonyai Magyarországon. *Magyar Tudomány,* XLVIII: 4.

Kertesi G.– Köllő J. (2006): Felsőoktatási expanzió, „diplomás munkanélküliség" és a diplomák piaci értéke. *Közgazdasági Szemle*, március, 201–225.

Klinger, A. (2001): Halandósági különbségek Magyarországon iskolai végzettség szerint. In *Matematikától a kriminálinformatikáig.* Emlékkötet Dr. Kovacsicsné Nagy Katalin tiszteletére. Budapest, 95–118.

Kögel, T. (2004): Did the association between fertility and female employment within OECD countries really change its sign? *Journal of Population Economics*, Springer, 17 (1): 45–65.

Kögel, T. (2006): An explanation of the positive correlation between fertility and female employment across Western European countries. *Discussion Paper Series* 2006_*11,* Department of Economics, Loughborough University.

KSH (2006): *A munkaerő-felmérés módszertana 2006.* Statisztikai Módszertani Füzetek 46. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.

Le Bras, H. (1991): Demographic impact of post-war migration in selected OECD countries. In *Migration. The demographic aspects,* 15–26. OECD, Paris.

Lesthaeghe, R. (1983): A century of demographic and cultural change in Western Europe: an exploration of underlying dimensions, *Population and Development Review*, 19: 411–435.

Lesthaeghe, R.– Page, H.– Surkyn, J. (1988): Are immigrants substitutes for births? *Interuniversity Programme in Demography*. Working paper 1988–3., Inter-university, Brussels.

Lutz, W.– Skirbekk V.– Testa, M. R. (2005): The low-fertility trap hypothesis: forces that may lead to further postponement and fewer births in Europe. *VID Research Paper No. 4.* Vienna Institute for Demography. Vienna.

Meslé, F. (1996): Mortality in Eastern and Western Europe: A Widening Gap. In Coleman, D. (szerk.): *Europe's Europe's Population in 1990s.* Oxford University Press, 127–143.

Mitra, S. (1990): Immigration, below-replacement fertility, and long-term national population trends. *Demography,* 27 (1): 121–19.

MNB (2006): *Elemzés a konvergenciafolyamatokról.* MNB, Budapest, december, 34–38. www.mnb.hu/Engine.aspx?page=mnbhu_konvergenciajelentes&ContentID=9157

Monnier, A. (2004): The Enlarged European Union: fifteen + ten = 455. *Population & Societies*, 398: 1–8.

Mookherjee, D.– Shorrocks, A. F. (1982): A decomposition analysis of the trend in UK income inequality. *Economic Journal,* 92: 886–992.

Neal, D. A.– Johnson, W. R. (1996): The Role of Premarket Factors in Black-White Wage Differences. *Journal of Political Economy*, October, 869–895.

OECD (1999): *Classifying Educational Programmes – Manual for ISCED-97 Implementation in OECD Countries.* www.oecd.org/dataoecd/41/42/1841854.pdf

Phillips, D. (2006): Moving Towards Integration: The Housing of Asylum Seekers and Refugees in Britain. *Housing Studies*, 21 (4) July, 539–553.

Polónyi I.– Timár J. (2002): A népesség, a gazdasági aktivitás és a nemzetközi migráció távlatai Magyarországon, 1950–2050, *Közgazdasági Szemle,* XLIX., november, 960–971.

Prskawetz, A.– Fent, T.– Barthel, W.– Crespo-Cuaresma, J.– Lindh, T.– Malmberg, B. –Halvarsson, M. (2006): The relationship between demographic change and economic growth in the EU. *'Walter' demographic impact study 2006*. (Megj. alatt.)

RAND Europe (2004): *Low fertility and population ageing. Causes, Consequences and policy options.* Report prepared for the European Commission. RAND Corporation, Santa Monica, CA.

Rindfuss, R. R. – Guzzo, K. B. – Morgan, S. P. (2003): The changing institutional context of low fertility. *Population Research and Policy Review,* 22: 411–438.

Rosenthal, Norman N. E. (1993): Diagnosis and Treatment of Seasonal Affective Disorder. *JAMA the Journal of the American Medical Association,* 270 (22): 2717–2720. www.normanrosenthal.com/diagnosis_and_treatment_of_sad.pdf

Shorrocks, A. F. (1980): The Class of Additively Decomposable Inequality Measures. *Econometrica*, 48: 613–625.

Sleebos, J. E. (2003): Low fertility rates in OECD countries: facts and policy responses. *OECD Social, Employment and Migration Working papers No. 15.*

SSO – Social Situation Observatory (2005): *Demography Monitor 2005.* The Hague, Netherlands, December.

Tárki–UniCredit (2008): *Tárki–UniCredit Európai társadalmi jelentés.* TÁRKI, Budapest.

Till, M. (2002): What Determines Housing Integration on the Micro-Level? (With contributions from L. Giorgi and U. Tentschert.) *EUROHOME-IMPACT working paper.* www.iccr-international.org/impact/docs/deliverable3.pdf

UN – United Nations (2003): Concise Report on World Population Monitoring 2003: Population, Education and Development. *Report of the Secretary-General* (E/CN.9/2003/2), United Nations, New York.

UN Population Division (2006): Population Division of the Department of Economic and Social Affairs of the United Nations Secretariat, World Population Prospects: *The 2006 Revision and World Urbanization Prospects:* The 2005 Revision, http://esa.un.org/unpp, 2007. december 17.

UNECE – United Nations Economic Commission for Europe (2006): *Bulletin of Housing Statistics for Europe and North America, 2006.* www.unece.org/hlm/prgm/hsstat/Bulletin06.htm)

van de Kaa, D. J. (2001): Postmodern fertility preferences: from changing value orientation to new behavior. In Bulatao, R. A. – Casterline, J. B. (eds.): Global fertility transition. *Population and Development Review*, supplement to vol. 27., Population Council, New York, 290–331.

Willis R. J. (1973): The old age security hypothesis and the population growth. *Working paper No. 372,* NBER Working Paper Series. National Bureau of Economic Research, Cambridge, Mass.

Willis, R. J. (1979): A new approach to the economic theory of fertility behaviour. *Journal of Population Economics* (81): 2, suppl., 514–564.

WIP (2007): *A digitális jövő térképe. A magyar társadalom és az internet.* A World Internet Project 2007. évi magyarországi kutatásainak eredményeiről. ITHAKA–TÁRKI, Budapest.

TÁRKI

UniCredit Bank